

Tartu Ülikool
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Eesti ajaloo osakond

Martin Raat

KAAREL EENPALU ROLL EESTI SISEPOLIITIKAS

Magistritöö

Juhendaja: dots. Ago Pajur

Tartu 2017

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. MAAILMAVAATELINE KUJUNEMINE 1905-1920	8
1.1 Lapsepõlv ja gümnaasiumiaastad H. Treffneri juures.....	8
1.2 Ülikooliaastad ja ühiskondlik tegevus 1909-1913.....	13
1.3 Teenimine vene kroonus ja Esimene maailmasõda.....	17
1.4 K. Eenpalu tegevus Tartus november 1917 – detsember 1918.....	18
1.5 K. Eenpalu Vabadussõjas.....	25
2. K.EENPALU POLIITIKUKARJÄÄR 1919-1934	28
2.1 K. Eenpalu Asutavas Kogus.....	28
2.2 Riigikontrolörina.....	31
2.3 Siseministrina.....	33
2.4 Lahkumine Rahvaerakonnast.....	42
2.5 K. Eenpalu agraarne maailmavaade.....	44
3. K. EENPALU TEGEVUS VAIKIVAL AJASTUL 1934-1939	54
3.1 K. Eenpalu ja 1933. aasta K. Pätsi valitsus.....	54
3.2 K. Eenpalu ja 12. märtsi riigipööre.....	59
3.3 Juhitava demokraatia praktiseerimine.....	67
3.3.1 Riiklik tsentraliseerimine.....	72
3.3.2 Riiklik Propaganda Talitus ja Isamaaliit.....	74
3.4 K. Eenpalu positsioon võimuladvikus	78
3.5 K. Eenpalu 1938. aasta valitsus	83
3.6 K. Eenpalu lahkumine poliitikast.....	88
KOKKUVÕTE	92
ZUSAMMENFASSUNG	95
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS	96
LITSENTS LÕPUTÖÖ REPRODUTSEERIMISEKS	100

SISSEJUHATUS

Eesti Vabariigi esimese iseseisvusperioodi riigitegelastest oli Kaarel Eenpalu üks pikeima karjääriga mees. Sisuliselt oma kahekümmendatest eluaastatest kuni elu lõpuni oli ta pidevalt ühiskondlikult aktiivne, alguses erinevates seltsiliikumistes ja ühendustes, hiljem juba erinevates riigiametites. Laiemalt teatakse teda aga eelkõige kui pikaaegset siseministrit ning vaikiva ajastu autoritaarse korra kindlustajat.

K. Eenpalust magistritöö kirjutamise esmaseks tõukeks oli minu bakalaureusetöö, kus uurisin K. Eenpalu tegevust vaikiva ajastu kontekstis. Seoses selle uurimusega olin mitmel puhul raskustes, kuna puudus K. Eenpalu varasemat elukäiku vähegi sügavamalt avav käsitlus. K. Eenpalu kui omaaegne tipp-poliitik ning mitmete eesti ajaloo arengus esiletõstmist vääriivate momentide kaasosaline, on leidnud senises teaduslkus ajalookäsitluses valdavalt markeerimist. Rohkem on leidnud kajastamist tema elu viimased kümmekond aastat, peamiselt tema tegevus autoritaarse režiimi kontekstis.

Seni ei ole leidnud pikemat avamist K. Eenpalu maailmavaateline pool, tema kujunemine poliitikuks, millisena teda teatakse 1930ndatest. See on mõnevõrra üllatav, kuna K. Eenpalu ei tulnud tipp-poliitikasse n.ö väljaspoolt, vaid on olnud aktiivselt ühiskondlikku tegevuse juures varasest noorusest peale, pakkudes sellega erinevaid pidepunkte tema ettevõtmiste mõtestamisel. Keeleteadlane Johannes Aavik on, rääkides eesti poliitikutest, tõdenud, et eestlane olevat üldiselt düsgraaf ning seetõttu ei olevat ka eesti poliitiline eliit endast maha jätnud märkimisväärselt vaimset pärandit, mingitki poliitilist ideestikku või filosoofiat.¹ K. Eenpalu on selles suhtes natuke erandlik, kuna on siiki oma elu erinevates etappides tulnud ka avalikkuse ette mõningate üldistavamate käsitlustega ühiskondlikust korraldusest². Lisaks on ta, peamiselt vaikiva ajastu kontekstis, püüdnud ka laiemalt mõtestada eesti poliitilist olukorda ning tulevikku. Kuigi teatavate mööndustega, evis ta siiski mingit pikemaajalist ühiskonda laiemalt puudutavat visiooni ja maailmanägemust.

K. Eenpalu maailmavaatelse kujunemise lähem vaatlemine oleks vajalik, et mõista tema tegevust 1920.-30. päevapoliitikas ja Eestit oluliselt mõjutanud vaikiva ajastu kontekstis.

Käesoleva töö uurimisülesanne on selgitada K. Eenpalu maailmavaatelse tausta mõju tema poliitilisele tegevusele. Tulenevalt sellest otsitakse töös vastuseid järgnevatele küsimustele:

---

¹ Aavik, Johannes. Ideepe. Tallinn, 2004, lk. 82.

² K. Einbund. Vaba iseseisev Eesti I. Tartu, 1918.

Kuidas kujunesid K. Eenpalu maailmavaade ja poliitilised tõekspidamised?

Kui palju need tõekspidamised ajas muutusid?

Juhul kui maailmavaade ajas muutus, siis miks?

Kuidas mõjutas K. Eenpalu maailmavaateline areng tema tegevust poliitikuna?

Kas K. Eenpalu maailmavaatelse arengu avamine aitab sisuliselt mõtestada tema vaikiva ajastu poliitilist tegevust?

Töö kirjutama asumisel lähtusin hüpoteesist, et eeskätt K. Eenpalu noorpõlv sajandialguse Tartus, hilisem osalemine I Maailmasõjas ning Vabadussõjas samuti tegevus 1917. ja 1918. aastate Tartus mõjutasid olulisel tema maailmapildi kujunemist. Töö käigus lisandus hüpotees, et siseministri- (1920-1926) ja spikriperioodil (1926-1934) demokraatliku Eesti ajal K. Eenpalu „pettus“ demokraatliku parlametarismi suutlikuses tagada stabiilne Eesti riigi areng.

Uurimisülesande lahendamiseks käsitlen K. Eenpalu elu ja tegevust kolmes suuremas etapis, mis on vormistatud erinevateks peatükkideks.

I peatükk vaatab K. Eenpalu noorpõlve aegset tegevust Tartus ja ümbruskonnas. Edasi käsitletakse tema 1917. ja 1918. aastate ühiskondlik-poliitilist tegevust erinevate okupatsioonivõimude aegses ja järgses Tartus ning seejärel tema osalust Vabadussõjas.

II peatükk käsitleb K. Eenpalu tegevust Eesti Vabariigi demokraatlikul perioodil Tallinnas. Sellesse 15 aastasesse tipp-poliitiku perioodi mahtus tema ligi kuue aastane siseministri aeg ning ligi sama pikk spikrimandaat. Põgusalt puudutatakse K. Eenpalu ametiaega riigikontrolörina. Peatükis vaadeldakse lähemalt K. Eenpalu agrarise maailmavaate arengut ning selle avaldumist tema poliitilises tegevuses, seoses sellega ka tema erakonnavahestust 1923. aastal.

III peatükk, aastad 1934-1939, on mahult kõige suurem ja käsitleb K. Eenpalu tegevust autoritaarse Eesti tingimustes, tema kujunemist vaikiva ajastu üheks apoloogeediks ning praktikuks. Kirjeldatakse K. Eenpalu liitumist K. Pätsi 1933. aasta valitsusega ning tema rolli parlamendi tahaplaanile tõrjumisel. Seejärel vaadeldakse lähemalt autoritaarse korra kindlustamiseks läbi viidud muudatusi seadusandluses ning valitsemispraktikas. Käsitlemist leiavad siseministeriumi poolt kureeritud Riiklik Propaganda Talitus ja Isamaaliit, samuti

peamiselt nende organisatsioonide vahendusel levitatud uue, juhitava demokraatia nimelise, valitsemiskontseptsiooni olemus. Peatükis vaadeldakse ka K. Eenpalu ning K. Pätsi, vähem J. Laidoneri, omavahelisi suhteid ning tööjaotust vaikiva ajastu kontekstis.

Töö metodoloogia lähtepunktiks on võetud kvalitatiivne lähenemine. Töös kasutatud tekste on püütud käsitleda, lähtudes ajastu kontekstist ning tänapäevasest allikakriitikast. 20. sajandi esimese poole ühiskondlik-poliitiline mõte oli veel terav ning mitmes aspektis välja kujunemata, sarnaselt sotsialismile otsis ka parempoolne maailmavaade alles enesele optimaalset vormi, mistõttu on töö kirjutamisel püütud hoiduda K. Eenpalu maailmavaatele hinnangu andmisest lähtuvalt tänapäevastest poliitilistest määratlustest. Kaasaegsete tagasivaateliste tekstide juures on võimalusel kõrvutatud sama sündmuse erinevaid käsitlusi, ühtlasi on silmas peetud kas tekst on mõeldud avaldamiseks või on tegu eelkõige märkmetega isiklikul otstarbel. Perioodikaväljaannete kasutamisel on arvestatud ajastuomase nähtusega, et valdav enamus väljaandeist esindas mõne kindla erakonna huvisid ja maailmavaadet. Töös on toodud ka mõned pikemad tsitaadid K. Eenpalult, mis konkreetselt käsiteldava temaatika kõrval peaks läbi sõnakasutuse ilmetama ka K. Eenpalu oraatorivõimekust ning ajastu keelekasutust.

K. Eenpalu lühibiograafia leiab teatmeteostest.³ Erinevalt mitmest teisest esimese iseseisvusaja olulisest poliitikust, puudub aga hetkel veel K. Eenpalu käsitlev tervikteos. K. Eenpalu elu ja tööd on varasemalt Rootsis paguluses eraldi käsitlenud Artur Taska⁴, kes koondas oma raamatu kaante vahele valiku K. Eenpalu enese ja tema kaasaegsete kõnedest, artiklitest ja kirjadest. Tegemist on ülevaatliku teosega, kust saab esmase pildi K. Eenpalu tegemistest ja saavutustest kuid raamat ei kata siiski kõiki tahke tema elus. Eraldi K. Eenpalule kui ühiskonnategelasele keskendunult on ilmunud mitmeid artikleid perioodikas, kõige ohtramalt tema 50. juubeli raames 1938. aastal.⁵ Mõningaid tema isiksust puudutavaid jooni leiab juba tagasivaatena hilisemas ajakirjanduses.⁶ Lisaks on K. Eenpalu n.ö kõrvaltegelasena leidnud markeerimist mitmetes vabariigi esimest iseseisvusperioodi

---

³ Nt: Eesti biograafiline leksikon. Täiendusköide. Tallinn 2002, lk 39 – 42; 1000 tartlast läbi aegade. Koostanud L. Ainsoo, U. Ainsoo. Tartu 2003, lk. 58 – 59.

⁴ A. Taska. Kaarel Eenpalu. Lund, 1991.

⁵ Nt: Peaminister K. Eenpalu elu ja tegevus. – *Uus Eesti*, 27.05. 1938; Raud, Märt. Kaarel Eenpalu kultuuritegelasena. – *Varamu* 1938, nr 5, lk. 606 – 619.

⁶ Angelus, Oskar. Im estnischen Innenministerium. – *Baltische Hefte* 1972, Bd. 18, lk. 170 - 204; Kross, Jaan. Sobimatute seikade võlu. – *Looming* 2004, nr 1, lk. 8 – 22.

puudutavates teostes: nii uurimustes⁷, mälestustes⁸ kui ilukirjanduses⁹. Põgusalt on kirjeldatud K. Eenpalu tegevust üliõpilaspõlves EÜSi ajaloo II köites.¹⁰ K. Eenpalu tegevust Vabadussõjas on puudutatud Vabadussõja Ajaloo Komitee väljaandes,¹¹ tema tegevust eesti politsei loomisel on käsitletud Mai Krikk.¹² K. Eenpalu tegevust riigikontrolörina on puudutatud vastava riigiasutuse avaldatud dokumendikogumikus.¹³ K. Eenpalu raamatukogunduse alast tegevust on eraldi oma diplomitöös käsitletud Auli Käsik.¹⁴

Töö kirjutamisel on kasutatud Rahvusarhiivi materjale. K. Eenpalu tegevuse kohta Tartu miilitsaülemana leidis materjale Tartu linnavalitsuse fondis 2966, K. Eenpalu Tallina perioodist leidsid kasutust Riigikogu I – V koosseisu fond 80, mille materjalid aitasid käsitleda K. Eenpalu tegevust spiikri ja riigivanemana 1930. aastate esimeses pooles. Kasutamist leidis ka Informatsiooni Keskuse fond 1093, kus leidis materjale K. Eenpalu pöördumistest avalikkuse ning riigiametite poole seoses autoritaarse korra kehtestamisega. Autoritaarse korra tagamiseks tehtud otsuste tagamaade mõistmiseks leidis materjali siseministeeriumi fondis 14. Samuti on kasutatud Eesti Kirjandusmuuseumi fondi 193, mis puudutas K. Eenpalu kirjavahetust Eesti biograafilise leksikoni toimetusega.

Töö III peatüki juures on palju kasutatud Eduard Laamani päevikut aastatest 1922-1940¹⁵. Omaaegse (aja)kirjaniku ja ühiskonnategelase päevik andis rikkaliku ja värvika ülevaate Eesti poliitika telgitagustest. See päevik ei ole tõenäoliselt mõeldud avaldamiseks ning sinna tehtud väga mitmekülgsed märkmed peegeldavad hästi omaaegset atmosfääri.

---

⁷ K. Arjakas. Konstantin Konik. Unustatud suurmees. Tallinn 2008; M. Graf. Parteid Eesti Vabariigis 1918-1934. Tallinn 2000; O. Loorits. Eesti ajaloo põhiprobleemid. Tierp 1955; M. Raud. Kaks suurt. Jaan Tõnisson, Konstantin Päts. Tallinn 1991. A. Ruusmann. Eesti Vabariik 1920 – 1940. Sisepoliitiline areng. Tallinn 1997.

⁸ Kirs, Ernst. Kord olin ma röövlite päälük... Tallinn 1996; Koolipoisid Vabadussõjas. Koostanud M. Jürjo, A. Nõmm, H. Ojalo. Tallinn 2017; V. Kures. Seitsme lukuga suletud raamat I-IV . Tartu 2006; A. Ots. Mehed sündmuste kurvidel. Stockholm, 1976; K. R. Pusta. Saadiku päevik. Tallinn 2010; I. Raamot. Mälestused. Tallinn 2013; E. Tambek. Tõus ja mõõn. Osa I. Toronto 1964; W. Tomingas. Mälestused. Vaikiv ajastu Eestis. Tallinn 1992; Treffoonia 1883–1978: HTG mälestusteos. Toimetanud V. Kangro, A. Raag, I. Rebane. New York 1977.

⁹ A. Kivikas. Nimed marmortahvilil. Tallinn 2015.

¹⁰ A. Grönberg. Eesti Üliõpilaste Seltsi ajalugu II. Montreal 1985.

¹¹ Eesti Vabadussõda 1918 – 1920 I. Tallinn, 1996.

¹² M. Krikk. Eesti poliitiline politsei. Tallinn, 2002; M. Krikk. Eesti politsei loomine ja areng 1918 – 1940. Tallinn, 2001.

¹³ Riigikontroll 1918 - 2008. Sissevaateid ajalukku, dokumente, artikleid. Koostaja K. Arjakas, T. Mattson. Tallinn, 2009.

¹⁴ A. Käsik. Kaarel Eenpalu raamatukogunduslik tegevus. Diplomitöö. Tartu, 1995.

¹⁵ Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. - *Akadeemia* 2003, nr. 7.- 2004, nr. 10.

Lisaks on töö kirjutamisel kasutatud mälestusi ja 1930ndate aastate ajakirjandust, sealjuures on palju kasutatud K. Eenpalu juubeliartiklit¹⁶. Tegemist on küll paljuski propagandalooga autoritaarse perioodi vaimus, kuid tervikpildina K. Eenpalust oli see siiski informatiivne.

Töö kirjutamise ajal oli veel elus K. Eenpalu noorim tütar Mai-Linda Armei, kelle tervis aga ei võimaldanud anda intervjuud oma isa kohta. Oma teadmisi vanaisast jagas seevastu Anne Eenpalu. Tänapäeva käsitlustest on antud teema raames kasutatud kõige enam M. Grafi uurimust¹⁷ ja A. Ruusmanni käsitlust eesti sisepoliitikast 1920-1940.¹⁸

Kaarel Eenpalu eestindas oma nimekuju 1935 aastal, seetõttu on töö tekstis kuni 1935. aasta sündmusteni kasutatud nimekuju Karl Einbund, hilisemates sündmuste juures Kaarel Eenpalu.

---

¹⁶ Visa võitlus kujundas riigimehe. – Uus Eesti, 27.05.1938.

¹⁷ M. Graf. Parteid Eesti Vabariigis 1918 – 1934. Tallinn 2000.

¹⁸ A. Ruusmann. Eesti Vabariik 1920 – 1940. Sisepoliitiline areng. Tallinn 1997.

1. MAAILMAVAATELINE KUJUNEMINE 1905-1920

K. Eenpalu teatakse eelkõige tema poliitikukarjääri järgi pealinnas kuid pärit oli ta Tartu lähedalt ning tema elu esimene poole möödus valdavalt Tartus. 20. sajandi alguse Tartu oma aktiivse seltsielu ning rahvusliku vaimsusega mõjutas tõenäoliselt ka K. Eenpalu maailmavaatelist kujunemist, niisamuti osalemine Vabadussõjas.

1.1 Lapsepõlv ja gümnaasiumiaastad H. Treffneri juures

Karl Einbund sündis 1888 Kobratu külas, Palu talus, talurentniku kuuelapselise pere viimase lapsena. Isatalu asus Vesneri vallas, Tartust 12 kilomeetri kaugusel. Kaarli isa Andres Einbund oli ettevõtlik ning mitmekülgne mees, kuigi poisikeseeas orvuks jäänud ning sunnitud kodukohast lahkuma, suutis ta siiski ennast heale järjele üles töötada. Noores põlves õppis ta juustumeistri ametit ja oli Laeva mõisa juures ka mõnda aega juustumeistriks, seejärel asus metsavahikohale Kärevere ümbruses ning lõpuks, järgnedes oma unistusele saada talupidajaks, rentis 1885 aastal Kobratu külas neli teokohta - kokku 50 tiinu (umbes 55 hektarit) maaga.¹⁹

Talupidamises oli K. Einbundi isa omas ajas uuendusmeelne ja tegus mees, pannes koha peagi kasumlikult tööle. Linakasvatamise kõrval hakati ümbruskonnas esimestena piimakarja pidama ning saadusi linnas turustama. K. Eenpalu ise meenutas, et kuigi isa oli hingega põllumees ja tubli töömees, siis tõsine ettevõtlikkuse hing ja asjade käimalükkaja oli siiski ema Ann Einbund. Samuti oli poegadele hariduse andmise, 19. sajandi lõpul veel mitte väga levinud mõtteviisi, taga ema. Iseloomustamaks oma vanemaid kirjeldas K. Eenpalu isa kui tüübilt vaimuotsingute ja unistuste inimest, kes uuris pühakirja ning oli siiralt usklik. Ema seevastu olevat olnud kahe jalaga maa peal ning ka usuküsimustes tagasihoidlikum.²⁰

Kohaselt ajastule rakendati K. Einbund juba varakult ühes muu perega talu heaks tööle. Teine lapsepõlv tembituna pühakirjast juhinduva eetikakoodeksiga andsid K. Eenpalu maailmapildile eeldatavalt need pidepunktid, millest ta lähtus kogu oma edaspidises tegevuses. Tõenäoliselt on ka tema vaated rahvuslusele saanud esimesed impulsid koduringist. K. Eenpalu ise asetaski oma maailmavaateline kujunemise raskuspunkti 1905. aasta revolutsiooni aega ning otsestest kodustest mõjutustest selles osas ei ole rääkinud, kuid arvestades tema vanemate ettevõtlikust, huvi elu vaimsema külje vastu ning soovi anda

¹⁹ Visa võitlus kujundas riigimehe. – *Uus Eesti*, 27.05.1938.

²⁰ Visa võitlus kujundas riigimehe. – *Uus Eesti*, 27.05.1938.

poegadele kooliharidust, võib eeldada, et ärkamisaegne liikumine puudutas vähemalt mingis ulatuses ka tema vanemaid. K. Eenpalu isa unistus oma talust ning selle hilisem eeskujulik majandamine oli kui jakobsonliku põllumehe ideaalkuju.

Lugemise-kirjutamise omandas K. Einbund kodus, haridustee jätkus 1897-1899 lähedases Haava külakoolis ja juba 11 aastaselt siirdus poiss oma venna jälgedes Hugo Treffneri eragümnaasiumi Tartus, mille lõpetas 1909. aastal.²¹

K. Eenpalu maailmavaatelisel kujunemisel mängis H. Treffneri juurde sattumine suurt rolli. Alahindamata koduse kasvatuse ja atmosfääri mõju, on tõenäoline, et kodust saadud eetilised hoiakud ja väärtushinnangud vormusid konkreetseks maailmanägemuseks iseseisva elu reaalses kokkupuutes argielu proosalisusega. Hugo Treffneri värvikast persoonist ja tema teenetest eestimeelse haritlaskonna kasvatamisel on kirjutanud paljud kooli vilistlased²². Nende seas A. H. Tammsaare, kes ühtlasi oma Tõe ja õiguse II osas kasutas H. Treffnerit vana Mauruse prototüübina. K. Eenpalu kirjeldus oma esimesest kohtumisest H. Treffneriga oli sealjuures väga sarnane analoogsele situatsioonile noore Indreku elus: *Vana Treffner võttis meid hommikukuuves vastu. Küsis kohe emalt – kas kooliraha jõuate maksta. /---/ Siis andis ta isale ja emale pika seletuse, kui kasulik on poissi Treffneri kooli panna, sest Treffneri koolis õpitakse ladina keelt ja ükski eestlane ei saa ilma ladina keeleta edasi. Ja et sellepärast ta võtabki mind kooli. Pistis mulle äkki kaks hõberubla pihku ja ütles, et kui saate, küll te siis maksate.*²³

K. Eenpalu on oma tagasivaates peatunud H. Treffneri juures veedetud perioodil pikemalt, jättes kõlama mõtte, et Treffner andis võimaluse, tuli teatava piirini vastu ja omal ekstsentrilisel moel ka toetas eesti poiste püüet harituse suunal, kuid sisulise töö pidid poisid siiski ise ära tegema. K. Eenpalu enda meenutuses: *See oli vaba kool kus õppe käigus paljud langesid välja, aga kes edasi jõudsid, neist said vastupidavad mehed. /---/ Tundsime end üliõpilastena.*²⁴

Lisaks traditsioonilisele haridusele said sealsed õpilased ka arvestatava elukogemuse. Eragümnaasiumi katuse alla oli koondunud kirju seltskond impeeriumi eri nurkadest: erineva sotsiaalse, haridusliku, vanuselise, kultuurilise taustaga õpilasi, kus eesti rahvusluse aatest

---

²¹ Visa võitlus kujundas riigimehe. – *Uus Eesti*, 27.05.1938.

²² Treffoonia 1883-1978: HTG mälestusteos. Toimetanud V. Kangro, A. Raag, I. Rebane. New York, 1977; J. Köpp. Mälestuste radadel I. Tallinn, 2010; O. Rütli. Mälestusi ühe eesti sugupõlve tööst ja võitlusist. Tallinn, 2010.

²³ K. Eenpalu jutustab noorusmälestusi. – *Uus Eesti*, 27.05.1938.

²⁴ K. Eenpalu jutustab noorusmälestusi. – *Uus Eesti*, 27.05.1938.

tiivustatud poisid moodustasid vaid ühe killu kaleidoskoobist. See oli kindlasti suurepärase keskkond, mitte ainult ideoloogilise väärtuskaala kujunemiseks, vaid ka sotsiaalse tundlikkuse testimiseks. Tingimused, milles vaesema otsa poisid pidid H. Treffneri juures elama, on leidnud kirjeldamist mitmete vilistlaste poolt. K. Eenpalu lisab omalpoolt ühe drastilise näite vahetust kokkupuutest äärmise viletsusega: *Mäletan üht Rongsi-nimelist talusulast. /--/ Oli kange tuupia ja ladina keeles kõige suurem meister. Magas paljal aluskotil ja pöörita padjal katteks palitu. Tal ei olnud peale ihupesu ei voodiriideid ega voodipesu. Oli minu naabriks Grenlandias. Kahjuks ta ei pannud vastu ja suri.*²⁵

K. Einbund veetis H. Treffneri juures oma haridusteest kümme aastat, astudes kaheksandasse klassi 11-aastase lapsena ning lõpetades kooli 1909. aastal 21-aastase noormehena. Tema gümnaasiumiperiood sattus ajale, mil kogu impeeriumis ja niisamuti Tartus oli väga aktuaalne teema sotsialistlik maailmakorraldus. Sotsialismi üle arutleti erinevates seltskondades ja õpilasringides. Noore, esimese põlve haritlasehakatise jaoks, oli sotsialismis kindlasti ühteist intrigeerivat. Oma juubelitagasivaates kirjeldas K. Eenpalu, et tegi oma elu esimese avaliku ettekande teemal, mis on sotsialism. Teadmised ainest oli ta omasõnul saanud toonaste koolipoiste seas populaarsest punasekaanelisest vastavasisulisest brošüürist. Noor K. Einbund, siis 16-aastane, käsitles teemat ilmselt puhtteoreetilises ning pigem üldfilosoofilises võtmes, sest ettekande järel kõlanud arvamusest, et: *kõneleja on nähtavasti veel noor ja on jätnud seepärast sotsialismi uuemad avaldused puudutamata*²⁶, võib aimata, et auditoorium ootas 1904. aasta sügisel midagi päevakohasemat ehk radikaalsemat.

Seltsi Taara, kus K. Einbund oma esimese avaliku kõne pidas ja kus ta kuulajaks käis, kõneõhtuil olid A. Rei meenutuste kohaselt: *korraldajaiks ja sõnavõtjaiks peamiselt toleaeagsesse radikaalsesse, s.o. Postimehest ja J. Tõnissonist pahemal pool seisvasse mõttevoolu kuuluvad inimesed, kelle mõtteavaldusist paistis küllaldase selgusega arvustav suhtumine meie maal valitsevasse korrasse ja selles uuenduste nõudmine.*²⁷

Ilmselt sümpatiseeris noorele K. Einbundile teatav osa sellest pahempoolsest maailmavaatest, kui ta selle juures ka teatavat poolehoidu sotsialismi osas evis, siis 1905. aasta revolutsiooni järgselt oli ta sellest eemaldunud.

---

²⁵ K. Eenpalu jutustab noorusmälestusi. – *Uus Eesti*, 27.05.1938.

²⁶ K. Eenpalu jutustab noorusmälestusi. – *Uus Eesti*, 27.05.1938.

²⁷ A. Rei. Mälestusi tormiselt teelt. Tallinn, 2010, lk. 26.

Sajandialguse Tartu oli rikas koolinoorte poolt asutatud erineva võimukriitilisuse astmega laetud salaseltsidest, A. Rei nimetab oma kooli päevilt Külvajad,²⁸ mille liikmena ta tegi esimesed sammud sotsiaaldemokraatia teel, J. Kuperjanovil oli suuri pahandusi seoses osalusega Tartu Õpetajate seminaris moodustatud radikaalsete vaadetega grupis.²⁹ Oma salaseltsi lõi ka K. Einbund koos mõttekaaslastega. 1904 asutasid nad eesti ajaloo ja kultuuri uurimise eesmärgil Amicitia nimelise ringi, kus toimusid kõneõhtud ja vaidlused erinevatel teemadel. Seltsi tippajal küündis liikmete arv pea sajani, teiste hulgas kuulusid sinna hilisemast ajast tuntud ühiskonnategelased Juhan Kukk ja August Jürima. Liikumisele kogunes ka umbes 6000 köiteline, ja sealjuures ka mitmeid *kapitaalseid* teoseid sisaldav, raamatukogu.³⁰

K. Einbundi treffoonia perioodi langes 1905. aasta revolutsioon oma eel- ja järellainetusega, mis täitis noormehe maailmavaate kujunemisel olulist rolli. K. Einbundi kirjelduses oli 1905. aasta revolutsioon seltsi liikmetele siduv sündmus, sellest võeti osa korraldades koolide väljaastumisi: *kõik keerles riigipöörde ümber*.³¹ Muuhulgas oli K. Einbund toona Tartu õpilasiikumist juhtiva komitee abiesimeheks, mistõttu 1905. aasta lõpu veetis ta Peipsi ääres maapaos.³²

Ise pidas K. Einbund seda revolutsiooniaegset perioodi oma maailmavaate kujunemisel keskseks. Kindlasti andis 1905. aasta revolutsiooni kogemus varasematele puhtteoreetilistele ühiskonda puudutavatele aruteludele uue vaatenurga. Amicitia ringis sotsiaaldemokraatia teemalistel vaidlustel positsioneerus K. Einbund paremale tiivale ning vastandas ennast M. Martna pooldajate seisukohtadele. Selle käigus kujunes maailmavaade, mis oli *küll rahvaelu parandamise püüete poolest ja kultuuriküsimustes radikaalne, kuid selle juures mitte dogmadel istuv, vaid reaalne. Põhitooniks oli, et peab jääma töötama oma rahva keskele ja mitte valguma välja Venemaale ega mujale*.³³

Sellest üsna ebamäärasest kokkuvõttest võib välja lugeda, et K. Einbund pooldas põhimõttelisi muutusi senises ühiskonnakorralduses, kuid mitte abstraktse sotsialistliku maailmarevolutsiooni võtmes.

---

²⁸ A. Rei. Mälestusi tormiselt teelt. Tallinn, 2010, lk. 19.

²⁹ Lugusid Julius Kuperjanovist. Koostaja Julius Kuperjanovi Selts. Tartu, 2010, lk. 45.

³⁰ Seltskondlik tegevus algab. – *Uus Eesti*, 27.05.1938.

³¹ Seltskondlik tegevus algab. – *Uus Eesti*, 27.05.1938.

³² K. Eenpalu poolt „Eesti avalikud tegelased“ 2. trüki jaoks saadetud isikuloolised andmed. - EKLA F193 M65:20 lk. 1-2.

³³ Seltskondlik tegevus algab. – *Uus Eesti*, 27.05.1938.

K. Einbundi kaasaegne ülikoolilinna päevilt, August Rei, on oma noorepõlve mälestustes kirjeldanud ilmekalt sajandialguse Tartu atmosfääri ja suundumusi, leides, et tegemist oli sisuliselt teise ärkamisajaga Eestis. Taolise õhustiku mõju, eriti nooremale generatsioonile, oli ilmne: *See rahvuslik-isamaalik vaim oli tol ajal otsekui õhus liikumas, kiskudes kaasa tervet rida poisse niihästi minu klassist ja teistest nooremaist klassidest gümnaasiumis kui ka reaalkoolis, ja endast mõistetavalt ka Hugo Treffneri gümnaasiumis.*³⁴

A. Rei põhjendab rahvusliku vaimu eriti intensiivset levimist just noorema, pärast C. R. Jakobsoni surma sündinud põlvkonna seas asjaoluga, et need noored ei olnud läbi elanud masendavat ärkamisaja kriisi 80-ndatel ja 90-ndatel ja olid seetõttu vastuvõtlikumad rahva vabaduse ideede taaselluärkamisele ja uuele tõusule.³⁵

See rahvusliku vaimuse laine ei jätnud ilmselgelt puudutamata ka K. Einbundi, eriline huvi C. R. Jakobsoni elu ja tegevuse vastu saatis teda edaspidigi. Veel kahe- ja kolmekümnendatel tegeles K. Einbund pühendunult C. R. Jakobsoni mälestuse põlistamisega. 1924. aastal asutatud C. R. Jakobsoni nimelise „Põllumehe kapitali“ valitsemise seltsi juhatuse esimehena korraldas K. Einbund alustuseks C. R. Jakobsoni haua korrastamise ning ausamba püstitamise Kurgjale. Selle avamisel peetud kõnes rõhutas ta, et omas ajas tegi C. R. Jakobsoni eriliseks tema tegevuse poliitiline mõõde, C. R. Jakobson oli *eeskätt poliitikainimene, oli esimene Eesti poliitikamees, kes ägedasse võitlusse astus Eesti rahva võimu pärast.*³⁶ Niisamuti leidis esiletõstmist C. R. Jakobsoni tegusust mitmes valdkonnas, C. R. Jakobson kui koolimees, kirjanik, luuletaja, põllutöö edendaja, ajalehemees, seltskonnategelane jne.³⁷ Sarnane renessanslik eluhoiak ja kirg rahvast harida ei jäänud võõraks K. Einbundilegi. Võib arvata, et omaaegse rahvusliku liikumise radikaalsema tiiva juhi mõju K. Einbundilele oli ulatuslikum, vähemalt püsivam, kui valdavale enamusele nendest Tartu sajandialguse uusärkamise õhustikust nakatunud noortele. Ilmselgelt imponeeris K. Einbundile C. R. Jakobsoni võitlev olemus, samuti tema kompromissitu usk eestlaste võimesse olla samaväärne kultuurirahvas kohalike ülemkihtidega. Tõenäoliselt just C. R. Jakobsoni eeskujust lähtuvalt püüdis K. Eenpalu läbi kogu oma edaspidise elu harmooniliseks tervikuks kokku sulatada traditsioonilist agraarset, n.ö jalad mullas eestlast ja lääne-euroopalikku haritlast. Linda Eenpalu ja Helmi Mäelo vahelisest kirjavahetusest 1935.

---

³⁴ Rei: 8-20.

³⁵ Rei: 23-24.

³⁶ C. R. Jakobsoni hauasamba avamisel: Väandra Kurgjal, 14. augustil 1927.a. Koostanud A. Jürgenstein. Tallinn, 1927, lk. 3.

³⁷ C. R. Jakobsoni hauasamba avamisel: Väandra Kurgjal, 14. augustil 1927.a. Koostanud A. Jürgenstein. Tallinn, 1927, lk. 3.

aastal, kus jutt muu hulgas põikas Kurgja talu küsimustele, võib lugeda, et K. Eenpalu huvi C.R.Jakobsoni teemadel ei olnud veel siiski vaibunud: *Selle osa, [kirjast – M.R] mis puudutab Kurgja talu, andsin kohe oma mehele edasi, kes lubas järele kuulata. Teda on seni korrapäraselt informeeritud kõigest, mis puudutab C. R. Jakobsoni perekonda ja Talu /---/.*³⁸

Gümnaasiumi päevil sai alguse K. Einbundi rahvavalgustuslik periood, tema püüd tõsta eeskätt talurahva huvitatust ka kultuurilistes ja ühiskondlikes küsimustes. Sellega seoses asutatakse tema eestvedamisel Vesneri ja Raadi seltsimaja. Need omaaegse seltsielu tugipunktid tõid K. Einbundi ka laiema avalikkuse teadvusse, lisandus tema ajakirjanduslik tegevus. Alates 1908. aastast sai temast Postimehe kaastööline.³⁹ Hiljem, ülikooli lõpetamise järel asus ta juba sama ajalehe juures tööle toimetuse liikmena.⁴⁰

Kogu selle ühiskondlik-seltskondliku tegevuse keskel jätkus siiski ka K. Einbundi koolitöö ning 1909 lõpetas ta gümnaasiumi. Puhtakadeemilises võtmes omandas ta H. Treffneri väga mitmepalgelise õpetajaskonna käe all omas ajas arvestatava teadmiste pagasi, mis võimaldas tal koheselt edasi ülikooli astuda.

1.2 Ülikooliaastad ja ühiskondlik tegevus 1909-1913

Hugo Treffneri gümnaasiumi lõpetamise järel siirdus K. Einbund edasi Tartu Ülikooli. Otsus õigusteaduskonna kasuks oli, arvestades K. Einbundi gümnaasiumiperioodi ühiskondlik-sotsiaalset aktiivsust, loogiline valik. Niisama iseenesestmõistetav oli tema ühiskondliku tegutsemise jätkumine ka ülikooli perioodil, see isegi intensiivistus. Nüüd lisandus veel ka väljund EÜSi kaudu kuhu K. Einbund astus 1909. aasta oktoobris⁴¹.

K. Einbundile omaselt ei jäänud ta seltsis pelgalt realiikmeks, 1911 valiti ta seltsi esimeheks. Uue ameti esimeses pöördumises kaasvõitlejate poole leidis ta, et nüüdsest püüdleb selts enam kultuuriliste huvide esiletõstmise poole. Üldse konstateeris ta, et seltsielu olevat igav ja väheaktiivne. Probleemi põhjuseks pidas ta senise organiseerimistöö nõrkust: *Keskpunkti puudus on süüdi, et seltsi elu mitte huvitav ei ole, et liikmed kohusetunnet Seltsi vastu kaotavad. Iga poolaasta kohta peaks töökava välja töötatud saama; peaasi – meie siht peab kindel olema.*⁴²

³⁸ Linda Eenpalu kiri Helmi Mäelole, 12.10.1935. – EKLA F226 M1:15 lk. 2-4.

³⁹ Seltskondlik tegevus algab. – *Uus Eesti*, 27.05.1938.

⁴⁰ Kohalikud teated. – *Postimees*, 18.06.1915.

⁴¹ EÜSi koosoleku protokoll, 08.10.1909. - EAA.1767.1.55, l. 14.

⁴² EÜSi koosoleku protokoll, 28.04.1911. - EAA.1767.1.33, l. 227-303.

K. Einbundi organiseerimistöö kandis vilja, Artur Grönberg oma EÜSi ajalookäsitluses liigitab aastad 1911–1912 seltsi arengu neljandaks kõrgseisuks. Seltsi isikkooseis kasvas ja arendati kostööd teiste üliõpilasorganisatsioonidega. Samuti korraldati põhjalikult ümber seltsi sisemine organisatsioon: kujundati laiendatud eestseisus ja omavahelise kohtu instants, et jooksvad asjad saaks aetud ilma üldkoosolekuta, muudeti koosolekukorda lihtsamaks ja tehti veel pisemaid muudatusi. Esmakordselt hakati seltsis pidama ka eelarvet.⁴³

Juba kogenud organisaatorina leidis K. Einbund muuhulgas EÜSi eesotsas, et töökorralduse ja asjaajamise veelgi efektiivsemaks muutmise huvides olevat seltsile vaja telefon sisse seada.⁴⁴ Novembris 1911 valiti K. Einbund ka järgmiseks poolaastaks esimeheks tagasi.⁴⁵ Aktiivselt tegutses ta seltsis kogu ülikooliperioodi, sügisel 1913 palus siiski ennast seltsi kohustustest vabastada.⁴⁶

Aastad kuni ülikooli lõpetamiseni 1913, olid K. Einbundil äärmiselt tegusad eelkõige just rahvavalgustuslikus mõttes. Haridus ja ühistegevus olid kvaliteedid, mida oli vaja viia (talu)rahva sekka, tuua inimesed kokku ja tekitada neis huvi oma elukorralduse muutmise vastu. Olles juba EÜSi liige, pidas ta seal oma esimese kõne kaasvõitlejatele samuti rahva sekka mineku teemal, mille tulemi ta ise resümeeris järgnevalt: *ja nii hakkas juurde tulema ühiskondlik osa senise vanavara korjamise ja rahvaviiside kogumise harrastamise kõrvale.*⁴⁷ 1911/12. õppeaastal astusid EÜSi liikmed, kaasa arvatud K. Einbund ise, väljaspool seltsi üles ligi 70el korral, pidades kõnesid haridus-, karskus- ja muudes seltsides.⁴⁸

Üliõpilaspõlves lisandus K. Einbundi tegevusse raamatukoguseltside asutamine, esimesed pääsukesed selles vallas olid Luunja, Vesneri ja Tammistu raamatukoguseltsid.⁴⁹

Raamatud ja raamatukogundus oli K. Einbundil tugev kirg, tema jaoks oli raamatukogunduse olulisuse tuum tõigas, et selle abil said inimesed ise oma maailmavaadet kujundada. Iga-ühele vastavalt tema huvidele ja vajadustele, et ei peaks piirduma vaid ametliku, eeskätt siis kooli kaudu tuleva teabega. Ta leidis, et on vale ainsa haridusasutusena käsitleda vaid kooli, mis suutvat tagada peajasjalikult vaid kirja- ja lugemisõskuse ning anda ülevaate väga piiratud

---

⁴³ A. Grönberg. Eesti Üliõpilaste Seltsi ajalugu II. Montreal, 1985, lk. 87 – 93.

⁴⁴ EÜSi koosoleku protokoll, 10.11.1911. - EAA.1767.1.34, l. 9.

⁴⁵ EÜSi koosoleku protokoll, 24.11.1911. - EAA.1767.1.34, l. 18.

⁴⁶ EÜSi koosoleku protokoll, 7.11.1913. - EAA.1767.1.34, l. 373.

⁴⁷ Seltskondlik tegevus algab. – *Uus Eesti*, 27.05.1938.

⁴⁸ Gröneberg: 92.

⁴⁹ Seltskondlik tegevus algab. – *Uus Eesti*, 27.05.1938.

valdkondades ettemääratud õppevahendite raames, sedagi vaid inimese teatud elufaasis.⁵⁰ Veelgi enam, K. Einbund leidis, et: *Haridus sõna tõsisel mõttes, avaneb meile pärast raamatut – eneseharimises. Mida lähemale me talle nooruses, täiskasvanud- ja meheas tungime, seda avaramaks muutub meie vaatepiir, ilmavaade, seda tõsisemalt, selgemalt, optimistlikumalt hakkame elu hindama. Põhjendatud on hüüdsõna: mitte rahva kirjaoskamine, vaid rahvaharidus, mis ainult raamatukogude laialdasel korraldusel võimalik on. Raamatukogu on sellepärast kooli hädapärased kaasvõitleja rahvaharidustöö alal. Temata läheneks kooli haridusline mõju nullile.*⁵¹

Oma rahvahariduslikus töös nägi K. Einbund ilmselget vajadust viia kogukond välja uuele, indiviidist lähtuvale tasemele. Kui eelmise põlvkonna rahvuslik liikumine toetus väga palju eestlaste muinasaegsele suurusele ja maarahvale osaks saanud ülekohtule, siis ilmselgelt nägi K. Einbund vajadust tuua sajandialguse ühiskond sellest kollektiivse enesehaletsemise ning minevikusuuruse kummardamise faasist välja. Sakala või Postimehe ettelugemine kogukonnaringis oli end ammendamata, üha olulisemaks muutus rahva võime vaadata tulevikku, oskus näha muutusi ja võimalusi ning seda kõike ka iseseisvalt mõtestada.

Oma rahvahariduslikus visioonis ei jäänud K. Einbund pelgalt teoreetikuks, vaid asus ise tegutsema, kirjutades raamatukogulaseid käsiraamatuid ning artikleid,⁵² kus selgitas raamatukogude olulisust ning andis konkreetseid juhtnööre raamatukogude asutamiseks ning korraldamiseks.

1912. aastal loodi tema eestvedamisel „Noor-Eesti“ seltsi juurde Raamatukogude Korralduse Osakond, viitena eeskujudele oli seegi ühendus algselt kavas nimetada C. R. Jakobsoni järgi. Osakond, mis tegutses aastatel 1912–1914, tutvustas raamatukogundust üle maa, tegeles soodushindadega raamatute hankimisega kogudele ning aitas praktilises korraldustöös. Auli Käsiku hinnangul, kes on RKO tegevust põhjalikumalt vaadelnud, oli osakonna töö tulemusrikas ning omas ajas vajalik ettevõtmine. Raamatukogude asutamine hoogustus märgatavalt, I Maailmasõja eelsel kümnendil maaraamatukogude arv pea kolmekordistus.⁵³

Paralleelselt RKO vedamisega tegeles K. Einbund Tartu Rahvaraamatukogu Seltsi raamatukogu asutamise ja Alates 1905. aastast olid erinevate kutsealade ametiühingud

---

⁵⁰ A. Käsik. Kaarel Eenpalu raamatukogunduslik tegevus. Tartu, 1995, lk. 24-25.

⁵¹ A. Käsik. Kaarel Eenpalu raamatukogunduslik tegevus. Tartu, 1995, lk.25.

⁵² K. Einbund. Raamatukogud ja nende asutamine. Tartu, 1912; K. Einbund. Rahvaraamatukogude sisemine korraldus. Tartu, 1914; Raamatukogu-liikumisest. – *Postimees*, 17.01.1912.

⁵³ A. Käsik. Kaarel Eenpalu raamatukogunduslik tegevus. Tartu, 1995, lk. 53-65.

omakeskis ja hiljem koostöös seltsiga Karskuse Sõber proovinud asutada Tartus avalikku raamatukogu, kuid ilma püsiva tulemuseta. 1912 detsembris asutati raamatukogu loomise eesmärgil RKO initsiatiivil Tartu Rahvaraamatukogu Selts, mille esimeheks sai K. Einbund. Seltsil õnnestus järgnevatel aastatel organiseerida Tartu esimene avalik raamatukogu ja lugemislaud – asutused, mis said aluseks tänaseni töötavale Tartu Keskraamatukogule.⁵⁴

Maailmasõjaeelisel perioodil osales K. Einbund aktiivselt ka eesti karskusliikumises, olles aastatel 1910–1911 karskusseltside keskoimkonna asjaajaja. Oma elulookokkuvõttes iseloomustas ta sealset tegevust kui kaudset karskustööd, mis viis küll peagi konfliktini vanema, otsest karskustööd pooldava põlvkonnaga.⁵⁵ Karskusliikumise siht oli omal ajal oluliselt laiem, kui pelgalt alkoholivaba eluviisi propageerimine, samavõrra oluline oli üldine ühiskondliku teadvuse tõstmine. Arvestades võimude umbusku igasuguste poliitiliste sugemetega ühenduste suhtes, kandsid mitmed seltsid nime, mis tegelikult asja olemust päris autentselt ei peegeldanud. Jalgrattasõidu Edendamise Seltsis Taara, kus kord nädalas toimusid rahvalik-teaduslikud loengud ja kus ka K. Einbund üles astus, ei puudutatud näiteks A. Rei sõnade kohaselt jalgrattasõitu mitte kunagi⁵⁶. Tartu üks pikema ajalooga karskusselts „Karskuse Sõber“, mille esimehena tegutses K. Eenpalu 1910-1912⁵⁷, oli sajandialguse Tartus „Vanemuise“ seltsi kõrval teine tähtsam ühiskondliku elu keskus, mille ümber oli omakorda koondunud mitmeid erinevaid organisatsioone ja kus käis vilgas elu. Lõpuks see selts suletigi võimude poolt, kuna mõningad seltsi all tegutsenud organisatsioonid osutusid kuberneri silmis liiga radikaalseteks⁵⁸.

Aktiivne tegutsemine mitmes valdkonnas tegi K. Einbundist avalikkuse silmis tuntud tegelase, mitte ainult Tartumaal, vaid laiemalt. Oma erinevates ametites rändas K. Einbund läbi kogu Eesti, pidades kõnesid ja juhatades koosolekuid nii karskusliikumise kui raamatukogunduse edendamiseks. Samamoodi käis ta mööda eesti asundusi Venemaal, eelkõige Pihkva ja Peterburgi kubermangudes kuid ka kaugemal kuni Uuralite ja Volgani, muu hulgas Samaara eesti asundustes.⁵⁹ Oma rahvavalgustuslikku missiooni käsitles K. Eenpalu ise pea et kutsumusena: *Ma ei ole end kunagi tundnud vaba ja hea kõnemehena, aga juba külakoolis käies minus ilmnes varakult tung kõnelemiseks ja õpetamiseks. See kerkis*

⁵⁴ A. Käsik. Kaarel Eenpalu raamatukogunduslik tegevus. Tartu, 1995, lk. 65-75.

⁵⁵ K. Eenpalu poolt Biograafilise leksikoni toimetusele saadetud isikuloolised andmed, 17.1.1939. - EKLA F194 M43:17 lk. 2.

⁵⁶ Rei: 25.

⁵⁷ K. Eenpalu poolt Eesti biograafilise leksikoni täiendusköite toimetusele saadetud isikuloolised andmed 17.1.1939. - EKLA F194 M43:17 lk. 2.

⁵⁸ Seltskondlik tegevus algab. – *Uus Eesti*, 27.05.1938.

⁵⁹ Peaminister K. Eenpalu elu ja tegevus. – *Uus Eesti*, 27.05.1938.

*nagu alateadvusest.*⁶⁰ Sealjuures möönis ta isegi, et seltskondlik tegevus varjutas kõik teised valdkonnad, kolmel esimesel ülikooliaastal jäi seetõttu ka õige vähe aega otseseks õppetööks. Oma mitmekülgses tegevuses kohtas K. Einbund ühtlasi oma tulevast ning 1912 aastal abiellus ta Linda Koplusega. Abiellumine ja perekonna loomine ei vähendanud küll K. Einbundi aktiivsust ühiskondlikus plaanis, kuid sai siiski üheks ajendiks ülikooli lõpetamisele, mis teostus pooleteise aastaga.⁶¹ Ülikooli lõpueksamid sooritas ta 1914. aastal Moskva ülikooli juures katsekomisjonis.⁶²

1.3 Teenimine vene kroonus ja Esimene maailmasõda

Peale ülikooli lõpetamist tegutses K. Einbund veel ligi aasta Tartus, kuid mobiliseeriti peagi vene sõjaväkke. Teenistust tsaariarmees alustas ta 1915. aasta augustis Luuga suurtükiväe tagavaradivisjonis, kus ta järgneva aasta jooksul sai allohvitseri väljaõppe. Järgnes Paul I sõjakool Peterburis ning 1917 saadeti ta Venemaa Austria rindele. I maailmasõjas jõudis K. Einbund rindeteenistuses osaleda ligi pool aastat, alates 1917. aasta maist, tegutsedes raskesuurtükiväe 14. üksikdivisjoni nooremohvitserina ja divisjonikohtu asjaajajana.⁶³ Vene sõjaväes omandatud auastmeks on ta ise märkinud lipnik ja alamleitnant.⁶⁴

Teenistusest Venemaal ning samuti rindemälestusi Galiitsiast ei ole K. Eenpalu oma hilisemas elus märkimisväärseks pidanud. Vene armee ohvitseri argipäevast Maailmasõjas on siiski kirjutanud mitmed teised omaaegsed eesti ohvitserid, ühena nendest K. Eenpalu hea tuttav ning hilisem naaber Arukülas Richard Roht. Tema poolt edasi antud üsna masendav olupilt⁶⁵ lubab oletada, et tõenäoliselt ei olnud K. Einbundi kogemus suurt erinev ning lagunev ja moraalselt laostunud armee ei jätnud ehk K. Einbundilegi eriti heroilisi mälestusi. Siiski võib K. Einbundi vene kroonu perioodi aktivasse lugeda omandatud suurtükiväeohvitseri väljaõppe, mis Vabadussõja päevil ka rakendust leidis.

Revolutsioon ja impeeriumi lagunemine tõi K. Einbundi sarnaselt tuhandete kaasmaalastega 1917. aasta lõpukuudel tagasi kodumaale. Teekond üle Kiievi ja Peterburi kestis kaks nädalat.

---

⁶⁰ K. Eenpalu jutustab noorusmälestusi. – *Uus Eesti*, 27.05.1938.

⁶¹ Seltskondlik tegevus algab. – *Uus Eesti*, 27.05.1938.

⁶² K. Eenpalu teenistuskirjad Riigikantseleis. - ERA.31.5.1023, l. 38.

⁶³ K. Eenpalu poolt „Eesti avalikud tegelased“ 2. trüki jaoks saadetud isikuloolised andmed. – EKLA F193 M65:20, lk. 1.

⁶⁴ K. Eenpalu teenistuskirjad Riigikantseleis. - ERA.31.5.1023, l. 35, 39.

⁶⁵ R. Roht. Sõjasõit: Mälestusi ilmasõjast. Tartu, 2017.

Tartusse jõudis ta novembris, keset kõige ärevamat olukorda, kui ebakindlus Eesti tuleviku suhtes oli haripunktil.⁶⁶

1.4 K. Eenpalu tegevus Tartus november 1917 – detsember 1918

Vene revolutsiooni põhjustatud segastel aegadel oli K. Einbund oma sõiduvees ja tegelikult ka olukorras, mida silmas pidades oli oma eelmise elukümnendi jooksul tööd teinud. Kindlasti ei näinud K. Einbund Eesti Venemaast eemaldumise protsessi ette detailides, kuid olles oma ilmavaatelt veendunud isamaalane ja jakobsonlikult pragmaatilise vaatega Eesti valitsemise osas, pöördus ta Eestisse tagasi tõenäoliselt lootusega, et lähitulevikus on toimumas suuremat sorti muutused ja et mingis vormis ja ulatuses läheb aina suurem otsustusõigus üle eestlaste kätte. Olles Maailmasõja eelsel ajal endale avalikkuses juba tuntud nime ja ettevõtliku mehe maine loonud, oli igati ootuspärane, et ta pürgis kujunenud olukorras aina edasi. Organiseerimine, korraldamine, administreerimine olid valdkonnad, kus ta oli juba varem silma paistnud, nüüd oli võimalus neid kogemusi rakendada laiemas plaanis. Esialgu jäi tema tegutsemisväljaks Tartu ja lähiümbrus, nagu märkis ajakirjanik K. Eenpalu juubeliartiklis 1938, tõenäoliselt vihjega Tartu päritolu opositsiooniliidritele: *Need olid rasked ja ärevad päevad* [november 1917 – M.R]. *Mõnedki vastutavatel kohtadel seisvad isikud tunnevad, et pind läheb jalge all tuliseks. Nad tahavad ametist loobuda. Kuid ei ole kedagi kellele võimu üle anda. Niipea kui K. Eenpalu jõudis Tartu, läks kõigil süda kergeks: asemik on leitud. Ta valiti kohe Tartu Eesti Maleva Büroo juhatajaks ja Tartu miilitsaülemaks.*⁶⁷ Tartu miilitsaülemaks saab K. Einbund siiski alles 1918. aasta 22. veebruaril.⁶⁸ 1917. aasta lõpus otsis Tartu linnavalitsus küll miilitsaülemat, kuid ametikoht täideti alles 6. detsembril 1917 ja uueks miilitsaülemaks kinnitati Jaak Depman.⁶⁹ Viimane püsis sellel ametikohal kuni 23. detsembrini 1917, kui Tartu täidesaatev komitee miilitsa üle võttis.⁷⁰

K. Einbund ise nägi oma tulevikku tõenäoliselt suuremas plaanis, kuid sündmused arenesid 1917. aasta lõpust alates väga kiiresti ja ilmselgelt oli ka Tartul nendes keerulistes oludes pakkuda K. Einbundile piisavalt väljakutseid. Et K. Einbund nägi ennast juba koheselt kodumaale naastes pigem poliitikuna terve Eesti tuleviku kujundamisel, ning mitte pelgalt kodukandi rahvajuhina, võib aru saada vaadates tema pürgimusi erinevatesse ülemaalistesse esindusorganitesse. Jõudes novembris 1917 Eestisse asub ta tegutsema, et võtta osa Eesti

⁶⁶ Peaminister K. Eenpalu elu ja tegevus. – *Uus Eesti*, 27.05.1938.

⁶⁷ Peaminister K. Eenpalu elu ja tegevus. – *Uus Eesti*, 27.05.1938.

⁶⁸ Tartu linnavalitsuse protokoll 22.02.1918. - ERA.2966.2.104, l. 14.

⁶⁹ Tartu linnavalitsuse kantselei protokoll 6.12.1917. - EAA.2623.1.105, l. 129.

⁷⁰ Tartu linnavolikogu koosolekute protokollid 11.01.1918. - ERA.2966.2.57, l. 3.

Asutava Kogu valimistest. Selle jaoks organiseerib ta 1917 sügistelvel rühmituse nimega Eesti sõjaväelased-autonomistid.⁷¹ Valimistele, mis toimusid Eestis 1918. aasta jaanuaris, läks K. Einbund Eesti Iseseisvuse Liidu 13 kandidaadiga nimekirja nr. 6 esinumbrina.⁷² Selle liikumise kandev tuum, nagu ka nimi väljendab, oli iseseisev Eesti riik. Ühenduse sisuline programm ja ilmavaade on avaldatud saksa okupatsiooni ajal 1918 ilmunud brošüüri mõõtu raamatus „Vaba iseseisev Eesti I“: *Meie, autonomistid, ei väsi aga sellest kõnelemast ja kirjutamast /---/. Meie ei väsi propageerimast, et Eesti rahvuskultuuriline iseolemine vaimlikult kui aineliselt, isikuliselt kui ühiskondlikult, klassivõitluse kui ka klasside solidariteedi ja isegi õige ühiskondliku sotsialismi seisukohast eneselle ainsa õige avaldustee leiab Eesti rahvariigi korralduses.*⁷³ Kuigi avaldatud 1918, on tekst tõenäoliselt kokku kirjutatud 1917 november-detsember, kui enamlased Eestis olid võimu haaranud ja Maanõukogu laiali ajanud. Raamatus kirjeldas K. Einbund kõigepealt 1917/1918 aastavahetuse olukorda Eestis ja Venemaal, ning arutles sealt edasi. Ta oli kindel, et Eesti tulevik on demokraatlik iseseisev vabariik, niisama et proletariaadi üleilmne revolutsioon peagi läbi kukub.⁷⁴ Raamatu teise poole pühendas ta tõestamaks, et iseseisev Eesti on igas mõttes võimalik, nii majanduslikult kui kultuuriliselt. Toetudes statistikale ja arvuliste näidetele, eeskätt teiste väikeriikide eeskujul, püüdis raamat kummutada toona laialt levinud arvamust, et iseseisvana ei saaks Eesti hakkama. See oli veendunud ja lennukas visioon, kus rahvaarv peagi 6 miljonini tõuseb, kaitsevägi on korraldatud Šveitsi eeskujul ehk üldise sõjaväekohustuse läbi ning kultuuri- ja majanduselu on heal järjel – seejuures on merendusest-kaubandusest loota suurt tulevikku ning põllumajandus õitseb sarnaselt Taanile ja Hollandile.⁷⁵

Selle kõige eelduseks oli siiski iseseisvus *de facto*, mille peatses realiseerumises K. Einbund ei kahelnud: *Kuigi sakslane meie maa okupeerib, ei tähenda see veel, et ilmasõja tagajärjed meie maa kohta juba nüüd kindlaks jääksid. Neis tuleb veel muutusi ja muutused peavad meie kasuks kujunema.*⁷⁶

Valimistel nimekiri suuremaks häälemagnetiks ei osutunud, tõenäoliselt oli iseseisvuse idee sellel momendil laiema avalikkuse jaoks veel liiga radikaalne ehk utoopiline, hetke argipäev

---

⁷¹ K. Eenpalu poolt Eesti biograafilise leksikoni täiendusköite toimetusele saadetud isikuloolised andmed, 17.1.1939. - EKLA F194 M43:17 lk. 3.

⁷² Eesti Iseseisvuse Liidu kandidaatide nimekiri. - ERA.R-1937.1.14, l. 19.

⁷³ K. Einbund. Vaba iseseisev Eesti I. Tartu, 1918, lk. 15.

⁷⁴ K. Einbund. Vaba iseseisev Eesti I. Tartu, 1918, lk. 8-14.

⁷⁵ K. Einbund. Vaba iseseisev Eesti I. Tartu, 1918, lk. 17-29.

⁷⁶ K. Einbund. Vaba iseseisev Eesti I. Tartu, 1918, lk. 32.

oli oluliselt proosalisem ning laguneva impeeriumi inerts siiski veel mõjuvam kui unistus tuleviku-Eestist. Tartus, mis kõigi eelduste kohaselt pidanuks olema K. Einbundil nõ koduringkond, anti Eesti Iseseisvuse Liidu kandidaatidele kokku 53 häält, kõige parem tulemus tehti Tähtveres, kust toodi ära 6 häält. Samas ringkonna populaarseimaks osutunud enamlaste nimekirja nr. 2 Tartu tulemust võis arvestada tuhandetes.⁷⁷

Pärast valimisi 1918. aasta alguses jätkas K. Einbund intensiivset tegutsemist Tartus, eelkõige siis eesti sõjaväelaste koondamisel ja organiseerimisel. 14. jaanuarist 1918 määrati K. Einbund muu hulgas eesti suurtükiväebrigaadi Tartus asunud viienda patarei ülemaks.⁷⁸ Selle üksuse sai luua lagunevate vene väeosade varustuse baasil. Vesneri mõisas asunud venelased tahtsid koju minna ja olid nõus oma relvad loovutama, nendest moodustas K. Einbund suurtükiväebrigaadi viienda patarei.⁷⁹

Jaanuaris 1918 võtsid enamlased Tartus linnajuhtimise üle. Ööl vastu 22. veebruari 1918 senine enamlik Tartu tööliste ja soldatite saadikute täidesaatev komitee põgenes linnast ja järgmisel päeval võttis linnavalitsemise taas oma kätte enamlaste poolt vahepeal kõrvale surutud linnavalitsus. 22. veebruaril valiti K. Einbund Tartu linnavalitsuse ja Eesti tagavara pataljoni asemikkude ühisel koosolekul Tartu linna miilitsaülemaks.⁸⁰ Juba järgmisel päeval, viidates miilitsaülemaga tööga ülekoormatusele, määrati talle linnavalitsuse poolt kaks abi: Julius Kuperjanov ja Aleksander Schipai.⁸¹

Hetkeolukorras oli linnamiilitsa peamine ülesanne tagada võimalikult valutu võimuvahetus linnas ning sellega seoses ohjata lahkuvate enamlaste marodööritsemist. Oma hinnangus K. Einbundi tegevusele Tartus tõstis J. Soots esile K. Einbundi osa vangide vahetamisel kohapealse Eesti võimu ja enamlaste vahel, võimu ülevõtmist enamlastelt Tartus ning hiljem omakaitse loomist tagavarapataljoni sõduritest ja Tartu kodanikest, mis tagas korra linnas ja linnaümbruses ning hoidis võimu linnavalitsuse käes kuni saksa okupatsioonivägede saabumiseni.⁸²

---

⁷⁷ Eesti Asutava Kogu valimiste Tartu jaoskonna komisjoni protokollid, 21-29.01.1918. - ERA.R-1937.1.5, l. 1-127.

⁷⁸ V. Lokk. Eesti rahvusväeosad 1917 – 1918. Tallinn, 2008, lk. 151.

⁷⁹ Peaminister K. Eenpalu elu ja tegevus. – *Uus Eesti*, 27.05.1938.

⁸⁰ Tartu linnavalitsuse protokoll, 22.02.1918. - ERA.2966.2.104, l. 13.

⁸¹ Tartu linnavalitsuse protokoll, 23.02.1918. - ERA.2966.2.104, l. 14.

⁸² Jaan Soots põllutöoministrile, 21.04.1920. - ERA.63.10.7020, l. 11.

25. veebruaril 1918 saadeti okupatsioonivõimude korraldusel laiali rahvamiilits.⁸³ Nädal hiljem anti linnavalitsusele korraldus luua linnapolitsei, kuhu tohtisid kuuluda vaid täielikult plekitud (*völlige einwandfrei*) isikud.⁸⁴ Imselgelt ei saanud selliste isikute hulka kuuluda maailmarevolutsiooni sümpaatiatega kaader, ega ka Eesti omariikluse veendunud toetajad. K. Einbund jätkas siiski linna miilitsaülemana veel ka saksa okupatsiooni esimestel nädalatel, ametlikult pani ta ameti maha, ehk andis üle uuele miilitsaülemale Aleksander Pungale, 7. märtsil 1918.⁸⁵

J. Sootsi kirjelduse kohaselt tegeles K. Einbund saksa okupatsiooni päevil koos J. Kuperjanoviga põrandaaluste eesti salkade loomisega.⁸⁶ Selle tegevuse sisulisest küljest annab hea ülevaate J. Kuperjanovi noorepõlvesõbra Leo Laursoni tagasisivaade. Oma meenutustes kirjeldas ta, kuidas Kuperjanov värbas mehi, kogus relvi ning laskemoona, korraldas väljaõpet ning selgitas sõjapidamise aluseid, pannes sealjuures erilist rõhku distsipliini ja koostöö arendamisele. Öösiti olevat korraldatud isegi algelisi manöövreid.⁸⁷ Laurson ei maininud nimeliselt K. Einbundi seoses Kuperjanovi põrandaaluse tööga, kuid möönis, et viimasel oli siiski abilisi.

Kui J. Kuperjanovi tegevus oli valdavalt jälgitav puhtpraktilises liinis, meeste ja varustuse koondamine, siis K. Einbundi puhul jäi silma veel tema töö avaliku arvamuse kujundamisel. Raamat „Vaba iseseisev Eesti I“ oli üks selles vallas tehtud töödest, oma rahvusliku vaimsuse ja Eesti iseseisvuse propageerimise tõttu ähvardas raamatut ka konfiskeerimine.⁸⁸ Sedasorti selgitust iseseisva Eesti võimalikkusest, oli ilmselgelt vaja. Üldteada on rahva pessimism Vabadussõja algusfaasis, kuid vähemalt sama ebakindel, ehk veel enamgi, oli nõ keskmine eestlane tuleviku suhtes saksa okupatsiooni ajal ja vahetult enne sõda. Arno Raag kirjeldas oma isiklikku kogemusest Tartus ühe taadi osatamisest tänavavestluses: *Ainult roheline laua taga soojas toas võib niisuguseid plaane teha, aga igapäevases elus ei ole nendega midagi peale hakata. See käputäis rahvast ja näputäis maad – ei ole rauda ega soola, ei kulda ega hõbedat – ja iseseisev!“ /---/ Meeleolu laiemates hulkades on võrdlemisi ükskõikne ja osalt ka täiesti lootusetu, sest leitakse, et sõjapidamine suure Venemaa vastu osutub mõttetuks.⁸⁹*

⁸³ Tartu linnapea teadaanne, 25.02.1918. - ERA.2966.7.838, l. 1.

⁸⁴ Tartu linnakomandantuur linnavalitsusele, 4.03.1918. - ERA.2966.7.838, l. 5.

⁸⁵ Miilitsaülem K. Einbundi Tartu linnavalitsusele, 7.03.1918. - ERA.2966.7.838, l. 10.

⁸⁶ Jaan Soots põllutööministrile, 21.04.1920. - ERA.63.10.7020, l. 12.

⁸⁷ Lugusid Julius Kuperjanovist. Tartu, 2010, lk. 96.

⁸⁸ Vaba iseseisev Eesti I. – *Postimees*, 27.11.1918.

⁸⁹ A. Raag. 3 nädalat punast diktatuuri. Tartu, 2015, lk. 26-27.

1918 novembris ilmus K. Einbundilt teine, samuti omariiklust ning päevapoliitikat käsitlev raamat „Õiguslik riik“. Sisuliselt oli tegemist „Vaba iseseisva Eesti I“ edasiarendusega, kus oli juba lähemalt analüüsitud riigivalitsemise olemust. Raamatut tutvustavas lühikokkuvõttes kirjutas K. Einbund ise: *Nüüd on kriitiliste sündmuste harutamiste ja korraldamisete aeg. Mitte igale põlvele ei lange õnn osaks riikliku eluvormi tegelikust ehitusest osa võtta. Aastakümneid võitlevad inimese põlved äraiganud riigivormide vastu ja surevad võitluses, ilma et elutöö tagajärgi näeksid. Nende poliitilise töö tagajärgile toetades astuvad teised rajavasse riigiuuenduste ajajärku, mil järgnevile põlvile uued lahendamad eluvormid korraldatakse. Põnev on niisugune ajajärk ja paljud ei aimagi, kui vastutusrikast ülesannet järeltulijate ees teostatakse. Praegune riigiuuenduste ajajärk on saatuslik, iseäranis väikerahvaste elus, kellele ta suurt pöördetähtsust tähendab. Tähtis on selgusele jõuda riigiküsimustes, mis vormi kui ka abinõud kätte ulatavad, mille kaudu rahvuspoliitilisele ja sotsiaalsele sihile jõuda.*⁹⁰

Pärast 11. novembri vaherahu väljakuulutamist Saksamaa ja Antandi vahel oli selge, et sakslaste valitsemine lõpeb peagi ka Tartus. K. Einbund püüdis asjade käiku forsseerida ning korraldas linnas novembri keskel suure sakslaste vastase demonstratsiooni, suurem kokkupõrge jäi siiski viimasel hetkel ära, kuna sakslased otsustasid taanduda ning K. Einbund heiskas linna raekojal ja ülikoolihoonel trikoloori.⁹¹

Nädal hiljem, 21. nov 1918 läks võim linnas ka ametlikult tagasi okupatsioonieelse linnavalitsuse kätte, mis oma sama päeva otsusega nr. 4 kohustas K. Einbundi naasma miilitsaülesannete täitmisele.⁹² Järgmised kaks ja pool nädalat tegutses K. Einpalu sellel ametipostil.

Nendel kiiretel ja pingelistel nädalatel jõuab ta tegeleda muuhulgas ka linna miilitsa uutele alustele viimisega. Oma esimestel ametipäevadel pöördus ta alluvate poole pikema käskkirjaga, kus muude, puhtpäevakajaliste määruste järel, oli ka programmiline nägemus uuest eesti miilitsast. Alustuseks tõi K. Einbund välja, et alates 22. novembrist on Tartu linna miilitsionärid, teenijad ja ametnikud Eesti Vabariigi teenistuses.⁹³ Selles uues positsioonis nõudis K. Einbund kõigilt ülimalt korrektsust ning viisakat suhtumist oma teenistuskohuste täitmisel: *Kõigil tuleb kindlasti ja korralikult oma teenistuses olla, milles kõvat distsipliini ja*

---

⁹⁰ Õiguslik riik. – *Postimees*, 2.11.1918.

⁹¹ Jaan Soots põllutööministrile, 21.04.1920. - ERA.63.10.7020, l. 12.

⁹² Tartu linnavalitsuse koosolekute protokoll, 21.11.1918. - ERA.2966.2.104, l. 57.

⁹³ Tartu linna miilitsaülesannete käskkirj nr. 1, 25.11.1918. - ERA.75.1.2, l. 3.

korda nõuan. Elanikkude vastu tuleb kõigil hääsoovlikkust ja vastutulelikkust üles näidata. Ei tohi silmapilgulgi unustada, et Teie rahva teenistuses olete. Läbiotsimistel ja muil miilitsa võimu tarvitamisel ei tohi jämedust ega toorust ülesse näidata. Kõik niisugused teod võtan teenistuse asjus arvesse. Tuleb punktipealne ja valju olla, kuid mitte seadusevastaselt kodanikkude õigusi ning puutumatus rikkuda. /---/ Miilitsavalitsuse juures olevatelt vahikorrapidajatelt jaoskonna ülevaatajatelt nõuan hoolset järelevaatamist isikutega, keda miilitsasse purjus olekus kainenemisele tuuakse, kui ka muu avaliku korra rikkujatega ümberkäimine hää ja korralik peab olema ja et rahva vastu, kes vahituppa miilitsa abi käivad nõudmas, vastutulelik ja viisakas oltakse. Vägivall ja omavoli tarvitajaid saan mina karistama ja teenistusest tagandama. /---/ Kriminaal-jaoskonna olukord nõuab põhjalikku muutmist, iseäranis ametnikkude ülespidamises, mispärast ma neilt ametnikudelt, kes endisest ajast teenistusse jäänud nende kohuste täitmisel inimeste vastu täielikku pööret ootan. Isegi omavoli pruukimist tulla ette. See enam korduda ei tohi. Kes kriminaaljaoskonna teeniatest neid nõudmisi ei saa täita, see astugu teenistusest ära. Tungivalt palun kriminaal-jaoskonna komissaari igasuguse omavolipruukimise juhtumitest minule teada anda. Juhin veel tähelepanemist selle pääle, et kriminaal jaoskond rahvale väga tarvilik asutus on kuhu kuritegude korral pööratakse. Selle asutuse vana kord on tema aga rahva silmis halba kuulsusse viinud. Selle asutuse moraalilist tõstet rahva silmis ootan mina Kommissarilt ja palun kõiki abinõusid tarvitusele võtta et seda tegelikult ellu viia.⁹⁴

Selle pikema pöördumisega oma alluvate poole tõi K. Einbund hästi välja oma põhimõttelise suhtumise riigi ja võimu suhtes rahvasse: riigivõim on esmajärjekorras kodanike teenistuses ning vastav peab olema ka ametnike läbikäimine rahvaga. Eesti riigivõim kohtleb oma elanikke respektiga. Kuigi ühemõtteliselt rahvuslane, ei kaldunud K. Einbund hetkeoludes äärmustesse ning sama käskkirjaga määras küll majasiseseks asjaajamiskeeleks eesti keele, kuid kehtestas samas korra, et muid kohalikke keeli võib tarvitada üheõiguslikult eesti keelega palvekirjade, teadaannete, avalduste jne puhul.⁹⁵

Nende paari nädalaga, mis K. Einbundil oli jäänud Tartu miilitsat juhtida, ta tõenäoliselt eelpoolloetletud põhimõtteid veel juurutada ei suutnud, kuid Tartu miilitsale adresseeritud kreedo võttis ta kasutusele oma hilisemas siseministri praktikas, ning asus seda rakendama juba kogu eesti politsei uutele alustele viimisel. Sõdadevahelise perioodi eesti politsei oli

⁹⁴ Tartu linna miilitsaülevaade käskkiri nr. 1, 25.11.1918. - ERA.75.1.2, l. 3-4.

⁹⁵ Tartu linna miilitsaülevaade käskkiri nr. 1, 25.11.1918. - ERA.75.1.2, l. 2.

omas ajas eesrindlikul tasemel, selle saavutuse nurgakivi pandi Tartus 1918, vahetult enne Punaarmee väeosade linna tungimist.

Lisaks uue miilitsa moraalsete alusprintsipiide visandamisele jõudis K. Einbund anda korraldustele ka oma välise tunnusemärgi: sinine pael ümber mütsi ja pael varrukal, militsionäridel üks kitsas sinine pael, vanematel militsionäridel kaks ja komissaridel üks lai sinine pael.⁹⁶

Avaliku korra tagamine oli 1918 novembrikuises Tartus siiski pigem toetava iseloomuga tegevus linna sõjaseisukorda viimisel. Oluline oli koguda mehi ja relvi, et astuda vastu pealetungivatele vene punastele vägedele. 25. ja 26. novembril kuulutati Tartus välja vabatahtlik mobilisatsioon rahvaväkke ning linnavalitsus pani selle organiseerimise linna miilitsale.⁹⁷ Sarnaselt Tallinnale oli ka Tartus vanema generatsiooni suhtumine punaste vastu mineku osas kõhklev ning paljuski tuli toetuda koolipoistele ja üliõpilastele.⁹⁸

8. detsembril vallutasid enamlased Võru ning oli selge, et peagi jõuavad nad Tartu alla. Järgmisel päeval palus K. Einbund end omal soovil vabastada Tartu miilitsaülema kohustustest, selle palve linnavalitsus ka rahuldas.⁹⁹ K. Einbund jätkas tartlaste veenmist omariikluse võimalikkuses kuni viimase hetkeni. Veel 20. detsembril 1918, vahetult enne Tartu langemist vene vägede kätte, kirjutas ta viimasesse Postimehe numbrisse üleskutse rahvale, mitte usku kaotada ning kinnitas, et olenemata tagasilöökidest on lõpptulemuseks siiski iseseisev Eesti: *Läbi häda ja viletsuse jõuame sihile, kui meie iseteadlikud eesti rahva hulgad kokku hoiavad – kokku hoiavad ka siis, kui kodumaa pind välise vaenlase poolt mitmeks osaks peaks kistama. /---/ Meie võidame, kui meie oma püüdmistele viimse silmapilguni kindlaks jääme.*¹⁰⁰

K. Einbund lahkus linnast tõenäoliselt 21. detsembri öösel Põltsamaa suunal koos Tartu kaitseks formeeritud 2. jalaväepolgu viimaste osadega või nende taandumist katnud Tartumaa kaitseliidu meestega. Järgmisel päeval jõudis ta Põltsamaale, ja nagu raporteerivad I brigaadi ülem polkovnik E. Limberg ja staabiülem kapten K. Rotschild oma ettekandes Tallinna

⁹⁶ Tartu linnavalitsuse koosolek, 24.11.1918. - ERA.2966.2.104, l. 2.

⁹⁷ Tartu linnavalitsus miilitsaülemale, 22.11.1918. - ERA. 75.1.1, l. 2.

⁹⁸ Raag: 25.

⁹⁹ Tartu linnavalitsuse koosolek, 9.12.1918. - ERA.2966.2.104, l. 66.

¹⁰⁰ Raag: 39.

peastaabi ülemale 22. detsembril, oli võtnud enda juhtimise alla umbes 80-mehelise Tartu kaitseliidu.¹⁰¹ Sellega algas K. Einbundi jaoks Vabadussõjas aktiivselt osalemise periood.

1.5 K. Eenpalu Vabadussõjas

Pärast Tartu kaitseliidu etteotsa asumist Põltsamaal taandus K. Einbund edasi Viljandisse, kuhu oli koondunud valdav osa Tartust põgenenud juhtivatest tegelastest. Jõuluõhtul peeti Viljandi raekoja ruumes koosolek, kus arutati kuidas organiseerida Põltsamaale jõudnud sõdureid. K. Einbundile tehti seal ettepanek asuda nende etteotsa, mispeale kohalviibinud J. Laidoner tegi koheselt ka K. Einbundile ülesandeks moodustada Tartu kooliõpilaste vabatahtlik pataljon. Järgnevatel nädalatel formeeris K. Einbund vastava pataljoni, kuhu kuulusid eeskätt Tartu koolipoisid aga ka teised Viljandisse jõudnud tartlased.¹⁰²

Esimesed lahinguristsed sai vastne pataljon Kärstnas. Lahingud Kärstna mõisa ümber toimusid 3.-6. jaanuaril 1919, osana aasta alguses alustatud vastupealetungist, Tartu ja Viljandi kaitsepataljonid jõudsid lahingusse viimasel päeval.¹⁰³ Ühe pataljonis teeninud koolipoisi, Albert Kivikase, mälestuste järgi pataljonil Kärstnas nimetamisväärset võitlemist ette ei tulnud ja peale lahingut pöörduti tagasi Viljandisse.¹⁰⁴ 14. jaanuaril 1919 sai K. Einbundi Tartu vabatahtlike pataljon korralduse asuda pealetungile Rannu sihis.¹⁰⁵ Pealetung edenes esialgu ladusalt ja ilma suurema vastupanuta, esimene langenuga lõppenud lahing toimus 16. jaanuaril Rõngu mõisa vallutamisel. Edasine pealetung Valga sihis oli lahinguterohkem: *Meie retk Viljandist kuni Valgani, kus meid juhtis pataljoniülemana Kaarel Eenpalu, kestis küll vaevalt kuu aega, kuid lahinguid sel raskel teel, kus liikusime Kuperjanovi partisanidega ja soomusrongidega külj külje vastas, ei olnud sugugi vähe. Päevast päeva peale tungides, möödus harva päev, kus ei olnud lahingut ja kus meist keegi ei langenud või ei saanud haavata.*¹⁰⁶ Selle sõjaretke kirjutas A. Kivikas hiljem oma romaanis Nimed marmortahvilil ka kirjanduslikus võtmes lahti, toetudes sealjuures reaalsele tegelastele ja asetleidnud sündmustele. Pataljonijuhiks olnud K. Einbundi prototüüp leiab romaanis vaid markeerimist, kuid oma sõjamälestustes annab A. Kivikas viimase kohta siiski ka põgusa iseloomustuse: *Kõigis meie poolt läbi tehtud lahinguis juhtis Karl Einbund ühes oma rooduülematega meid isiklikult, olles kogu aeg samaväärselt tules, kui meie kõik. Ta ei*

¹⁰¹ Ettekanne peastaabi ülemale, 23.12.1918. - ERA.2124.1.564, l. 324.

¹⁰² Peaminister K. Eenpalu elu ja tegevus. – *Uus Eesti*, 27.05.1938.

¹⁰³ Eesti Vabadussõda 1918–1920 I. Tallinn, 1996, lk. 345.

¹⁰⁴ Koolipoisid Vabadussõjas. Koostanud M. Jürjo, A. Nõmm, H. Ojalo. Tallinn, 2017, lk. 117.

¹⁰⁵ Eesti Vabadussõda 1918–1920 I. Tallinn, 1996, lk. 412.

¹⁰⁶ Koolipoisid Vabadussõjas. Koostanud M. Jürjo, A. Nõmm, H. Ojalo. Tallinn, 2017, lk. 120-121.

olnud pataljoniüleml, kes oleks istunud kuskil tagaselja oma staabis ja juhtinud sealt lahingut. Ta marssis meiega ühes ahelikkudes ning ei paistnudki temas olevat erilist ülemuslikkust. Ta käitles meid mitte kui mingeid lihtsõdureid, teades, et tegemist on vabatahtlike kooliõpilastega, vaid kui omasuguseid, olles meile oma suuremate sõdurlike kogemuste poolest nagu vanemaks vennaks või isaks. Usun, et head mälestused on jäänud eranditult kõigile meile oma pataljoniülemlast Kaarel Eenpalust, kes meid tookord ähvardaval silmapilgul oli koondanud Tartu Vabatahtliku pataljoni lipu alla võitluseks sissetunginud vaenlase vastu.¹⁰⁷

Head läbisaamist ja ühtsust oma pataljoniga kinnitas ka K. Einbund ning tõstis esile nende võitlusvaimu: *Kogu sellel teekonnal tuli Tartu kooliõpilaste 14 ägedat lahingut lüüa. Sealjuures täitsid kooliõpilased täie eduga nende pääle pandud operatiivse ülesande, minna pääletungimisel Rõngu kaudu Pritsu jaama ja sünnitada vaenlase seljataga segadust raudtee läbilõikamisega. /---/ Võin öelda, et kindlamad partisanisalgad olid kooliõpilaste salgad. Tundsid enese nende keskel töötades ja neid juhatades julgena, et sind kui juhti mitte üks neist maha ei jäta ega sind ära ei anna. Olin ilmasõjas näinud, kuidas suurtüki- ja kuulipildujatule avamisel sõdurid laiali jooksid ja see oli korraldatud väeosas. Meie kooliõpilased, kuigi sõjaõppuses väljaarendamatud, jäid, ka ägeda tule all, kui üks mees kokku; laiali ei jooksnud keegi; ennem kogusid hädaohus liig kokku ja neid tuli rohkem laiali hoida.¹⁰⁸*

Jaanuari viimastel päevadel Valga saatuse otsustanud Paju lahingusse Tartu vabatahtlike pataljon ei jõudnud, kuna nad olid samal ajal hõivatud Tõrva vallutamiseega. Valga langemisega eesti vägede kätte oli ka vabatahtlike pataljoni esialgne ülesanne täidetud ja ta saadeti tagasi Tartusse ümberkomplekteerimisele.¹⁰⁹

Tartus formeeris K. Einbund 1919. aasta veebruaris uue suurtükipatarei (2. suurtükiväe polgu 7. patarei¹¹⁰), mis arvati Kuperjanovi partisanide pataljoni juurde ja kus K. Einbund tegutses kuni Asutava Kogu kokkutulemiseni.¹¹¹ Ametlikult arvati K. Einbund sõjaväest reservi 1.

---

¹⁰⁷ Koolipoisid Vabadussõjas. Koostanud M. Jürjo, A. Nõmm, H. Ojalo. Tallinn, 2017., lk. 122.

¹⁰⁸ K. Einbund. Kooliõpilased Vabadussõjas. – *Vikerkaar*, 1924, nr. 8, lk 176.

¹⁰⁹ Eesti Vabadussõda 1918–1920 I. Tallinn, 1996, lk. 426-437.

¹¹⁰ K. Eenpalu poolt Eesti biograafilise leksikoni täiendusköite toimetusele saadetud isikuloolised andmed, 17.1.1939. – EKLA F194 M43:17, lk. 3.

¹¹¹ Peaminister K. Eenpalu elu ja tegevus. – *Uus Eesti*, 27.05.1938.

juulil 1919.¹¹² Vabadussõjast lahkus ta nooremleitnandina ning hiljem tunnustati teda Vabadussõja mälestusmärgiga.¹¹³

Kevadel 1919 sai tema aeg sõjaväes ümber ning algas poliitiku karjäär Tallinnas.

---

¹¹² Reservväelaste arvestuskaardid, K. Einbund. - ERA.497.2.1164, l. 1022.

¹¹³ K. Eenpalu teenistuskiri Riigikantseleis. - ERA.31.5.1023, l. 39.

2. K. EENPALU POLIITIKUKARJÄÄR 1919-1934

2.1 K. Eenpalu Asutavas Kogus

Aprilli alguses 1919 toimusid Asutava Kogu valimised, kus osales kümme nimekirja. Kuigi sel hetkel väerinnal, kandideeris ka K. Einbund Eesti Rahvaerakonna nimekirjas, tagasihoidlikult 28. positsioonil¹¹⁴. Arvestades seda, et nimekirjas oli kandidaate kokku 120, oli 28. asetus siiski esimese otsa oma, kuid ilmselgelt ei olnud see eriti tugev asetus. 28. lähtepositsioonilt vaadatuna pidanuks Eesti Rahvaerakonna nimekiri saama ligi neljandiku 120-liikmelise Asutava Kogu mandaatidest, et K. Einbundil oleks olnud võimalus liituda Asutava Koguga. Tõenäoliselt oleks ta endale rahulikemates oludes parema lähtekoha kindlustanud, kuid olles valimiste eel ja ajal keset aktiivset sõjategevust, ei olnud tal erilist võimalust valimiste korraldamisel kaasa rääkida ning jäi loota Rahvaerakonna tugevale esitusele.

Ülevenemaalise Asutava Kogu valimised 1917. aasta lõpul näitasid, et vasakpoolsete vaadetega erakondadel oli Eestis tugev poolehoid ning seda kinnitasid ka Eesti Asutava Kogu valimised. Kõige enam valijate häältest kogus Eesti Sotsiaaldemokraatlik Töölise Partei (41 saadikukohta), Rahvaerakond sai teise tulemuse teinud Eesti Tööerakonna (30 saadikukohta) järel kolmanda tulemuse ning kindlustas endale 25 saadikukohta. K. Einbund jäi seega rahva esinduskogust esialgu välja. Siiski ei jäänud ta pikalt Asutava Kogu tööst kõrvale vaid sai saadikustaatus juba 25. aprillil, kui rahvaerakondlane Jaan Masing oma volitused maha pani.¹¹⁵

K. Einbund asus ka uues ametis kohe aktiivselt tegevusse ning juba järgmisel päeval võttis sõna seoses amnestiaeel nõuga.¹¹⁶ Samal 26. aprilli koosolekul valiti ta ka amnestia komisjoni, 6. mail koosolekul töökaitse komisjoni, 21. mail koosolekul riigikaitse komisjoni, 31. mail Asutava Kogu liikme Erich Jonase asja¹¹⁷ uurimise komisjoni ja 4. juunil põhiseaduse komisjoni liikmeks¹¹⁸. Asutavas Kogus oli K. Einbund oma sõiduvees, seniste teoreetiliste arutluste asemel Eesti tulevikust oli nüüd võimalus asuda kujundama reaalselt seadusandlust. Kristliku Rahvaerakonna ühe juhtfiguuri Jaan Lattiku meenutustes osutus K. Einbund

¹¹⁴ Eesti Asutava Kogu valimisedel no.7. Eesti Rahvaerakond. – ERA.15.1.7, l. 162.

¹¹⁵ Asutava Kogu koosoleku protokoll nr 3, 25.04.1919. – Asutava Kogu I istungijärgu protokollid nr. 1-27. Tallinn, 1919, lk. 115.

¹¹⁶ Asutava Kogu koosoleku protokoll nr 4, 26.04.1919. – Asutava Kogu I istungijärgu protokollid nr. 1-27. Tallinn, 1919, lk. 125.

¹¹⁷ E. Jonas astus 14. mail Tartus rahvakoosolekul ülesse valitsusevastase sõnavõtuga, asja uurimise käigus pöördus prokurör Asutava Kogu poole, et selgust saada rahvasaadiku isikupuutumatuses küsimuses.

¹¹⁸ Komisjonide nimekiri. - ERA.15.2.394, l. 6, 11, 13, 15, 16.

meeldejäävalt aktiivseks saadikuks: *Kes neist kõvasti hakkas kõndima kõnetooli vahet oli K. Einbund. Temal oli ikka jälle midagi rohkem ütelda kui mõnel teisel rühmakaaslasel.*¹¹⁹

Asutav Kogu oli verivärske vabariigi aus läbilõige, koos kõigi oma vigade ja vourustega. Sarnased olid ka esindusorgani istungijärgud, väga elavad, täis vaidlemisi ning vahelehiude, üksteisest ülerääkimist ja nagelemist ja niisamuti üksteise otsesest halvustamist. K. Einbund lõi selles kõiges aktiivselt kaasa, hoidudes oma sõnavõttudes küll hea tava ning viisakusnormide piiresse, kuid samas jätmata kasutamatta võimalusi teha ka nii mõnigi otseselt asjasse puutumata torge vastasrinna, see on siis vasakpoolse seltskonna, suunas. K. Einbundi repliigi mõõtu sõnavõtte ning informeeriva iseloomuga teadaandmisi oli tema natuke enam kui kahe kuu pikkuseks jäänud Asutava Kogu saadikuperioodi jooksul protokollides fikseeritud poolesaja ligi, sealhulgas mõned pikemaid ja sisulisemaid ettekanded. Ligikaudu sarnases mahus võtsid sõna veel kaheksa-üheksa saadikut, ülejäänud vähem. Erandi moodustas J. Tõnisson, kes võttis sõna kolm korda enam¹²⁰.

Valdkond, mille juures K. Einbund pikemate seisukohavõttudega saadikute ette tuli, oli põhiseaduse teemalised arutelud. Juba oma 1918 välja antud raamatutes „Õiguslik riik“ ja „Vaba iseseisev Eesti I“ arutles ta riigi aluspõhimõtete üle ning oli selle teema enese jaoks lahti mõtestanud. Seaduseelnõu, ametliku nimetusega Eesti vabariigi valitsemise ajutine korraldus, tuli esimesele lugemisele mai lõpus ning kujunes oodatult üsnagi palju pingeid põhjustavaks aruteluobjektiks. Kuigi tegemist oli seadusega, mis esialgu mõeldud vaid Asutava Kogu töö korraldamiseks, oli selge, et sisuliselt oli tegemist tulevase põhiseaduse aruteluga. K. Einbund ei olnud selle seaduse koostamise komisjoni liige ja tuli oma sõnavõttudega välja tavasaadiku rollis, esindades samas ka Rahvaerakonna vaateid. Oma sõnavõttudes oli ta valdavalt komisjoni tööga rahul ja kiitis eelnõud eelkõige õige lähenemise eest, st et aluseks oli võetud otsedemokraatia ehk *Helveetsia süsteem*. Ta leidis, et see süsteem kätkes eneses küll eksimise võimalusi, kuid oli parlamentaarsele riigikorrale siiski kõige lähem, kuna võimude lahususe printsiip oli selgelt välja toodud ning seadusandliku võimu ülimuslikkus tagatud: *Täidesaatev võim alistub täielikult riigi kõrgemale seadusandlisele võimule. See süsteem võimaldab praegusel korral meie kindla rahvavõimu ja õigusliku korra. Rahvavõim iseenesest võib väga palju vigu teha, suuri riiklisi eksitusi sünnitada, kuid need*

---

¹¹⁹ J. Lattik. Teekond läbi öö I. Tartu, 2015, lk. 238.

¹²⁰ Asutava Kogu I istungijärgu protokollid nr. 1-27. Tallinn, 1919, lk. VII – IX.

*vead, tahan öelda, tulevad meile kasuks, vead on kui õppetunnid, kui suur praktika, mille kaudu rahvas, kes raskustest on pääsenud, ükskord riiki valitsema õpib.*¹²¹

Näib, et ta aimas juba põhiseaduse koostamise juures, et see üliliberaalne ning rahvavõimule tuginev valitsusviis võib probleemseks osutada, kuid seda pigem positiivses võtmes, uskudes tõenäoliselt, et andes rahvale läbi tema esinduse võimalikult suure võimu, kaasneb sellega ka vastutus ning võime vigadest õppida. Sellega seoses välistas ta ka presidendi institutsiooni, mis võiks ohustada esinduskogu võimumonopoli: */---/ täidesaatval võimul ja ta esitajal ei tohi mingit õigust olla, et seadusandlikule võimule tõkkeid teha. Sellest järgneb see põhilause, et meil täiesti asjata oleks presidendi küsimus, mida mõnelt poolt üles võetud on.*¹²²

K. Einbund oli värske saadikuna ulatusliku rahvavõimu poolt ning liiga tugeva valitsuse vastu. Arvestades tema enda hilisemat valitsemispraktikat, niisamuti K. Einbundi teoinimese olemust, mis kuidagi ei haaku taolise tugevalt kontrollitud valitsuse kontseptsiooniga, oli see mõnevõrra üllatav. Võimalik, et see 1919. aasta seisukoht oli kantud veel värskest entusiasmist Eesti iseseisvumise valguses, mis nägi positiivsena vastandumist endise, tsaaririigi aegse võimukorralduse vastu. Pikemalt käsitles K. Einbund veel Asutava Kogu esimehe rolli riigi esindusfunktsioonide osas. Ta kritiseeris põhjalikult eelnõusse kirjutatud klauslit, et Asutava Kogu esimees saab olema ka riigi esindaja, kuna leidis, et sel viisil on võimude lahususe põhimõtet rikutud: */---/ kui meie niisugused parandused sisse võtame, siis viskame riigi võimud, nimelt seadusandmise ja valitsemise võimu täiesti segi ./---/ Siit [seaduseelnõust – M.R.] leiame, et täidesaatvaks võimuks peab olema valitsus, kuid teisest küljest kuuleme ka, et riigi seaduslikuks esitajaks on Asutava Kogu esimees. Nüüd küsin ma, kas ei tule siin mitte konfliktid, kas ei tule mitte kokkupõrked nende kahe võimu vahel. Riigi funktsioonide teostamisel on kokkupõrked möödapääsematud. /---/ Maksvate põhimõtete järele on riigiesitaja funktsioone kandmas ikka valitsuse esitaja. Kui neid funktsioone seadusandva koja esimees peaks kandma, siis oleksid need kaks võimu segi aetud./---/ Kui Asutava Kogu esimees peaks riigiesitajana ette astuma, siis oleks see tal raske, ta ei seisa*

---

¹²¹ Asutava Kogu koosoleku protokoll nr 15, 22.05.1919. – Asutava Kogu I istungijärgu protokollid nr. 1-27. Tallinn, 1919, lk. 544.

¹²² Asutava Kogu koosoleku protokoll nr 16, 23.05.1919. – Asutava Kogu I istungijärgu protokollid nr. 1-27. Tallinn, 1919, lk. 635.

*mitte asja kursis.*¹²³ Asutava Kogu esimehe ja valitsuse liigset teineteisest sõltuvusse panemist taunis ka Rahvaerakonna esindaja seaduseelnõu komisjonis J. Tõnisson.¹²⁴

Seaduseelnõus oli veel detaile, millele K. Einbund oma saadikuterühma nimel tähelepanu juhtis, kuid valdavalt oli ta loodava ajutise põhiseaduse lähtealuste ning sellest tuleneva laiaulatusliku rahvavõimuga rahul.

K. Einbundi lühikeseks jäänud saadikutegevus lõppes 1. juulil kui ta vaiti Asutava Kogu istungil 37 poolthäälega riigikontrolöriks.¹²⁵

2.2 Riigikontrolörina

Revolutsioonidest ning sõjast räsitud Eesti oli lisaks üldisele majanduslikule surutisele hädas ka arvestatava korrupsiooni ja riigivarade puuduliku haldamisega. Eesti Vabariigi Riigikontroll loodi Ajutise Maanõukogu otsusega 27. detsembril 1918, misjärel võeti 5. veebruaril 1919 vastu Eesti Riigikontrolli ajutine seadus. Esimeseks riigikontrolöriks kinnitati Maanõukogu vanematekogu otsusega 6. jaanuarist 1919 Aleksander Oinas, kes juba 8. mail lahkus siseministri ametisse. Uue riigikontrolörina asus 7. juulil 1919 tööle K. Einbund.¹²⁶

K. Eenpalu ise meenutas, et ega tal uuest ametist esialgu ettekujutust ei olnud, ning alustuseks veetis ta nädala raamatukogus, tehes endale selgeks riigikontrolli toimimise põhimõtted.¹²⁷ K. Einbundi tööle määramise ajaks oli Riigikontroll juba osaliselt suutnud korraldada eel- ja faktilist kontrolli, uus kontrolör asus korraldama järelkontrolli. K. Einbundi ametiaja olulistemaks määrusteks olid Riigikontrolli kohalike osakondade asutamise ja tegevuse määrus 21. augustist 1919 ning Riigikontrolli töökorra määrus 22. septembrist 1919. Nende määruste läbi kujundas ta Riigikontrolli sisemise struktuuri ja administratiivse aparadi maakondades, kahekordistades ühtlasi aasta lõpuks koosseisu 111-lt ametnikult 217-ni.¹²⁸

Omas ajahetkes oli tegemist väga delikaatse ametipostiga kus põimused poliitika ja äritegelaste huvid. Juba 10. detsembril 1919 esitas K. Einbund Asutava Kogu esimehele

---

¹²³ Asutava Kogu koosoleku protokoll nr 15, 22.05.1919. – Asutava Kogu I istungijärgu protokollid nr. 1-27. Tallinn, 1919, lk. 544-545.

¹²⁴ Asutava Kogu koosoleku protokoll nr 14, 21.05.1919. – Asutava Kogu I istungijärgu protokollid nr. 1-27. Tallinn, 1919, lk. 529.

¹²⁵ Asutava Kogu koosoleku protokoll nr 30, 1.07.1919. – Asutava Kogu II istungijärgu protokollid nr. 28-97. Tallinn, 1920, lk. 132.

¹²⁶ Riigikontroll 1918 -2008. Sisesevasteid ajalukku, dokumente, artikleid. Koostaja Küllö Arjakas, Toomas Mattson. Tallinn, 2009, lk. 18 – 30.

¹²⁷ K. Eenpalu tegevus riigimehena. – *Uus Eesti*, 27.05.1938.

¹²⁸ Riigikontroll 1918 -2008. Sisesevasteid ajalukku, dokumente, artikleid. Koostaja Küllö Arjakas, Toomas Mattson. Tallinn, 2009, lk. 30 – 33.

tagasiastumispalve¹²⁹, mille ajendiks olevat Rahvaerakonna otsus anda riigikontrolli amet erakonnale, kes ei ole valitsuses esindatud.¹³⁰ Asutava Kogu täiskogu ette see palve siiski ei jõudnud, kuna enne tuli Rahvaerakonnast teade, et palve tuleb jätta tähelepanuta.¹³¹ Taoline ebajärjekindlus viitab siiski pigem erakonnasisestele arusaamatustele, mitte niivõrd soovile tagada võimalikult aus ja läbipaistev valitsuskabinet. K. Einbund töötas riigikontrollina kuni 30. juulini 1920, misjärel ta esitas lahkumispalve seoses siseministri ametisse asumisega.¹³²

Põllumeeste kogude häälekandja Kaja leidis K. Einbundi riigikontrolöri tegevust vaatlevas artiklis, et ta ei saanud oma tööga hakkama. Kuigi loodi erinevaid allasutusi ja kontoreid, niisamuti seadusandlust, olevat reaalsed tulemused olnud kesised, korrupsioon ja riigi majanduslik allakäik jätkunud. Selle põhjuseks peeti riigikontrolöri liiga ettevaatlikku suhtumist: *Einbundist ei või seda mitte ütelda, et ta südilt ja julgelt oleks üles astunud. Oma ametis tuletas ta palju enam noormeest meele, kes tahab elus edasi saada ja sellepärast „suurte“ ees aukartust tunneb ja kõigi konfliktide eest hoiab.*¹³³ Artikli jätkudes sai aga üha ilmsemaks, et tõeline põhjus riigikontrolöri kesise tööviljakuse taga oli hoopis parteiline kuuluvus: *Riigikontrolör ei tarvitse sugugi parteimees olla, aga Einbund oli parteimees ja jäi ka selleks kuni lõpuni. Ta on oma ametipidamise ajal alati oma partei seisukohtadega rehkendanud, aga et partei koalitsiooni valitsuse hulka kuulus, siis ka valitsuse seisukohaga.*¹³⁴

Riigikontrolli periood oli K. Einbundi poliitikuteel tõenäoliselt esimene tõsisem tuleproov kasvatamaks poliitikule vajalikku immuunsust päevapoliitiliste rünnakute vastu. Revolutsioonიაegsest Tartust ja Vabadussõja valdavalt aatelistest printsiipidest lähtuv kogemus tuli kohandada reaalspoliitikaga selle kõige proosalisemas tähenduses. Asutavas Kogus toimunud kokkupõrked, eeskätt vasakpoolsete saadikutega, olid enamuses ajendatud maailmavaatelistest erinevustest, rahuaegses poliitilises võitluses hakkas aga üha enam tooni andma rivaalitsemine isikute ja isiksuste tasemel, paremal juhul erakonna huvide raames, kuid mitte alati. Tõenäoliselt oli eelpool toodud ajalehekriitika taga eelkõige erakondade vaheline rivaliteet eelseisvate, 1920. aasta I Riigikogu valimiste valguses. Tema koduerakonna leht Postimees, lähtudes tõenäoliselt samuti valimiste-eelse agitatsiooni vajadusest, hindas K. Einbundi riigikontrolöri tööd oluliselt paremini: *Viimase koha peal [riigikontrolör – M.R] on*

¹²⁹ Riigikontrolör Asutava kogu esimehele, 10.12.1919. – ERA.15.2.857, l. 8.

¹³⁰ Riigikontrolör K. Einbund astub omast ametist tagasi. – *Tallinna Teataja*, 10.12.1919.

¹³¹ Asutava Kogu esimehe märkus riigikontrolöri lahkumispalve nurgal 10.12.1919. – ERA.15.2.857, l. 8.

¹³² Riigikontrolör Asutava kogu esimehele, 30.07.1920. – ERA.15.2.857, l. 12.

¹³³ K. Einbund ja riigikontroll. – *Kaja*, 8.08.1920.

¹³⁴ K. Einbund ja riigikontroll. – *Kaja*, 8.08.1920.

*K. E. kõikide poolt lugupidamist ja austust leidnud. Riigikontroll on peaaegu täielikult K. Einbundi pool loodud, välja arvatud vähesed eeltööd enne tema riigikontrolörriks saamist.*¹³⁵

2.3 Siseministrina

Rahvaerakonna ridades pidi K. Einbund kaasa tegema ka esimese suurema valitsuskriisi, kui 1920. aasta suvel kombineeriti ligi kuu aega uut toimivat valitsuskabinetti. Lõpuks õnnestus Rahvaerakonnal 28. juulil parlamendile kinnitamiseks esitada A. Birki juhitud valitsus, mille siseministrina figureeris esmakordselt K. Einbund. Sisuliselt see valitsus siiski tegutsema asuda ei jõudnud. K. Einbund sai aga siseministriks kohe järgmises, J. Tõnissoni poolt juhitud ja 30. juulil 1920 ametisse astunud valitsuses. Erakond ise oma lehe vahendusel põhjendas K. Einbundi valikut ametisse tema hea riigiõiguse tundmise ja seaduste austamisega, vähemoluline ei olnud riigimehelikult kindel käsi, mis aitavat tõsta kodanike lugupidamist õigusliku korra vastu.¹³⁶

Esimene, kuigi vaid kolme kuu pikkuseks jäänud, ministrikogemus osutus K. Einbundi jaoks ülimalt intensiivseks. Praktiliselt kohe peale valitsuse ametisse asumist puhkesid Tallinnas suured streigid ja väljaastumised, millele valitsus reageeris tugevate repressioonidega. Suleti ametiühinguid, vahistati streikijaid ning saadeti provokaatoreid riigist välja.¹³⁷ Valdavalt käisid need aktsioonid läbi jõuametkondade, ehk siis siseministeeriumi alluvuses. Kui Vabadussõda kõrvale jätta, siis võis lugeda seda esimest siseministriperioodi K. Einbundi ja kommunistide kompromissitu võitluse alguseks.

8. oktoobril 1920 astus J. Tõnissoni valitsus tagasi ning järgmises, Tööerakonna poolt moodustatud valitsuses, K. Einbundil kohta ei olnud. Kuni järgmiste parlamendivalimisteni keskendus ta ajakirjanikutööle, asudes parteilehe Tallinna Teataja toimetajaks.¹³⁸

Uue rahvaesinduse valimised toimusid 27.-29. novembril 1920 ja I Riigikogu alustas tegevust 20. detsembril 1920. Rahvaerakonna jaoks osutusid need valimised suureks tagasilöögiks, Asutava Kogu aegse 25 saadikukoha asemel õnnestus saada ainult 10 kohta. K. Einbund oli oma erakonnasisest positsiooni siiski niipalju kindlustanud, et nendele valimistele läks ta juba Rahvaerakonna Tartu nimekirja kolmanda numbrina J. Tõnissoni ja P. Põllu järel.¹³⁹ K.

---

¹³⁵ Uus siseminister Karl Einbund. – *Postimees*, 3.08.1920.

¹³⁶ Uus siseminister Karl Einbund. – *Postimees*, 3.08.1920.

¹³⁷ A. Ruusmann. Eesti Vabariik 1920 – 1940. Sisepoliitiline areng. Tallinn, 1997, lk. 46.

¹³⁸ Ajakirjandus. - *Vaba Maa*, 6.11.1920.

¹³⁹ Valitud kandidaatide nimekirjad valimisringkondade kaupa. - ERA.80.1.142a, l. 2.

Einbundi kolmanda asetuse soovitas J. Tõnisson Rahvaerakonna Riigikogu kandidaatide teemalisel arutelul.¹⁴⁰

Oodatult head tulemused tegi erakond Tartumaal. Sealses valimisringkonnas sai Rahvaerakond kokku 17 448 häält, sealjuures nimeliselt antud häältest sai J. Tõnisson esimesena 899 ning K. Einbund neljandana 55 häält.¹⁴¹ Kuigi valdav osa erakonnale antud häältest tuli nimeta sedelitel ning seega nimeliste sedelite põhjal eriti kaugeleulatuvaid järeldusi teha ei saa, on siiski ilmne, et võrreldes Rahvaerakonna juhiga oli K. Einbundi populaarsus oluliselt madalam. Aastane tegutsemine pealinnas ei olnud erilist tuntust suuremate masside seas kaasa toonud, vähegi rohkem avalikkuse tähelepanu tõmbav Asutava Kogu saadikustaatus jäi vaid ligi kolme kuu pikkuseks, edasine riigikontrolöri töö oli aga avalikkuse eest valdavalt varjul. Ühtlasi ei olnud K. Einbundi näol tegemist karismaatilise rahvatribuuniga kes kinnistunuks rahva mällu oma isiksuse või eriliste oraatorivõimetega. Tema poliitikuarjääri tulevik sõltus nüüd suuresti erakonnapoliitikast.

1921. aasta alguses kokku tulnud I Riigikogu pidi esmajärjekorras seadma ametisse uue valitsuse. Kabinetti asus kokku panema K. Päts ning oma siseministriks kutsus ta K. Einbundi.¹⁴²

Siseministrina jätkus K. Einbundi terav vahekord kommunistidega, mitmel korral pidi ta Riigikogu ees aru andma vasakerakondade saadikute arupärimistele seoses politsei „töörahvast ahistava“ tegevusega.¹⁴³ Eeskätt tuli K. Einbundil tõrjuda süüdistusi politsei ülemäärase vägivallatsemise asjus kommunistidega, isegi niipalju, et siseminister oli lõpuks sunnitud tõdema: *Kommunistlisele Riigikogu rühmale sünnitab see väga suurt rõõmu, kui nemad igas asjas näidata saaksid, et nende kallal vägivalda on tarvitatud. Ma arvan, et see rõõmustaks tõesti seda rühma, kui tõesti tema üksikuid liikmeid vabariigi politsei hästi peksaks, et nad siis igal sammul näidata võiksid, et vaatke, mis meie kallal on teinud vabariik jne.*¹⁴⁴

¹⁴⁰ Riigikogu kandidaatide nimekirja kokkuseadmise koosolek, 3.10.1920. – ERA.4922.1.43, 1.1.

¹⁴¹ Riigikogu valimiste Tartumaa ringkonna komitee koosolekute protokollid ja tabelid valimistulemuste kohta. - ERA.80.1.9, l. 43-45.

¹⁴² A. Ruusmann. Eesti Vabariik 1920 – 1940. Tallinn, 1997, lk. 48.

¹⁴³ I Riigikogu koosoleku protokoll nr 9, 1.03.1921. – I Riigikogu I istungijärgu protokollid nr. 1-18. Tallinn, 1921, veerg. 223 – 228; I Riigikogu koosoleku protokoll nr 15, 18.03.1921. – I Riigikogu I istungijärgu protokollid nr. 1-18. Tallinn, 1921, veerg. 606.

¹⁴⁴ I Riigikogu koosoleku protokoll nr 16, 18.03.1921. – I Riigikogu I istungijärgu protokollid nr. 1-18. Tallinn, 1921, veerg. 626.

Riigikogu 6. mai 1921 aasta koosolekul rääkis ta seoses mitmele arupärimisele vastamisega pikemalt oma nägemusest kommunistide olemusest ning nende tegutsemisviisidest. Ta tõi välja, et enamlik liikumine olevat oma olemuselt agressiivne ja ainult niimoodi elujõuline. Samas leidis ta, et valdavalt soovib töörahvas oma õiguste eest rahulikult ja seaduse raamides seista, kuid probleemiks olevat Moskvast juhitud riigikukutamise kavatsustega enamlikud terroristid.¹⁴⁵ Ilmselt oli tema seisukohad mõeldud laiemale auditooriumile, kui vaid sadakond saadikut kelle ees ta parajasti lahkas kommunistide kuritegelikku olemust. Regulaarsete Riigikogu tööd kajastavate teadete kõrval avaldas Postimees tema kõne 9. mai numbris täies mahus, tõenäoliselt lootes sellega tõsta Rahvaerakonna mainet tööliste silmis. K. Einbund rõhutas oma kõnes, et siseministeeriumi juhitud võitlus kommunistide vastu ei ole kuidagi sunatud töörahva vastu üldiselt: *Samasugune agressiivne liikumine on minu arvamise järel meie juures juured igale poole sisse laotanud, ja kui meie nüüd liiga platooniliselt vaatame, hakkavad tegelikud tagajärjed igalpool välja paistma. /---/ Sellepärast tõsisel teadmises olles, et meie selle vastu võitlemisega ei alga mitte võitlust töölisteklassi vastu, vaid algame võitlust tõsiste kurjategijate vastu, kes oma aktiivse poliitikaga maksvat riigikorda kukutama tulevad, ja selles tõsisel mõttes võtsime meie mõjuvad abinõud ette, põhjendades kriminaal seaduse paragraafide peale.*¹⁴⁶

K. Einbundi aktiivne tegutsemine siseministrina ja pidev vajadus vastata riigikogu ees erinevatele arupärimistele seoses politsei jõulise tegutsemisega kasvas välja reaalsetest oludest. Kuni 1924. aastani üritasid kommunistid järjekindlalt kehtivat riigikorda kukutada ja politseil tuli pidevalt tegeleda otseselt riigikorra vastu suunatud tegevusega. Kuigi ametlikult kirjutati Nõukogude Venemaaga 1920. aasta 2. veebruaril alla rahu, jätkus Venemaa poolt initsieeritud surve Eesti riigi vastu väga ühemõtteliselt. K. Einbundil ei olnud kommunistide osas illusioone, ta nägi neis riigikukatajaid ja selles valguses oli väga oluline võimalikult kiiresti tugev sisejulgeolek ülesse ehitada. Selle töö tulemuslikkusest annab ehk kõige paremini tunnistust Eesti Iseseiseva Sotsialistliku Tööliste Partei rühma kuulunud Oskar Gustavsoni siseministeeriumi 1921. aasta eelarve arutelul sarkasmist küllastunud kokkuvõtte K. Einbundi kui siseministri võimetest: */---/ ei keegi suuda salata, et siseministri valikul on meie saamatul kodanlusel alati olnud õnnelik käsi. /---/ Ei ole kedagi, kes julgeks tõendada, et Einbund ei oleks loova vaimuga mees. /---/ Nüüd kopeerib herra Einbund sama suure*

---

¹⁴⁵ I Riigikogu koosoleku protokoll nr. 34, 6.05.1921. – I Riigikogu II istungijärgu protokollid nr. 19-39. Tallinn, 1921, veerg. 1668 - 1671.

¹⁴⁶ I Riigikogu koosoleku protokoll nr. 34, 6.05.1921. – I Riigikogu II istungijärgu protokollid nr. 19-39. Tallinn, 1921, veerg. 1669 – 1670.

visaduse ja täpisealisusega – küll mitte enam J. Tõnissoni, vaid nagu see sünnis herra siseministrile – tsaariaegse Venemaa Maljuta Skuraatovi, Plehvet, Stolõpinit ning teisi Vene vägevaid. /---/ Herra Einbund kopeerib seda mis puudub teistel ministriumidel – ta kopeerib süsteemi. Ja et öelda herra Einbundi enda sõnadega – olgu ta hea ehk olgu ta halb, ent ta on siiski süsteem. Ja see on väga palju väärt ühes demokraatlikus riigis, kus teistel valitsusaladel valitseb täielikult süsteemitu peost suhu elamine. /---/ Ei saa muud kui imestada seda geniaalset kopeerimisandi, mille omab herra Einbund. Teie ei leia ainustki siseministrile alluvat ala, kus tsaristlik süsteem ei oleks viidud läbi otse päevapildi aparaadi tabavuse ja täpisealisusega. Herra Einbundil on sajad puudad vanu seadusi ja paragrahve jalge all. Ja mis peaasi – ta oskab Vene tsaari teha verivennaks Eesti demokraatiale ning vanad seadused viia kokkukõlla Eesti siiru-viirulise põhiseadusega. Üks aina täiendab teist. /---/ Mina luban tähelepanu juhtida ühe ala peale, kus on kõige suuremas ulatuses läbi viidud see kopeerimisvaim. Ei ole mitte kogematta, kui siseministeriumi on hakatud nimetama politseiministeriumiks. Meie kolmainus politsei on see, kes annab maigu kogu siseministeriumile just nagu ohrana omal ajal Vene siseministeriumile. Politsei on see peastaap kuhu jooksevad kokku herra Einbundi ja Puri¹⁴⁷ kätte kõik niidid sellest sõjakäigust, mis on halastamatult käimas töörahva vastu ja siin enam kui kusagil mujal on herra Einbund viinud täiuseni tsaarisüsteemi Eesti koopia. Teie ei leia ainustki põhiseaduses deklareeritud vabadust, mida mitte ei oleks sellesama põhjenduse ja tsaari seaduste põhjal tegelikult tühistatud tööliklassi suhtes.¹⁴⁸

See sõnavõtt annab ettekujutuse kui frustrerivalt mõjus K. Einbundi tegevus kommunistlike vaadetega EISTP liikmetele oma tulemuslikkuses.

Samal siseministeriumi eelarve arutelul kaitses K. Einbund oma meetodeid ja ei näinud põhjust senise praktika muutmiseks: /---/ ükski valitsev kord ei saa ilma võimuta aparaadita, mis seda võimu kannab, läbi. Tähtis on ainult see, missuguse riigiparaadi teenistuses see võim on. Kui valitseb rahvaenamus, teisiti ütelda, valitseb demokraatlik kord, siis peab see demokraatlik kord ka võimuga kindlustatud olema, sest ükski pehme demokraatlik kord ei pane vähemusele vastu, kui tema ise nõrk on ja kui see vähemus küllalt aktiivne ja küllalt agressiivne selleks on, et jõuga enamust ümber lükata. /---/ Kui nüüd see võim on riigikorra

---

¹⁴⁷ Andres Purri (Puri) oli Kaitsepolitse Peavalitsuse ülema abi ja kohusetäitja.

¹⁴⁸ I Riigikogu koosoleku protokoll nr. 55, 25.07.1921. – I Riigikogu III istungijärgu protokollid nr. 40-63. Tallinn, 1921, veerg. 669 - 672.

*teenistuses, mida toetab rahva enamus, siis niisugusel korral on ta kasulik, aga mitte kahjulik ja vastab rahva tahtmisele.*¹⁴⁹

See K. Einbundi arusaam demokraatlikust valitsemisest ei muutunud hilisemas elus palju, võimalik, et ka 1933. aasta tormiline Vabadussõjalaste Liidu kampaania ning nende radikaalne põhiseaduseelnõu kvalifitseerus tema silmis selle aktiivse vähemuse alla, kes nõrgenenud demokraatlikku korda ümber tulid lükkama. Sama kõnekas oli tema järgnev arutlus uute poliitiliste liikumiste kohaldumisest parlamentaarse demokraatia reeglitega. Kuigi ta kõneles eeskätt kommunistidest, laiendas ta seda nägemust ka ise kõigile potentsiaalsetele uutele liikumistele: */---/ iga liikumine – see maksab siin ka kommunismi kohta – kui tema oma lapsekingades üles tuleb, siis on ta ikka kõige ägedam. Lapsekingades arvab ta, et võib kõik pahupidi ajada, aga taltsutame pisut seda kommunismi, et ta meie riiklikku korda ja võimu austama hakkab, et tema otsusele tuleb, et selles kindlas riiklises korras peab ikka elama, vaadake, siis võib minu arvates, niisugust kommunismi sallima hakata. /---/ Iga äärmise liikumisega on lugu nii, nagu ma juba tähendasin, et kui tema oma esimese kuumuseaja üle jõuab, siis hakkab ta viimaks väga hästi isegi parlamendi alal töötama, ning töötab lõpuks suurepäraselt. /---/ Kui aga tuleb kokkupuutumine eluga, kui nende töölistega tegemist tuleb teha, siis hakkavad teie arvamised kõikuma, siis tulete tahes ehk tahtmata sotsiaaldemokraatlikele alusele ja kui selle momendini olete jõudnud, siis võtate ka varsti parlamentlise valitsuse raskused kerge südamega oma kanda.*¹⁵⁰

1922. aasta osutus siseministeeriumi jaoks pingeliseks, võitlus põrandaaluse kommunistliku liikumisega ei näidanud raugemise märke. K. Einbundi lähenemine oli kompromissitu, kuigi Riigikogu ees arupärimistele vastates rõhutas ta selle võitluse meetodite igakülgselt seaduslikkust ning juriidilist sanktsioneeritust, oli ilmne, et sisuliselt oli tegemist jätkuva sõjaga pealetungiva Nõukogude Venemaaga kus nii mõnigi kord vajadus pühendas abinõu. Sama tõsiselt võttis seda võitlust ka vastaspool.

1922. aasta kevadel õnnestus politseil tabada Viktor Kingissepp, kes ka kiiresti hukati. See otsus, või pigem selle langetamise kiirus, kutsus Riigikogus taas esile politsei ja K. Einbundi vastase protesti saadikute vasakult tiivalt. Riigikogu 1922. aasta 23. mai istungil oli arutlusel kaitseseisukorra seadus ning sealsetel aruteludel sõna võtnud Mihkel Martna tõstatas V.

---

¹⁴⁹ I Riigikogu koosoleku protokoll nr. 55, 25.07.1921. – I Riigikogu III istungijärgu protokollid nr. 40-63. Tallinn, 1921, veerg. 676 - 677.

¹⁵⁰ I Riigikogu koosoleku protokoll nr. 55, 25.07.1921. – I Riigikogu III istungijärgu protokollid nr. 40-63. Tallinn, 1921, veerg. 680 - 681.

Kingissepa hukkamise küsimuse. Ta leidis, et V. Kingisepa kiire hukkamine oli pigem tapmine ja kultuurrahvale mitte sobiv talitusviis, kohtupidamine oleks pidanud olema pikk ja põhjalik, niisamuti oleks pidanud võimaldatama süüdimõistetul jätta hüvasti lähedastega.¹⁵¹

K. Einbund oma vastusõnavõttus lähenes asjale laiemalt, avades sellega ühtlasi oma arusaamu ühiskonna toimimise alustest: /---/ Riiklises elus tuleb ette eitavaid nähtusi ja väga raskeid olukordi, mis nõuavad nende nähtuste vastu võitlemist ja nende olukordade mahasurumist erakorraliste seaduste ja abinõudega, hoolimata kõigist nendest tähtsatest õpetustest, millistest lauseid tsiteeris härra Palvadre¹⁵². /---/ Surmanuhtluse kaotamine on jäänud mingisuguseks kaugeks ideaaliks, milleni pole veel jõutud. /---/ Ja ma ütlen, kui Vene ajutine valitsus oleks rahva enamuse tahtmist kindlama käega kaitsenud, nagu Saksamaal, kui seal mässu mahasurumine päevakorras oli, siis ma arvan ja võin ka julgeda kindlasti oletada, et need miljonid surnukehad oleksid nüüd vist olemata olnud Venemaa lagedatel nurmedel. Ma ei tea, mis peab rohkem maksma, kas üks tühipaljas humaansuse printsiip või see, et meie ühe või kaks inimest surmame, aga miljonite inimeste elu selleläbi alles jääb. Ma arvan, et riiklises elus rehkendatakse niisuguste silmapilkudega väga ja vastavalt ka reageeritakse niisugustel kordadel, et miljonite elu, miljonite tööd ja varandust kaitsta.¹⁵³

K. Einbund oli ilmselt pragmaatik ja ei lasknud ennast riiklikes asjades ühel tühipaljal humaansuse printsiibil eksitada. Iseenesest oleks omas ajas vastupidine arusaam oluliselt veidramini kõlanud ning midagi šokeerivat selles ei olnud. Mis aga K. Einbundi sõnadele kaalu andis, oli tema võime neid ka järgida, K. Einbund oli tegudeinimene ning tegi reaalselt tööd selle nimel, et riik püsima jääks. Arvestades kommunistide tegevust Venemaal uue ühiskondliku korra rakendamisel, pidanuks see pragmatism olema K. Einbundi proletariaadi diktatuurist tiivustatud oponentidele hästi mõistetav. Tõenäoliselt oligi, ning adudes, et K. Einbundi kommunistide vastast tegevust õigusriigi retoorikaga neutraliseerida ei ole võimalik, püüti temast 1924. aasta riigipöördekatse käigus vabaneda tapmise teel.

20. oktoobril 1922 teatas K. Pätsi valitsus tagasi astumisest ning algasid uue koalitsiooni moodustamise läbirääkimised. Ligi kuu kestnud valitsuskriisi järel astus 21. novembril 1922 ametisse uus, tööerakondlasest Juhan Kuke juhitud valitsus. K. Einbund ja enamuse eelmise valitsuse ministritest jätkas ka selles kabinetis ning üldistes poliitilistes suundumustes

---

¹⁵¹ I Riigikogu koosoleku protokoll nr. 124, 23.05.1922. – I Riigikogu VI istungijärgu protokollid nr. 117-130. Tallinn, 1922, veerg. 268 – 276.

¹⁵² Anton Palvadre oli üks ESTP liidreid, hilisem riigikohtunik ja õiguskantsler.

¹⁵³ I Riigikogu koosoleku protokoll nr. 124, 23.05.1922. – I Riigikogu VI istungijärgu protokollid nr. 117-130. Tallinn, 1922, veerg. 277-278.

põhimõttelisi muudatusi ei toimunud. Uue valitsuse deklaratsiooni sisepoliitika osa oli napp, lubati tegeleda omavalitsuste, politsei ja piirivalve arendamisega ning kodanikuvabaduste kindlustamisega. Opositsioon nägi selles endise, jõuliselt isikuvabadusi riigile allutava valitsemispraktika jätkumist.¹⁵⁴

J. Kuke valitsus lõpetas oma tegevuse seoses uue Riigikogu kokkutulemisega. 1923. aasta mais toimunud valimistel tegi väga suure tõusu Põllumeeste kogude nimekiri, saades endale 23 mandaati. Valitsuse pani augustis 1923 kokku K. Päts ning nimetas siseministriks taas K. Einbundi. Kohaselt ajastu poliitikakultuurile püüdis Rahvaerakond seekord tema kandidatuuri vetostada, põhjuseks mitte mõni K. Einbundi ootamatult ilmnenu ametialane ebapädevus, vaid soov karistada teda erakonnavahetuse eest.¹⁵⁵ Koalitsioon, kuigi habras ja moodustatud mitmete kompromisside hinnaga, toetus jätkuvalt Riigikogu paremale tiivale ja nii sai K. Einbund jätkata oma senist juhtimispraktikat. Paraku lagunes see valitsus peagi, ning uues, märtsis 1923 ametisse astunud Friedrich Akeli moodustatud valitsuses K. Einbundil enam kohta ei olnud.

Pärast ligi kolme ja poole aasta pikkust järjepidevat siseministeeriumi juhtimist pidi K. Einbund oma potentsiaalsest viiendast ametiajast loobuma peamiselt Rahvaerakonna haavatud eneseuhkuse tõttu. Ei ole sugugi kindel, kas K. Einbund oleks siseministrina jätkates suutnud 1924. aasta riigikukutamise katse ära hoida, kuid arvestades eelnevate aastate saavutusi erinevate kommunistlike organisatsioonide sulgemisel, aktivistide vahistamisel ning informatsiooni kogumisel, oluks tõenäosus siiski olemas. Detsembri riigipöördekatse ajal oli K. Einbund Riigikogu lihtliige, ometigi oli ta riigikukutajate silmis niipalju vihatud isik, et 1. detsembri varahommikul üritati teda esmajärjekorras tappa. Einbundide korterisse üritati sisse tungida ja avati ka tuli. Korterrisse üritati visata granaat, mis siiski aknapiidalt tagasi pörkas ja väljas lõhkes, samal ajal avati ka tuli käsirelvadest.¹⁵⁶

Põhjuseid taolise terroriakti sooritamiseks ei ole raske leida, K. Einbundi järjepidev töö pörandaaluste kommunistide paljastamisel ja isoleerimisel oli olnud tulemuslik. Kommunistide jaoks oli nende senise tegevuse ikaldumine arvatavasti personaliseerunud eeskätt K. Einbundi isikus. Omaegne teenekas diplomaat ning mässukatsejärgse valitsuse välisminister Karl Robert Pusta oma meenutustes pidas seda kommunistide rünnakut endise

---

¹⁵⁴ I Riigikogu koosoleku protokoll nr. 172, 28.11.1922. – I Riigikogu VIII istungijärgu protokollid nr. 143-184. Tallinn, 1922, veerg. 1149 – 1150; I Riigikogu koosoleku protokoll nr. 174, 30.11.1922. – I Riigikogu VIII istungijärgu protokollid nr. 143-184. Tallinn, 1922, veerg. 1248 – 1249.

¹⁵⁵ Ruusmann: 51.

¹⁵⁶ M. Raamot. Minu mälestused. Tartu, 2009, lk. 275 – 276.

siseministri vastu kättemaksuks konkreetselt 1922. aasta mässukatse likvideerimise eest.¹⁵⁷ Tõenäoliselt pidas K. R. Pusta siiski pigem silmas V. Kingisepa kinnivõtmist, hukkamist ning ühenduses sellega toimunud suuremat arreteerimistelainet kommunistide hulgas.

Tajudes oma poliitilist vastutust, astus F. Akeli valitsus mässukatse järel tagasi ning uue valitsuse pani kokku rahvaerakondlane Jüri Jaakson. Valitsus moodustati laiapõhjalise koalitsiooni toel ja kuigi valitsusse kuulusid ka sotsialistid, kutsuti siseministriks tagasi K. Einbund. Oma senise siseministri karjääriga oli K. Einbund kujundanud endale kindlakäelise ning sisejulgeoleku tagamisel efektiivse mehe renomee. Oli igati loomulik, et kujunenud olukorras leidis tema kandidatuur ka Riigikogu heakskiidu, sarnaselt avalikkusega vajas ka riigi esinduskogu kindlustunnet, et 1. detsembri sündmused ei kordu. Siseministrina J. Jaaksoni valitsuses, detsembrist 1924 kuni detsembrini 1925, jätkas K. Einbund varasemal kursil, saades nüüd veelgi vabamad käed erinevate jõustruktuuride arendamiseks. J. Jaaksoni kiiresti kokku pandud valitsus ammandas siiski oma erakorralistest oludest ammutatud usalduskrediidi aastaga, ning 1925. aasta detsembris pöörduti tagasi mässukatse-eelse praktika juurde, kus valitsuskoalitsiooni loomine nõudis palju aega ja energiat. Uue valitsuse moodustas aasta lõpus Jaan Teemant. Kuivõrd tegemist oli Põllumeeste kogude egiidi all kokku pandud kabinetiga, siis oli ka igati loogiline K. Einbundi, kui Põllumeeste kogude liikme, jätkamine siseministrina. Ametiaeg jäi siiski lühikeseks, 1926 kevadel toimusid III Riigikogu valimised ning uue koosseisu tööle asudes astus J. Teemanti valitsus 22. juunil 1926 tagasi.

III Riigikogu avaistungil valiti uueks spiikriks K. Einbund, ligi kuue aasta pikkune siseministripositi oli jõudnud vahefinaalisse. See oli ministeeriumi jaoks suurte muutuste aeg. Eeskätt tänu heale visioonile ja järjepidevusele õnnestus K. Einbundi 20ndate esimeses pooles välja arendada vägagi tegus riigiamet. Sellest ajast pärineb K. Einbundi eesti politsei isa tiitel ja teatav sünonüümsus tema ja riigikorra tagamise vahel.

Siseministri perioodi K. Einbundi keskseks saavutuseks võis lugeda politseireformi edasiarendust, mille tuumaks oli tsentraliseerimine, seni eraldi asunud politseivalitsuste koondamine ühtse juhtimise alla. Kuni 1924. aasta reformini omasid välipolitsei, kriminaalpolitsei ja kaitsepolitsei igaüks eraldi peavalitsust ning lisaks oli Kriminaalpolitsei Peavalitsus allutatud kohtuministrile, samas kui teised kaks allusid siseministrile. Taoline killustatus takistas nii operatiivset ja tulemuslikku juhtimist, kui ka efektiivset

---

¹⁵⁷ K. R. Pusta. Saadiku päevik. Tallinn, 2010, lk. 222.

majandamist.¹⁵⁸ Politsei tsentraliseerimine oli alanud juba detsembrimässu eel. Mais 1924 oli vastu võetud välis-, kriminaal- ja kaitsepolitsei ühendamise ajutine seadus, kuid sisuline ümberkujundamine sai alguse siiski 1925. aasta 4. novembri valitsuse määrusega „Politseiasutuste kujundamise määrus“. Loodi uus, prefektuuridel põhinev üle-eestiline politseiasutuste struktuur, politseiametnike hierarhia, konkretiseeriti nõudeid politseinike kandidaatidele, sealjuures nende haridusnõudeid. Rangelt oli struktureeritud politsei juhtimise, alluvuse ja suhtlemise kord, politseiniku õigused ja vastutus.¹⁵⁹

K. Einbund ise pidas erinevate politseivalitsuste siseministeriumi alluvusse ühendamise kõrval sama oluliseks politsei lahtirakendamist omavalitsuste küljest. Seda oli ta taotlenud ka varem, kuid põrganud riigikogu vastuseisule. Kuni 1924. aasta reformini pidi siseminister oma otsustes lähtuma kohalike omavalitsusorganite õigusest teha ettepanekuid maakonna ja linna politseiülemate nimetamisel, samuti politseijaoskondade arvu, suuruse ja paiknemise osas.¹⁶⁰

1924. aasta politseireform sellises ulatuses sai teoks tänu mässukatsejärgsele *hirmust pehmetele meeleoludele Riigikogus*, mistõttu volitati valitsust kiireid ümberkorraldusi politseis teostama valitsuse määrusega, mitte seadusandlusega riigikogu tasemel.¹⁶¹

1925. aasta alguses kinnitas valitsus siseministeri ettepaneku luua Politseikool, asutus, mille rajamist oli K. Einbund taotlenud varasemaltki, kuid põrganud rahapuudusest tingitud vastuseisule.¹⁶² Politseikooli avamisega 1925. aasta septembris said K. Einbundi valitsemisaja suuremad reformid politsei haldusalas ühele poole, erinevaid detailsemaid muudatusi ja ümberkorraldusi tuli ette edaspidigi, kuid põhiolemuselt jäi eesti politsei struktuur paika.

Oma siseministriperioodi teise suurema projektiga, omavalitsuste reformiga, K. Einbund siiski nii edukas ei olnud kui politseireformiga. Vastav eelnõu takerdus Riigikogus erinevate osapoolte huvide ja hirmude rägastikku ning kehtestati alles dekreediga joul juba uutest oludes.¹⁶³ Omavalitsuste seaduse eelnõu aeglase edenemise taga oli paljuski selle valdavalt tsentraliseeritusele suunatud iseloom, mis põhjustas mitmete huvigruppide vastuseisu. Siseministerium asus eelnõud ette valmistama 1921. aasta suvel ning esitas selle oktoobris 1922 valitsuskomisjoni, novembris esitati eelnõu Riigikogule kuid koheselt järgnenud

¹⁵⁸ M. Krikk. Eesti politsei loomine ja areng 1918 – 1940. Tallinn, 2001, lk. 28 – 29.

¹⁵⁹ M. Krikk. Eesti politsei loomine ja areng 1918 – 1940. Tallinn, 2001, lk. 30 – 34.

¹⁶⁰ M. Krikk. Eesti politsei loomine ja areng 1918 – 1940. Tallinn, 2001, lk. 28.

¹⁶¹ K. Eenpalu tegevus riigimehena. – *Uus Eesti*, 27.05.1938.

¹⁶² M. Krikk. Eesti politsei loomine ja areng 1918 – 1940. Tallinn, 2001, lk. 166 - 167.

¹⁶³ K. Eenpalu tegevus riigimehena. – *Uus Eesti*, 27.05.1938.

valitsuskriis ning peagi järgnenud II Riigikogu valimine lükkas selle menetlemise edasi, augustis 1923 suunas uus valitsus aga eelnõu siseministeeriumile tagasi. Siseministeeriumis asuti eelnõud veelgi enam keskvõimu huvidest lähtuvalt kohendama, *eelkõige peeti oluliseks järelevalve tugevdamist omavalitsuste üle valitsusele omavalitsuse esinduskogude laialisaatmise õiguse andmisega kui need oma kohustusi ei täida või loovad oma tegevusega olukorra, mis omavalitsuste ja riigi huvide kaitsmise ja seaduslikkuse seisukohalt nõuab tungivalt esinduskogude uuendamist.*¹⁶⁴ Uue lähenemisena hakati nüüd tervikreformi asemel senist korraldust järkjärgult lammutama kuid ettevõtmine jäi taas venima ning enne 1938. aastat seadust kehtestada ei jõutud. Külliki Kiiver toob oma magistriritöös omavalitsusreformidest välja selle reformi venimise kolm peamist põhjust:

1. Keskvalitsuse esitatud kavades ei arvestatud omavalitsuste ajaloolist tagapõhja ning aja jooksul kujunenud olukorda.

2. Sagedastest valitsuse vahetustest tingitud muutlikud poliitilised olud põhjustasid erinevate võimulolijate poolt kohaliku omavalitsuse ja riigivõimu küsimuses erinevate aspektide rõhutamist. Haldussüsteemi parema funktsioneerimise eesmärgil kalduti kohalike omavalitsuste õiguste vähendamise suunas.

*3. Riigi tasandil ilmnes poliitiline tahtmatus töötada välja terviklik lahendus kohaliku omavalitsuse valdkonna seisukorra parandamiseks või uuel alusel reguleerimiseks. Välja pakutud üksiklahendid võimaldasid nn hiiliva reformi kaudu arendada seadusandlust järkjärgult juba 1920. a eesmärgiks seatud kohalike omavalitsuste riigistamise suunas.*¹⁶⁵

2.4 Lahkumine Rahvaerakonnast

Asjaolu, et K. Einbund 1923. aasta seisuga järjestikku juba neljanda, sisuliselt küll kolmanda, valitsuse liikmeks oli arvatud, osutab, et ilmselt oli ta ennast tõestanud võimeka ministrina. Siseministri portfelli ei olnud 1920ndate esimeses pooles kindlasti kerge kandam. Ministeeriumi ja tema allüksuste ülesehitamine käis paralleelselt pideva võitlusega Venemaalt suunatud kommunistliku liikumise vastu. Iseäranis keeruliseks tegi olukorra riigikukutajate üsnagi tugev seljatagune Riigikogus, kus järjekindlalt üritati panna kahtluse all iga vähegi tugevam politseioperatsioon.

---

¹⁶⁴ K. Kiiver. Kohalike omavalitsuste reformikavad ja reformid (1918 – 1939). Magistr töö. Tallinn, 2010, lk. 50 – 70.

¹⁶⁵ Kiiver: 73.

Pealegi oli vasakpoolsel liikumisel tugev toetus laiemalt rahva seas, mis omakorda kergitas tõenäoliselt erakonnasiseseid pingeid Rahvaerakonna kesiste valimistulemuste taustal. Rahvaerakond oma orienteeritusega laiapõhjalisele valijaskonnale, seal hulgas kodanlusele, haritlastele, töölistele, kaotas tõenäoliselt arvestatava hulga viimaste hääli vasakerakondadele seoses J. Tõnissoni 1920. aasta valitsuse jõulise tegevusega streikide ja väljaastumiste taltsutamisel. Selle valitsuse siseministriks oli K. Einbund, kes jätkas ka edaspidi sarnase range joonega. Vaba Maa oma päevapoliitikat käsitlevas artiklis viitab konkreetselt Rahvaerakonna sisemisele lõhenemisele peale 1923. aasta Riigikogu valimiste kesiseid tulemusi, mille üheks väljenduseks oli ka K. Einbundi lahkumine erakonnast.¹⁶⁶

Ametlikult teatas Rahvaerakond K. Einbundi lahkumisest nende erakonnast 7. märtsil 1923. See teade võeti Riigikogu vasaku tiiva liikmete poolt vastu üsna (kahju)röömsalt, M. Martna õnnitles selle puhul nii erakonda kui K. Einbundi ja J. Piiskar soovis siseministrile head reisi, eeldades tõenäoliselt, et ees terendab järjekordne valitsuskriis.¹⁶⁷ K. Einbund siiski jätkas siseministrina ning, kuigi ilma esindatuseta valitsuses, jätkas koalitsioonis ka Rahvaerakond.

Mitmed kaasaegsed on ära toonud, et J. Tõnissoni kõrval oli keeruline vähegi iseseisvamat poliitikat ajada. J. Tõnissoni isepäine patriarhaalsus oli kvaliteet omaette, mis, eelkõige sajandialguse Tartus, mõjutas tugevalt noorema põlvkonna arengut ja oli kindlasti jätnud ka K. Einbundile oma jälje. J. Tõnisson oli üks K. Einbundi noorepõlve eeskujusid kes, E. Laamani sõnastuses: *kannab kõige rohkem isikliku poolehoidjaskonna ilmet vana, veel C. R. Jakobsonilt pärineva rahvusliku aate või „põhiheli“ alusel /---/*.¹⁶⁸ K. Einbundi kui poliitiku ja rahvuslase põlvnemist J. Tõnissonist on märkinud paljud kaasaegsed, teiste seas riigikogu opositsiooni kuulunud O. Gustavson: *Kõigile on teada, kuidas ta (K. Einbund – M.R) noormehe põlves katsus kopeerida mitte ainult sõnades ja shestis, vaid isegi, kõnnakus ning kõiges muus Jaan Tõnissoni sarnase hoo ja visadusega, et Tõnisson juba kartma hakkas oma tuleviku pärast ning kurjaks läks*.¹⁶⁹

Revolutsioonid ning hiljutised sõjad olid aga oluliselt muutnud nii väljakutseid Eesti jaoks üldisel poliitilisel maastikul, kui ka inimesi ja ühiskonda laiemalt. Tõenäoliselt oli K. Einbund oma poliitikuteel jõudnud iseseisvumise etappi, J. Tõnisson igapäevatöös kõrvuti

---

¹⁶⁶ Poliitilised pereheitmised. – *Vaba Maa*, 8.03.1923.

¹⁶⁷ I Riigikogu koosoleku protokoll nr. 217, 7.03.1923. – I Riigikogu IX istungijärgu protokollid nr. 185-221. Tallinn, 1923, veerg. 2082.

¹⁶⁸ E. Laaman. Jutustusi endisest Euroopast. Tartu, 2011, lk. 47.

¹⁶⁹ I Riigikogu koosoleku protokoll nr. 55, 25.07.1921. – I Riigikogu III istungijärgu protokollid nr. 40-63. Tallinn, 1921, veerg. 669.

ülejäanud pealinna poliitikutest koorekihiga ei pruukinud mõjuda enam nii autoriteetsena kui oma Tartu hiilgepäevil. Erika Nivanka, omaaegse aktiivse üliõpilaskonnategelase, Riigi Ringhäälingu direktori ja propagandatalituse kõrgema ametniku, vahendusel: /---/ *tema enda erakonnas öeldi, et Tõnisson oleks pidanud siis ära surema, kui ta Vene Duumast ja Vene vanglast välja tuli ja rahvas talle lilli loopis. Siis tema oleks olnud Eesti Kalevipoeg. Poliitikuna ei olnud ta väga osav, alati kui häda käes oli, siis kutsuti ikka Päts riigivanemaks.*¹⁷⁰

Arvatavasti olid muutunud ka K. Einbundi poliitilised tõekspidamised. Võimalik et osaliselt tingituna pidevast konfrontatsioonist vasakerakondadega Rahvaerakonna laiapõhjaline, sh kodanlusele ja tööliste toetuv rahvusliku poliitika hüüdlause ei vastanud enam tema reaalse elu kogemusele. K. Einbundi erakonnast lahkumise põhjusena käsitles vaadete muutumist parem-vasak skaalal ka J. Tõnisson: *Sest kui juba mõnda aega tundus, et K. Einbund, kes veel Asutava Kogu kokkuastumise päevil rahvaerakonna pahemal tiival seisvate nooremate meeste hulka kuulus, oma poliitiliste vaadete poolest järjest paremale poole kaldumas oli, seda meist ometi keegi ei võinud karta, et tema ootamatult otse uue riigikogu valimiste eel äkki erakonnale selja pööraks.*¹⁷¹

Tõenäoliselt oli K. Einbundi erakonnast lahkumise taga maailmavaate teisenemine ühenduses sooviga vabaneda J. Tõnissoni protežee rollist. Arvatavasti mõistis ta, et tema viimase paari-kolme aasta tegevusel on kaalu ja tulemust olnud ning hindas oma poliitilist kapitali juba piisavaks, et alustada nõ iseseisva poliitiku karjääri.

2.5 K. Eenpalu agraarne maailmavaade

Parlamendi III koosseisu ajal ei põiganud K. Einbund enam kordagi täidesaatva võimu juurde vaid pidas riigikogu esimehe kohta, jätkates samal positsioonil ka 1929. aastal kokku tulnud IV Riigikogus. Riigikogu esimehena püüdis ta oma sõnade kohaselt kõvendada Riigikogu sisekorda, kuid ei olnud selles tänu rühmade vastuseisule eriti edukas¹⁷².

Otseselt valitsustest eemale jäämine ei tähendanud aga K. Einbundi tagasitõmbumist päevapoliitikast. Spiikriametis oli ta jätkuvalt sündmuste keskmes ning osaline erakonnapõhise poliitika kujundamisel. Riigikogu esimehena oli tema ülesanne olla

---

¹⁷⁰ E. Nivanka. Soome lahe kahel kaldal. Tallinn, 2010, lk. 62.

¹⁷¹ Ühe mehe kaotuse puhul. – *Postimees*, 15.03.1932.

¹⁷² K. Eenpalu poolt Biograafilise leksikoni toimetusele saadetud isikuloolised andmed 17.1.1939. - EKLA F194 M43:17 lk. 5.

ämmaemandaks igale järgmisele valitsusele. Kuigi olid teatavad traditsioonid ja objektiivsed asjaolud, millest spiiker pidi potentsiaalse riigivanema valikul lähtuma, jäi siiski ruumi ka subjektiivsetele eelistustele. K. Einbundi eesistumise ajal 1926-1932 moodustati seitse valitsust, kuid riigivanema kandidaatide arv, kes üritasid valitsusi kokku seada, ulatus seitsmeteistkümmeni.¹⁷³

Võib arvata, et selles parteipoliitilises vägikaikaveos, mis toimus valitsuste moodustamise ning koalitsioonide loomise/lagundamise ümber, ei piirdunud K. Einbundi roll pelgalt formaalse kohusetäitmisega spiikripuldist. 1920ndad olid K. Einbundi poliitikuarjääris kiire arengu aeg. Lahkudes Rahvaerakonnast ja vabanedes J. Tõnissoni varjust sai ta järgnevatel aastatel esindada maailmavaadet, mis peegeldas tema küpsenud veendumusi. K. Einbund on mitmel korral erinevas sõnastuses väljendanud oma usku jumalasse, maamulla pühadusse ning Eesti eluruumi püsimisse.¹⁷⁴ Kuigi see võib kõlada natukene liiga paatoslikuna, on tõenäoline, et selle autor ka nii mõtles. Arvatavasti ei vastanud iseseisva Eesti poliitiline argipäev päriselt tema vabariigi sünnieelse perioodi ettekujutusele omariiklusest. Oma visioonis „Vaba iseseisev Eesti I“ veergudel nägi K. Einbund Eesti arengut oluliselt ladusamalt kulgemas kui seda pakkus tegelikkus.

Kuni kahekümnendate keskpaigani oli selge, et paljuski takistab normaalset riiklikku arengut ja parlamendikultuuri muutumist vasakradikaalide vastutöö. Nii vastates arupärimistele parlamendis kui igapäevases siseministritöös tuli tal tihtipeale tegeleda just kommunistide riigivastasest tegevusest ajendatud probleemidega. Samas oli see selge ja arusaadav vastandus, kus põrkusid kaks erinevat maailmanägemust.

1920ndate teise poole sisepoliitilise võitluse keskmes ei olnud aga enam ainult diametraalselt erinev käsitus riiklikust ülesehitusest vaid pigem prioriteedid põhiseadusega heaks kiidetud riikliku korralduse raames.

Kui oma siseministri perioodil oli K. Einbund peamiselt tegev, et kaitsta oma veendumust eestlaste ja nende eluruumi püsimise osas, siis järgneval eluetapil prevaleerib tema seni tahaplaanile jäänud agraarne veendumus. Kuigi juristi koolitusega ning aastatepikkuse avaliku elu tegelase kogemusega, oli K. Einbund siiski oma suguvõsa esimese põlve linlane. Tema

---

¹⁷³ Ruusmann: 55 – 62.

¹⁷⁴ K. Einbund. Eesti rahva kutsumusest. - 12. märtsi radadel. Toimetajad H. Rahamägi ja J. Veelman. Tallinn, 1936, lk 3-4; K. Einbund. Nad uskusid oma Jumalasse ja maamulla pühadusse. – Koguteos A. Haava, M. Hermann, A. Tamm 70 a. sünnipäevaks. Tallinn, 1934, lk. 14 – 15.

lapsepõlv ja paljuski ka noorukiiga möödus talus, sealjuures edukas ning arenevas talus. K. Einbundi isa oli pühendunud põlluharija, kes unistas noorest peale oma talust.

K. Einbundi siirdumisega Põllumeeste kogude ridadesse 1923. aastal oli tegemist loomuliku arenguga, mõnes mõttes tagasipöördumisega juurte juurde. Näib, et mida aeg edasi, seda sisulisemalt adapteerus ta agraarse ühiskonnakäsitlusega. Ka Põllumeestekogude liikmena viitas tema tegevus eelkõige soovile tugevdada põllumehe kui niisuguse positsiooni ühiskonnas mitte pelgalt tööle oma koduerakonna mõjukuse nimel. Põllumeestekogud, mille liikmeks ta astus, oli rajatud traditsiooniliste taluperemeeste baasile, kes olid oma maa valdavalt iseseisvumiseelsel ajal ostnud või rentinud. Erakonnaga liitus ka erinevaid, otseselt talupidamisege mitteseotud huvigruppe, kuid erakonna selgrooks olid siiski traditsioonilised põllumehed kellele toonasel eesti agraarmaastikul oponeerisid 1920ndate maareformi käigus tekkinud asundustalude värsked peremehed. Olemuslikult tegelesid mõlemad kildkonnad sama asja, ehk maaharimisega, kuid ometigi valitses nende vahel tugev konkurents. 1929. aasta üleriigilisel põllumeeste kongressil analüüsis K. Einbund oma sõnavõttus nende kahe voolu ühendamise väljavaateid ning tõdes, et sisuliselt erinevusi ei ole: *Täiesti aluseta on arvata, et ilmavaatelised lahkuminekid on aluseks põlluharijate jagunemiseks mitmesse erakonda. Põllutöö erilise olukord, põlluharija vahekord loodusega ja maakasutamise viis omandusõiguse alusel, samuti ka ühesugused elamistingimused, kujundavad põllumehe erilise ilmavaate, mis on omane kogu põllumeeste kihile.*¹⁷⁵

K. Einbund kui põllumees ei olnud pelgalt olupoliitikast välja kasvanud fassaad, tema suhe maasse oli tõenäoliselt siiras, ning usk maamulla pühadusse põlvkondades mõõdetava taustaga. Ta ei olnud omas ajas erand, talupidajast tipp-poliitikud ja ühiskonnategelased olid pigem reegel. See oli põlvkond, kelle lapsepõlve oli jäänud suurem talude päriseksostmise laine, periood kui hakkas tekkima kohaomanikest peremeeste seisus. Oma maa, talu, see oli 19. sajandi lõpuveerandi märksõna, jõukuse ja staatuse sümbol, mis tiivustas vähe hiljem tuhandeid mehi võitlema iseseisva Eesti nimel.

Kuigi talupidamine iseseisva Eesti tingimustes ei olnud enam kaugeltki ainumõeldav viis ühiskondlikult hinnatud positsiooni saavutamiseks, ning talupidamise rentaabluski oli uue ajastu väljakutsetele jalgu jäänud, ei kadunud ihalus oma talu järele. Aastasadade pikkune agraarne maailmapilt oli visa taanduma euroopalikuks kultuurrahvaks vormimise ees.

---

¹⁷⁵ K. Einbund. Kõik põlluharijad ühe lipu alla. – Kuues üleriikline põllumeeste kongress. Eesti põllumeeste poliitika. Viies raamat. Tallinn, 1929, lk. 32.

Maailmasõdade vahelisel perioodil jäi Eesti paljuski agraarriigiks, niisamuti tema poliitiline eliit talupoegadeks. E. Laamani sõnadega: *Eesti iseseisvuse algatas ja võitis kätte linnaharitlane. Iseseisvat Eestit hakkas valitsema talumees.*¹⁷⁶

1925. aastal sai K. Einbundist põllumees ja koharentnik. Ligi 50 hektari suurune majapidamine eraldati Aruküla mõisast Rae vallas ning anti talle esialgu rendile 1. maist 1925 kuni 30. aprillini 1931.¹⁷⁷ Neli aastat hiljem sõlmiti juba ostuleping.¹⁷⁸ Talukoha ostmise plaan oli K. Einbundil juba ülikooli lõpetamise järel, kuid sõda ning sõjajärgsed tegusad aastad tulid vahele. Olles pidevalt valitsuses ei pidanud ta kohaseks kasutada oma õigust eelisjärjekorras maa saamiseks Vabadussõjas osalemise eest. Hiljem aga, nähes, et maad said isegi need, kes ei olnud rindelgi käinud, otsustas ta siiski oma õigust kasutada.¹⁷⁹

Talukoha saamine ei läinud kergelt, kuna ta oli oma avaldusega üksjagu hilja peale jäänud, siis oli suurem osa maafondist juba laiali jagatud. Siiski õnnestus saada ajutiselt rendile riigi reservi arvatud eriotstarbeline talu, millele seni ei oldud leitud asjakohast kasutust.¹⁸⁰ Sama majapidamist, ehk Aruküla mõisa valitsejamaaja, oli peale mõisate võõrandamist püüdnud mitmel korral rendile saada ka endise mõisaomanik P. Baranovi perekond. P. Baranov junior, kui Vabadussõja veteran, oli selleks ka õigustatud, ning oma heakskiidu oli andnud juba ka Rae vallanõukogu. Maakorralduse peavalitsus siiski omapoolset kinnitust ei andnud ja leidis oma 1925. aasta 7. veebruari otsuses, et P. Baranovi palve rahuldamiseks puudub seaduslik alus.¹⁸¹

Hellema nimeliseks ristitud talust kujundas K. Einbund omamoodi näidismajapidamise. Renoveeritud hooned, moodne sisseseade ning eesrindlik põllutehnika lõi K. Einbundi kui eeskätt põllumeeste huvisid esindava poliitiku kuvandile suurepärase tausta. K. Einbundi juubeliaegses portreeloos toodi eraldi esile tema talupojaveri ning tung siduda end maaga.¹⁸² Talupidamist võttis K. Einbund südamega, defineeris ennast ise eeskätt põllumehe, mitte poliitikuna, kuigi vaadates tema karjääri võiks eeldada pigem viimast. Oma

¹⁷⁶ E. Laaman. *Jutustusi endisest Euroopast*. Tartu, 2011, lk. 82.

¹⁷⁷ Rendileping Põllutöoministeeriumi ja K. Einbundi vahel 30.10.1926. - ERA.63.10.7020, l. 1.

¹⁷⁸ Ostu-müügileping Põllutöoministeeriumi ja K. Einbundi vahel 16.05.1929. - EAA.2840.1.24134, l. 2.

¹⁷⁹ Põllumees ja eeskujuliku talu omanik. - *Uus Eesti*, 27.05.1938.

¹⁸⁰ Õiend 22.04.1925. - ERA.63.10.7020, l. 12.

¹⁸¹ Põllutöoministeeriumi Maakorralduse Peavalitsuse kirjavahetus P. Baranovi päranduse hooldaja v.adv.B. Maydelliga 21.01.1925 - 7.02.1925. - ERA.63.9.3398, l. 82 – 85.

¹⁸² Põllumees ja eeskujuliku talu omanik. - *Uus Eesti*, 27.05.1938.

peaministriperioodi isikuankeedis kirjutas ta elukutse lahtrisse esmajärjekorras põllumees ning alles seejärel oma poliitilise karjääri.¹⁸³

Pea religioosset suhet maasse rõhutas otseselt K. Einbundi onomastikakäsitlus. Tulevase kodu, Aruküla mõisast eraldatud rendikoha nr. 29 nimetas ta oma varalahkunud esimese tütre Helle järgi Hellemaks, põlistades niimoodi tema mälestuse¹⁸⁴. 1935. aastal, eestindades oma nime Karl Einbundi Kaarel Eenpaluks, lähtus ta ilmselgelt omakorda sünnitalu Palu nimest.

Väljaande „Eesti avalikud tegelased“ koostamise tarbeks täidetud ankeedis on ta eriharrastusena välja toonud põllumehe kutse ja talu majandamise.¹⁸⁵ Mõnes mõttes tabas see formuleering asja olemust kõige täpsemalt. Hellema väljaarendamine oli suurejooneline projekt ning pakkus kindlasti olulist emotsionaalset tuge K. Einbundi põllumehehingele, kuid tundub, et sisuliselt oligi tegemist eeskätt harrastusega, võimalik, et ka teatavas mõttes mudeliga ühiskonnast, mis visualiseeris selle imaginaarse Eesti, mille nimel ta oli alates ülikoolipõlvest tööd teinud: töökas, oma minevikku ja agraarset olemust väärtustav, samas moderne ning aldis uuendustele ning progressile, seda kõike siiski vaoshoitult ning teatava patriarhaalse eeskoste all, mis tagaks stabiilsuse ning kindlustunde.

Majanduslikus mõttes näikse talu olevat rohkem resursse neelanud selmet välja andnud, kui lähtuda asjaolust, et koha omandamisele järgneva kümne aasta jooksul talu arendamiseks tehtud laenu tagasimakseid ei toimunud, ning 1936. aasta seisuga oli talu peal jätkuvalt võlga 11 250 krooni. Samas ei ole sugugi kindel, et sissetulekutes mõõdetav edukus oli eraldi eesmärk. Oma talupidamise kontekstis on ta ise välja toonud põhimõtte, et oluline olevat võimalusel elu nii korraldada, et saaks ise tööd teha ja seda ka teistele anda.¹⁸⁶ Maa ja talu ning seeläbi teatav kogukondlik elutunnetus oli K. Eenpalu identiteedis olulisel, et mitte öelda kesksel kohal. Jätksuutlik talupidamine ei olnud toona ühemeheprojekt, see eeldas hulga inimeste koordineeritud ja pühendunud pingutusi, et tervik toimikuks. Eesmärk kasumit teenida ei pruukinud olla omaette väärtus, olulisem oli ehk protsess, elutsükli järjepidevus ning kogukondlik tervik.

---

¹⁸³ K. Einbundi teenistuskiri 1920-22.04.1938. - ERA.31.5.1023, l. 38.

¹⁸⁴ Põllumees ja eeskujuliku talu omanik. – *Uus Eesti*, 27.05.1938.

¹⁸⁵ K. Eenpalu poolt „Eesti avalikud tegelased“ 2. trüki jaoks saadetud isikuloolised andmed. - EKLA F193 M65:20 lk 1/1.

¹⁸⁶ Põllumees ja eeskujuliku talu omanik. – *Uus Eesti*, 27.05.1938.

Olemuslikult põllumees, oli ootuspärane, et ka oma päevapoliitilises tegevuses asus ta esindama põllumeeste huvisid. Pärast lahkumist Rahvaerakonnast sidus K. Einbund ennast peagi Põllumeeste kogudega. Poliitilise karjääri mõttes oli see samm tundmatusse, nagu tabavalt kommenteeris seda karikaturist Gori oma pildiallkirjas: *Samm on astunud, aga kes ütleb, kas üles- või allapoole?*¹⁸⁷ Põllumeeste kogud osutusid siiski tulemuslikuks valikuks, ühelt poolt jätkus K. Einbundi tipp-poliitiku karjäär ning teisalt oli ta nüüd sidunud ennast programmiga, mis vastas tõenäoliselt kõige täpsemalt tema maailmavaatele. Ehk oli abiks seegi, et üks Põllumeeste kogude asutajaid ning ideolooge oli K. Einbundi lähedane mõttekaaslane Amicitia päevilt A. Jürmann.

Kui 1920ndate alguses oli põllumeeste partei veel laiapõhjaline, üldkodanliku orientatsiooniga paremerakond, mis toetus põllumeeste kõrval paljuski ka linnakodanlusele ja laiemale üldsusele, siis 1923/24. aastal pääses erakonnas domineerima agraartiib, mis keskendus peamiselt taluperemeeste kutsehuvide esindamisele. Peatselt suunamuutusest võis märku saada 1923. aasta Põllumeeste kogude kongressi sõnavõttudest.¹⁸⁸ Vaevalt, et K. Einbund nüüd selle kongressi tendentsidest lähtuvalt oma erakonnavahetuse otsustas, kuid tõenäoliselt kinnitas siiski taoline perspektiiv tema huvi liituda Põllumeeste kogudega. Erakondlikku seljatagust oli vaja nii ehk naa, et jätkata päevapoliitika eesliinil, ning Põllumeeste kogude suundumus vastas kõige enam K. Einbundi seisukohtadele. Ernst Kirs, Põllumeeste kogude pikaajaline liige ja agitaator, meenutas, et K. Einbund platseerus liitumise järel just kogude radikaalsemas, maameelsemas tiivas.¹⁸⁹ See erakonna pool hakkas ennast üha enam vastandama nn linnapõllumeestele erakonnas, kelle huvid olid rohkem seotud tööstusega linnades. 1923.-24. aasta rahanduskriisi mõjul teravnesid vahekorrad veelgi: *Põllumeeste Kogude uut suhtumist suurtööstusse väljendas J. Holberg 14. jaan. 1926 Riigikogus drastilise hüüdega: „Pistetagu vabrikud põlema!”*¹⁹⁰

Arvestades K. Einbundi aktiivsust igas valdkonnas millega ta ennast sidus, oli igati ootuspärane, et ta asus koheselt tegutsema ka erakonnasiseses võitluses, kus nn agraarfundamentalistid said enestele tema näol tuntava lisajõu. E. Laaman, vaadeldes

---

¹⁸⁷ Poliitilisel redelil. – *Vaba Maa*, 14.03.1923.

¹⁸⁸ M. Graf. *Parteid Eesti Vabariigis 1918 – 1934*. Tallinn, 2000, lk. 169-170.

¹⁸⁹ E. Kirs. *Kord olin ma röövlite päälük...* Tallinn, 1996, lk. 88.

¹⁹⁰ E. Laaman. *Jutustusi endisest Euroopast*. Tartu, 2011, lk. 74.

Põllumeeste kogude evolutsiooni ajas, konstateerib: *Rahvaerakonnast üle tulnud K. Einbundi juhatusel hakkasid Põllumeeste Kogudes „agronoomid“ jälle esimest viiulit mängima.*¹⁹¹

Esialgu pärssis aga K. Einbundi täielikku pühendumist parteipoliitikale jätkuv töö siseministeeriumis. 1920ndate teises pooles seevastu, paralleelselt talu rajamisega, asus ta üha jõuliselt osalema erakonnapoliitikas. Tõenäoliselt tema peamiseks sihiks 1920ndate lõpul kujunes kahe suurima agraarerakonna ühendamine. Põllumeeste kogude ning Asunikude, Riigirentnike ja Väikepõllupidajate Koondus olid oma põhialustelt ning eesmärkidelt üsna sarnased ühendused, erimeelsused tulenesid pigem mentaliteedist ja rivaliteedist põllumajandusega seotud ettevõtetes¹⁹². K. Einbund nägi põllumeeste ühinemise takistusena hoopiski väljapoolt agraarerakondi tulevat kihutustööd: *On selge, et põllumehi ei vii lahku mitte ilmavaatelised vahed, vaid seda teevad põllumeeste vastased vaenukülvajad, kui nad leiavad oma meelitustega ja lubadustega ja oma suurte sõnadega ühes või teises põllumehe enesele poolehoidjaid.*¹⁹³

K. Einbundi huviks erakondade ühendamisel oli soov luua partei, mis suudaks koguda valimistel vähemalt 51 mandaadi jagu hääli. See oleks võimaldanud demokraatlike vahenditega murda välja senisest päevapoliitikat dikteerivast koalitsioonisõltuvusest. Põllumeeste ühendamiseks sai K. Einbundi 1920ndate teise poole keskne ettevõtmine. 1929. aasta üleriigilisel põllumeeste kongressil püstitas K. Einbund loosungi: kõik põlluharijad ühise lipu alla!¹⁹⁴

Ühelt poolt loonuks ühine, erinevaid agraarseid voolusid ühendav erakond eelduse tugevate koalitsioonide ning jätkusuutlike valitsuste moodustamiseks, kuid vähemalt sama oluliseks pidas K. Einbund vastuhakku üha enam pealesuruvale linnakultuurile: *On vististi ka selge, et seesugune suur põllumeeste erakond looks põllumajanduse ja ta huvide kindla kaitse, igatahes palju kindlama kui seni, mil põlluharijad läinud lahus. Põllumeeste suur erakond teeks lõpu linnade poliitika agarale pealetungile, vähemalt ta seaks maa ja selle huvid üheväärilisse seisukorda linnadega, sest tänu sotsialistidele ja keskerakondadele, on linnapoliitika meil tahtnud olla seni valitseja osas. On samuti selge, et maa ideoloogia ehk*

---

¹⁹¹ E. Laaman. Jutustusi endisest Euroopast. Tartu, 2011, lk. 74.

¹⁹² M. Graf. Parteid Eesti Vabariigis 1918 – 1934. Tallinn, 2000, lk. 177 – 178.

¹⁹³ K. Einbund. Kõik põlluharijad ühe lipu alla. *Kuues üleriikline põllumeeste kongress. Eesti põllumeeste poliitika. Viies raamat.* Tallinn, 1929, lk. 32.

¹⁹⁴ K. Einbund. Kõik põlluharijad ühe lipu alla. - *Kuues üleriikline põllumeeste kongress. Eesti põllumeeste poliitika. Viies raamat.* Tallinn, 1929, lk. 29.

*mõtteilma levitamine omaks sest silmapilgust enesel suured avarused ja meil ei oleks põhjust enam kurta maakultuuri madaluse üle.*¹⁹⁵

E. Kirsi järgi oli kogude ja koondise ühendamine 1932. aastal suuremas osas K. Einbundi ja koondusasunik R. Penno kätetöö, lisaks K. Einbundi poliitikukarjääri üks tipphetki: *Ühinemisprotsess tõstis ta vaieldamatult Ühinenud Põllumeeste erakonna liidri toolile /---/.*¹⁹⁶

Kahe erakonna ühinemine oli siiski jäänud hiljaks, ning toimus juba sündmuste keerises, mille sümptomite ilmnemisel hakati üldse esimesi ühinemissamme astuma. 1932. aasta alguseks oli 1929. aasta majanduskriisist põhjustatud surve päevapoliitikale muutunud niivõrd intensiivseks, et ühenderakonnal ei olnud enam aega ennast sisuliselt formeerida, koheselt oli vaja hakata langetama põhimõttelisi otsuseid.

Ühinemine tingis taaskord ka järjekordse pikemat sorti valitsuskriisi, kui uue erakonna asunike tiib asus koheselt oma positsioone kindlustama. See jõukatsumine päädis siiski veel kompromissiga ning V Riigikogu valimistele mindi ühendnimekirja ning suurte ootustega. K. Einbundi visioon parlamendiamuse saavutamise osas aga ei täitunud, 1932 V Riigikogu valimistel sai ühenderakond loodetud enamuse asemel 42 saadikute kohta. Ühinenud põllumeeste erakond ei osutunud elujõuliseks, selmet asuda oma vaateid sisuliselt ühendama puhkes erakonnas võimuvõitlus. Jõudmatagi sisuliselt ühte sulada lagunes ühinenud põllumeeste erakond ametlikult mais 1933, kui 18 ühinenud põllumeeste liiget taastasid iseseisva Põllumeeste kogude parlamendirühma.¹⁹⁷

K. Einbund jäi edasi ühinenud põllumeeste erakonna rühma liikmeks ning astus parlamendi ees üles ka pikema sõnavõtuga. Ta põhjendas oma otsust esiteks puht eetilisest seisukohast, leides, et oleks olnud valijate usalduse petmine asuda ühinenud põllumeeste nimekirjas valituna, siiski Põllumeeste kogude ridadesse. Kuid sisulisem ja olulisem põhjus jätkata ühinenud põllumeeste projektiga oli K. Einbundi vääramatu soov luua üks suur agraarerakond: *Meie oleme pidanud kaks aastat võitlust selle eest, et saavutada põllumeeste ühist peret. /---/ Hoolimata sellest, et ma olen katsunud ühise rühma peres kogu aeg hoida ühtehoidmise joont, et põllumeeste pere lahku ei läheks, hoolimata sellest on ometi põllumeste*

---

¹⁹⁵ K. Einbund. Kõik põlluharijad ühe lipu alla. - *Kuues üleriikline põllumeeste kongress. Eesti põllumeeste poliitika. Viies raamat.* Tallinn, 1929, lk. 32.

¹⁹⁶ Kirsi: 88.

¹⁹⁷ V Riigikogu 58. koosoleku protokoll, 18.05.1933. – V Riigikogu II istungijärgu protokollid nr. 14-64. Tallinn, 1933, lk. 727.

*pere lõhki aetud. Seda arvestades oleme otsustanud jääda senisesse rühma, mis kannab mõlemaid nimetusi, ja kanda edasi põllumeeste ühise pere võitlusi.*¹⁹⁸

Ühinenud põllumeeste erakonnas domineerisid nüüd endiste asunike poole vaated ning K. Einbund oli sattunud väga vastuolulisse positsiooni. Oma Põllumeeste kogude taustaga jäi ta arvatavasti paljude asunikkude silmis ebausaldusväärseks tegelaseks, kellele oma täit toetust anda oluks riskantne, teisalt oli ta siiski kogu ühinemisprojekti eestvedaja ning vähemalt hetkel üks erakonna liidritest. Asjade selline kulg ei olnud talle tõenäoliselt meelepärane, aastatepikkuse suureerakonna loomise töö osutus läbikukkunuks. Veelgi enam, 1933. aasta suveks olid pinged ühiskonnas ning selle peegeldusena sisepoliitilistes võitlustes eskaleerunud seninägematule tasemele, omavaheline jõukatsumine agraarerakondade tiival ei oleks seega saanud sattuda halvemale ajale.

V Riigikogus jätkas K. Einbund spiikri toolil kuid vahetas selle koha peagi valitsusjuhi ameti vastu. 20. juunil 1932 astus tagasi J. Teemanti valitsus ning K. Einbund asus otsima uut riigivanemat. Ta pakkus valitsusjuhi kohta uuesti J. Teemantile, J. Tõnissonile, samuti ESTP rühma esimehele Leopold Johansonile. Viimaks, tuginedes Keskerakonna ja ühinenud põllumeeste rühma liikmete ettepanekulepani, asus kabineti kokku panema K. Einbund ise.¹⁹⁹

K. Einbundi valitsuse deklaratsioon lubas oma peamureks võtta riigi majandusliku olukorra parandamise, eeskätt põllumajanduses, aga ka tööstuses. Arvestades keerulisi majandustingimusi ja vajadust oludele kiiresti reageerida, ei laskunud valitsus oma deklaratsioonis üksikasjadesse, vaid piirdus peamiste suundumuste esiletoomisega. Eesti krooni osas lubas valitsus hoolitseda, *et kroon oleks püsivaks maksuvahendiks, mis täidaks oma rahvamajanduslikke ülesandeid ja hoiaks alal usalduse Eesti rahanduse vastu.* Siseriiklikult soovis valitsus veel uuendada kohtukorralduse alast seadusandlust ja alustada omavalitsusreformiga.²⁰⁰ K. Einbundi 19. juulil 1932 alanud riigivanemakarjäär jäi aga lühikeseks, vastuolud koalitsioonis viisid peagi Rahvusliku keskerakonna lahkumiseni ning valitsuse tagasiastumiseni 2. oktoobril 1932. K. Einbund nimetas vastuolude põhjusteks erimeelsusi majandusküsimustes ja riigieelarve tasakaalustamise võimaluste otsimisel.²⁰¹ Järgneva valitsuskriisi lahendamise käigus tegi Riigikogu esimees J. Tõnisson mitmel korral K. Einbundile ettepaneku taas valitsus kokku panna, kuid viimane keeldus, kuna ei näinud

¹⁹⁸ V Riigikogu 58. koosoleku protokoll, 18.05.1933. – V Riigikogu II istungijärgu protokollid nr. 14-64. Tallinn, 1933, lk. 732.

¹⁹⁹ Teadanded ajakirjandusele, 22.06.1932, 9.07.1932, 14.07.1932. - ERA.80.5.1533, l. 3,4,6.

²⁰⁰ Vabariigi valitsuse deklaratsioon, 26.07.1932. - ERA.80.5.1533, l. 8 – 16.

²⁰¹ K. Einbund Riigikogule, 3.10.1932. – ERA.80.5.1534, l. 1.

võimalust loobuda põllumeeste ühenduse põhimõtetest ning seega ei olevat ka lootust saada kokkulepet teiste rühmadega koalitsiooni loomiseks.²⁰²

Veel 1932. aasta ühinenud põllumeeste toetatud valitsuse eesotsas oli K. Einbund deklareerinud, et krooni kurss jääb püsima. Olles ühenderakonna lagunemise tulemusel sattunud asunike domineeritud leeri, toetas K. Einbund 1933. aasta suvel kursi langetamist. Ajakirjanduses spekuleeriti juba 1933. aasta suvise valitsuskriisi raames, et K. Einbund olevat oma seisukohta muutnud ning ühinenud põllumeeste lagunemise põhjus olevat tulenenud soovist takistada K. Einbundi valitsuse moodustamist, mis oleks asunud krooni devalveerima.²⁰³ K. Einbundi valitsus jäigi toona viimasel hetkel loomata, kuid krooni kurssi see ei päästnud. K. Einbundi asemel moodustas kabineti J. Tõnisson ning juba paar kuud hiljem devalveeris tema ühinenud põllumeeste poolt toetatud koalitsioon krooni.

J. Tõnissoni asumisega riigivanemaks jäi taas vakantseks spiikri tool. Ühinenud põllumeeste poolt seati ülesse K. Einbundi kandidatuur, konkureerivaks kandidaadiks nimetasid Põllumeeste kogud J. Sootsi. Selle hääletusega ei valitud ainult riigikogu esimeest, vaid sisuliselt näitas see ka jõudude vahekorda värskelt lõhenenud põllumeeste leeris, 52 häälega osutus valituks K. Einbund.²⁰⁴

Seoses krooni devalveerimisega 1933 suvel oli üks suuremaid põllumehi eraldavaid põhimõttelisi erimeelsusi päevakorrast maas, ning vähegi soodsamates oludes võinuks ehk ka erakondade taasühinemine uuesti päevakorda kerkida, kuid reaalselt võimalust selleks ei tulnud. K. Einbundi katse moodustada domineerivat erakonda demokraatlikult valitsetavas Eestis oli luhtunud, kuid visioon säilis.

---

²⁰² J. Tõnissoni seletus rühmade esindajate nõupidamisel, 8.10.1932. - ERA.80.5.1534, l. 8.

²⁰³ Soome leht Tõnissoni valitsusest. – *Päevaleht*, 20.05.1933.

²⁰⁴ V Riigikogu 59. koosoleku protokoll, 18.05.1933. – V Riigikogu II istungijärgu protokollid nr. 14-64. Tallinn, 1933, lk. 735.

3. K. EENPALU TEGEVUS VAIKIVAL AJASTUL 1934 - 1939

Ajavahemik 1934 – 1939 moodustas K. Eenpalu kui poliitiku ja avaliku elu tegelase karjääril vaid murdosa, kuid need viis aastat olid see periood mille järgi teda laiemalt tuntakse. Kõrvuti K. Pätsi ja J. Laidoneriga oli ta vastutav autoritaarse Eesti loomise ja kindlustamise eest. Kui K. Pätsi ja J. Laidoneri peetakse 1934. aasta riigipöörde korraldajateks, siis K. Eenpalu teatakse eeskätt pöördejärgse vaikiva ajastu resoluutse siseministrina, kes tagas uue suuna jätkusuutlikuse.

Vaieldamatult osutus see ajajärk K. Eenpalu elus silmapaistvaimaks, kuid oleks väärt vaadata seda tähelepanu kitsalt vaikiva ajastu raamides. 1930ndate teine pool oli pigem K. Eenpalu varasemate pürgimuste jätk, ideed ja maailmavaade mida ta uutest oludes jõuliselt ellu viima asus, olid küpsenud eelmistel kümnenditel.

3.1 K. Eenpalu ja 1933. aasta K. Pätsi valitsus

1933. aasta 14. – 16. oktoobril toimunud põhiseaduseelnõu rahvahääletuse tulemusena sai Eesti endale uue konstitutsiooni. Vabadussõjalaste Liidu poolt rahvahääletusele pandud ja vastu võetud põhiseaduse eelnõu oli ühemõtteliselt presidendikeskne, tagades viimasele ulatuslikud võimupiirid. Kehtima pidi see põhiseadus hakkama 24. jaanuaril 1934. Kuni uue parlamendi ja presidendi valimiseni aprillis 1934 pidi uues konstitutsioonis ette nähtud presidendi kohustusi täitma parajasti ametis olev riigivanem.

Vabadussõjalaste põhiseaduseelnõu hääletamise ajal oli ametis J. Tõnissoni neljas valitsus, mis kõigi tema käsutuses olnud vahenditega püüdis tagada eelnõu läbikukkumist. Seda ei sündinud ning 17. oktoobril teatati valitsuse tagasiastumisest. Senine ühinenud põllumeeste ja Keskerakonna koalitsioon soovis siiski jätkata valitsuses ja nii pakkus J. Tõnisson 18. oktoobril välja kabineti, mille peaministriks tulnuks väljaspool erakondi seisev riigikohtunik Peeter Kann ning välisministriks saanuks J. Tõnisson ise²⁰⁵. Sisuliselt sarnase ettepanekuga tuli välja ka asunike partei, soovides peaministri toolil samuti näha parteitut P. Kanni. Ülejäänud valitsus jätkanuks aga endises koosseisus, kindlustades seega asunikest O. Kösteri

---

²⁰⁵ Ö. Elango, A. Ruusmann, K. Siilivask. Eesti maast ja rahvast. Maailmasõjast maailmasõjani. Tallinn, 1998, lk. 270.

ja J. Zimmermanni jätkamise vastavalt teede- ja põllutööministritena.²⁰⁶ K. Einbund kui asunike üks juhtfigure, aga sellise kabinetiga ei nõustunud ja asus seisukohale, et uue valitsuse peaks kokku panema mõni kogenenum poliitik otsustades lõpuks K. Pätsi kasuks.²⁰⁷

Kui asunike, keskerakondlaste ja põllumeestekogulaste puhul, vaatamata vabadussõjalaste üha jõulisemale esiletõusule, oldi arvamisel, et üldjoontes läheb poliitiline elu sarnaselt viimase kümnendiga edasi ning laias laastus väljakujunenud vahekorrad erinevate poliitiliste jõudude juures jäävad püsima, siis sotsialistid seevastu tunnetasid vabadussõjalaste liikumisest enestele konkreetset ohtu. Lisaks üldsõnalisele sotsialistide vaenamisele põhiseaduseelnõu kampaania käigus olid vabadussõjalased 1933. aasta lõpul ka Riigikogule esitanud marksismi vastu võitlemise seaduseelnõu, mille kohaselt tulnuks keelata kõik sotsialistlikud organisatsioonid, sealhulgas Eesti Sotsialistlik Tööliste Partei, konfiskeerida nende vara ning tühistada ka sotsialistide saadikumandaadid.²⁰⁸ Kuigi see seaduseelnõu Riigikogu juhatuselt istuva koosseisu saaliaruteludeni ei jõudnud, ei võinud sotsialistid siiski kindlad olla, et seda ei juhtuks järgmises, tõenäoliselt vabadussõjalastest domineeritud Riigikogus. Sotsialistidele oli seega vastuvõetav stsenaarium, mille kohaselt Eesti saaks piiramatu võimuga ja sõjaväe toetusega valitsuse, mis arvestaks sotsialistide huvidega ja eelkõige kõrvaldaks vabadussõjalaste surve viimastele. Sotsialistid omakorda kohustusid toetama valitsust ametisse astudes ja aitama edaspidises tegevuses. Parlament kas lepiks kitsendustega või lakkaks toimimast. Taolise valitsuse etteotsa sobinuks kõige paremini K. Päts kui rahva ja sõjaväe silmis piisavalt usaldusväärne poliitik.²⁰⁹ Karl Ast, kes sotsialistide poolt K. Pätsiga vastavasisuliselt läbirääkimisi pidas, kirjutas oma „ülestunnistuse“ paguluses, mistõttu on mõeldav, et detailides laenas ta juba asetleidnud sündmustelt. Juhul aga, kui tegemist oli autentse läbirääkimiste kirjeldusega, võib selle põhjal väita, et K. Pätsi riigipööre oli kui mitte varem, siis 1933. aasta oktoobrivalitsuse koostamise ajal juba kavandamisel. Igal juhul, olenemata sellest, millal ja kui suures ulatuses K. Päts oma järgnevad sammud oli ette kavandanud, sõltusid need eelkõige tema saamisest üleminekuvalitsuse riigivanemaks.

Parlamendi eesistuja K. Einbundi motiive, selle Eesti riigi hilisema arengu seisukohalt niivõrd oluliseks osutunud ettepaneku tegemisel K. Pätsile, on kaasaegsed oma kirjeldustes valgustanud mitmeti. Eduard Laaman oma 1940 ilmunud teoses sedastab, et K. Einbund

²⁰⁶ A. Ots. Mehed sündmuste kurvidel. Stockholm, 1976, lk.94.

²⁰⁷ I. Raamot. Mälestused. Tallinn 2013, lk. 299.

²⁰⁸ Graf: 320.

²⁰⁹ K. Ast. Demokraatliku Eesti loojakul. - *Akadeemia* 1989/3, lk. 614 – 615.

pöördus vastavasisulise ettepanekuga kõigepealt Johan Laidoneri ning peale äraütleva vastuse saamist K. Pätsi poole. Senise koalitsiooni kandidaadi P. Kanni lükanud ta tagasi põhjendusega, *et ta Pätsile ettepaneku juba teinud ja Riigivanemat, kelle nimi hulkadele tundmatu, keerulises olukorras peab ebakohaseks.*²¹⁰ Sarnase põhjenduse valiku langetamisel K. Pätsi kasuks tõi välja ka Märt Raud, toonitades seejuures erilisel olukorra tõsidust ning K. Einbundi riigimeheliku käitumist: */---/ sest rahutu aeg vajas vilunud riigijuhti. K. Eenpalu meelitas muidugi väljavaade saada erakordse võimuga riigipeaks, kuid targa mehena tundis ta hästi hädaohtu, mis riiki ähvardab. /---/ Olles veendunud, et niisuguse hiigelülesandega võib valmis saada ainult tark ja ettevaatlik K. Päts, pöörduski ta valitsuse moodustamise ettepanekuga tema poole. Ta talitas riigimehelikult, jättes tagaplaanile erakondlikud tülid ja pahandused.*²¹¹ M. Raud läks isegi niikaugele, et väitis K. Päts algelt enese nimetamisele vastu vaielnud olevat ja alles K. Einbundi tungival pealekäimisel võtnud ta ettepaneku kaalumisele.²¹²

Teine osa hinnanguid K. Einbundi tegevusele on kriitilisemad. William Tomingas põhjendas K. Einbundi tegevust sooviga teenida kannuseid oma ajutise truudusemurdmise heakstegemiseks, mille nimel ta olla K. Pätsi heaks valmis kõigeks.²¹³ Tõenäoliselt viitab W. Tomingas siin K. Einbundi otsusele jääda pärast ühinenud põllumeestekogude ja asunikude koondise lagunemist 1933. aasta mais ühinenud põllumeeste riigikogurühma liikmeks.

Üsna intrigeeriva versiooni K. Einbundi käitumise seletamiseks 1933. aasta oktoobris on välja toonud E. Kirs, kes kirjutas mälestusteraamatus järgmist: *Milline oli aga vahend, mis sundis Eenpalu sellisele ülejooksule. Lahendust otsitigi kohvikulaudades. Väga levinud oli kõlakas, et kirgliku kaardimängijana oli Einbund mänginud maha suurema summa sisevastuluure rahasid, mis seisid tema kui siseministri käsutuses. See raharaiskamine oli kõrgemate politseiametnike kaudu kogupõllumeeste staabis teada. Kriminaalsüüdistuse ähvardusel sunniti K. Eenpalut kuulekusele. Seda kohvikukõlakat tõendavat fakti pole, aga selle tõenäosus on suur.*²¹⁴ Tõenäoliselt olid need kohvikukõlakad ajendatud eelneva kümnendi sarnastest lugudest, kui 1923. aastal Riigikogusse kandideerinud kaitsepolitseist koondatud Johannes Uibopuu tuli avalikkuse ette mitmete lugudega raharaiskamise kohta kaitsepolitseis.

---

²¹⁰ E. Laaman. K. Päts. Poliitika- ja riigimees. Örebro, 1949, lk. 242.

²¹¹ M. Raud. Kaks suurt. Jaan Tõnisson, Konstantin Päts. Tallinn, 1991, lk. 187.

²¹² Raud: 188.

²¹³ W. Tomingas. Mälestused. Vaikiv ajastu Eestis. Tallinn, 1992, lk. 403 – 404.

²¹⁴ E. Kirs. Kord olin ma röövlite päälük... Tallinn, 1996, lk. 89.

Teiste seas vihjas ta K. Einbundile, kes mehe ka laimu eest kohtusse andis. Kohtus väitsid tunnistajad, et kaitsepolitse rahadest maksti kinni K. Einbundi ja teiste ülemuste joogiarveid võõrastemajas „Kommerts“. Mitu aastat kestnud protsess üheselt mõistetavat lahendit ei andnud ja lõppes sisuliselt leppimisega.²¹⁵

Ühinenud põllumeeste erakonna peasekretäri I. Raamoti meenutuste kohaselt ei põhjendanud K. Einbund oma otsust erakonnakaaslastele K. Pätsi riigivanemaks nimetamise osas mitte kuidagi. Vaatamata viimaste mitmele üritusele otsuse tagamaadest aimu saada konstanteeris K. Einbund lihtsalt fakti, et teeb ettepaneku K. Pätsile ning lahkub erakonnast.²¹⁶ Natukene informatiivsem on Eduard Laamani päevaraamatus ära toodud kirjeldus jutuajamisest K. Einbundi ja Mihkel Juhkami vahel, kus leidub muu hulgas ka K. Pätsi riigivanemaks saamist puudutav vestluskatke: *1933 okt., järg[misel] hommikul pärast J Tõn[issoni] val[itsuse] lahkumist r[iigi]k[ogu] esim[ees] Einbund J[uhkam]-le kesker[akond] ühtlane ainult vormiliselt, nagu näha W. Maast. Sisepolit[iline] olukord nii raske et ei saa seniselt manööverdada ja tõelisemat r[iigi]van[ema] kandidaati jätta viimaseks. Kas pooldab Pätsu? Jah.*²¹⁷

Seega mõjusid K. Einbundilegi põhiseaduseelnõu hääletustulemused – eelnõu poolt 416 378 ja eelnõu vastu 156 894 häält²¹⁸ – alarmeerivalt, sest mida muud sai tähendada see *sisepoliitiliselt nii raske olukord*. I. Raamoti mälestuste kohaselt suhtunud ühinenud põllumeeste keskjuhatus vabadussõjalaste põhiseaduseelnõu hääletusse neutraalselt ning andnud oma kongressil liikmetele vabad käed poolt või vastu hääletada.²¹⁹ K. Einbund ütles oma seisukoha selles küsimuses hääletamispäeval ka avalikult välja: *Küsimusele, kas hääletan poolt või vastu, vastan otsekoheselt, et hääletan poolt. Seesugune otsus ei ole valminud mitte viimasel ajal, vaid algusest saadik.*²²⁰ On enam kui tõenäoline, et nii nagu K. Päts oma poolehoius vabadussõjalaste põhiseadusele, nii ka K. Einbund, asudes selle rahvahääletusel läbimineku taha, ei olnud huvitatud sellest, et uue põhiseaduse järgi asuksid riiki valitsema väljaspool senist poliitikuteringi seisvad inimesed ja tõrjuksid vanad olijad võimult. Asjaolu, et K. Einbund oma arvamusega M. Juhkamile tuli välja vahetult peale J. Tõnissoni tagasiastumist ja eelkõige otsene tõdemine, et ei saa seniselt manööverdada ja tõelisemat

²¹⁵ M. Krikk. Eesti poliitiline politsei. Tallinn, 2002, lk. 25 – 30.

²¹⁶ I. Raamot. Mälestused. Tallinn 2013, lk. 299 – 301.

²¹⁷ Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. – *Akadeemia* 2004/4, lk. 908.

²¹⁸ Tomingas: 348.

²¹⁹ I. Raamot. Mälestused. Tallinn 2013, lk. 281.

²²⁰ Kas poolt või vastu! – *Maa Hääl*, 14.10.1933.

riigivanema kandidaati jätta viimaseks, annab alust arvata, et ka K. Einbund kartis peatset vabadussõjalaste võimuletulekut²²¹ ning oli selle vältimiseks valmis loobuma senisest praktikast, mille kohaselt kauplemine uue valitsuse moodustamise ümber võis kesta nädalaid. Lahenduseks oli vähemusvalitsus, mis esitati kui *erakondadevaheline töökabinet, mis peaks riiki juhtima u. 7 kuud, s.o. ajani, mil alustavad tegevust uue põhiseaduse järgi valitud riigivanem ja Riigikogu.*²²² 18. oktoobril 1933 pani K. Einbund K. Pätsile ette moodustada valitsus²²³ ning juba kolm päeva hiljem tuli see valitsus parlamendis hääletamisele ning astus ametisse 49 poolt- ja 38 vastuhäälega.²²⁴

K. Einbundi kaalutlused riigivanema kandidaadi nimetamisel olid tõenäoliselt puhtpragmaatilised. Omaette küsimusena jäi aga õhku K. Einbundi parteivahetamise akt vahetult enne uue valitsuse hääletamist. Suundumine ühinenud põllumeeste Riigikogu rühmast Põllumeeste Kogude rühma.²²⁵ Ise põhjendas ta seda asjaoluga, et asunikude esimees olevat teinud kõikidele rühma liikmetele kohustuseks hääletada uue valitsuse vastu, kuid see olevat vastuvõetamatu tema südametunnistusele ja seega vahetas ta parteid.²²⁶ Mis sundis K. Einbundi asuma otsekohe K. Pätsi poolele, jääb lahtiseks. On küsitav, kas ta selle käiguga – pealegi veel niivõrd alandava ning üldsusele mõistetamatuks jäävaga – lootis K. Pätsile muljet avaldada ja seeläbi viimase silmis tunnustust leida. K. Einbundi positsioon poliitilise eliidi hulgas oli selle jaoks liiga kõrge ning selliste sammudega enesele tähelepanu tõmbamine olnuks mõttetu. Vähegi tõsiseltvõetava versiooni on K. Einbundi parteivahetuse põhjuse lahtirääkimisel toonud E. Kirs, kelle arvates püüti selle sammuga nõrgendada opositsioonilist ühinenud põllumeest erakonda.²²⁷ Siiski näib seegi olevat liiga ebamäärane põhjendus. Võimalik, et ühest suurest Riigikogu rühmast teise üleminekul oli hoopis lihtsam ja pragmaatilisem põhjus ja nimelt soov säilitada Riigikogu esimehe ametipost. Riigikogu juhatus pandi küll ametisse hääletamise teel, kuid oli tavaks, et vastavad poliitikud kuuluvad mõnda suuremasse Riigikogu rühma. Pärast ühinenud põllumeeste erakonnaga vastuollu

---

²²¹ Graf: 322.

²²² Ruusmann 1998: 270.

²²³ V Riigikogu 78. koosolek, 21.10.1933. - Riigikogu V koosseis: täielikud protokollid ja stenograafilised aruanded. III ja IV Istungjärk. Tallinn, 1934, lk. 935.

²²⁴ V Riigikogu 78. koosolek, 21.10.1933. - Riigikogu V koosseis: täielikud protokollid ja stenograafilised aruanded. III ja IV Istungjärk. Tallinn, 1934, lk. 938.

²²⁵ V Riigikogu 78. koosolek, 21.10.1933. - Riigikogu V koosseis: täielikud protokollid ja stenograafilised aruanded. III ja IV Istungjärk. Tallinn, 1934, lk. 938.

²²⁶ V Riigikogu 78. koosolek, 21.10.1933. - Riigikogu V koosseis: täielikud protokollid ja stenograafilised aruanded. III ja IV Istungjärk. Tallinn, 1934, lk. 938.

²²⁷ Kirs: 89.

minemist oli ainus suurem Riigikogu rühm, millega K. Einbund sai otsekohe liituda, Põllumeeste Kogud.

3.2 K. Eenpalu ja 12. märtsi riigipööre

Enamus kaasaegseid olid veendunud, et riigipöörde näol oli tegemist eelkõige K. Pätsi initsiatiiviga, kes oli sunnitud kaasama J. Laidoneri kui sõjaväe silmis autoriteetse mehe tagamaks jõustruktuuride osalemise. Otsus niivõrd radikaalse sammu astumiseks, nagu riigipöörde teostamine, tehti viimases järjekorras ja paljuski improviseerides, teadmata kuhu lõpuks välja tahetakse jõuda. E. Laaman oma K. Pätsi teemalises raamatus on üks selle versiooni levitajatest, kirjutades järgmist: *Kaitseseisukord oli esialgu välja kuulutatud kuueks kuuks /---/ Mis edasi tuleb, selle üle puudus veel selgus: see olenes suurel määral küsimusest, kuidas kujunevad rahva seas voolud ja meeleolud.*²²⁸ Meeleolud rahva seas kujunesid üldiselt vastuvõetavaks ja mingit protestilainet ei järgnenud, ühtlasi tuli ettepanud kitsendustega esialgu kaasa ka parlament.

Huvitav oli spiikri reageering toimunule. Oskar Rütli oma mälestusteraamatus annab edasi järgneva vestluskatke: *Kuuldes öistest arreteerimistest (12.03.1934 – M. R.) sõitsin öise rongiga Tallinna. Rongis sattus sõitma ka siseminister (sel hetkel oli K. Einbund siiski veel spiikri ametis - M.R.) K. Eenpalu. Küsisin kas on tõsi, et arreteerimised käivad ja kas see on õiglane, et niiviisi toimitakse. /---/ Eenpalu kehtas selle peale õlgu ja ütles: „See on Pätsi ja Laidoneri asi – minusse see ei puutu.“*²²⁹ Kuigi Ed. Laamani kohaselt kutsus K. Päts K. Einbundi oma valitsusse juba enne riigipööret²³⁰ asus ta uue režiimiga koostööle siiski alles 1934 sügisel kui võttis vastu siseministri ning vähe hiljem riigivanema asetäitja kohad.

Riigipöördele järgnevatel päevadel võisid K. Päts ja J. Laidoner arvestada Riigikogu vaikiva poolehoiuga ja eelkõige passiivsusega. 13. märtsile kavandatud istung jäeti Riigikogu juhatuse otsusega 12. märtsist ära.²³¹ 13. märtsist 1934 pärineb Riigikogu vanematekogu koosoleku protokoll, kus on osalejatena kirjas kõigi suuremate Riigikogu rühmade esindajad ning lisaks parlamendi esimees ning K. Päts ja J. Laidoner. Päevakord oli lühike ja

²²⁸ Ed. Laaman: 254.

²²⁹ O. Rütli. Oskar Rütli mälestusi. Ühe Eesti sugupõlve tööst ja võitlusist (1871 – 1949). New York, 1964, lk. 345.

²³⁰ Ed. Laaman: 255.

²³¹ Protokoll nr 131, 12.03.1934. - ERA.80.5.282, l. 174.

protokollijast riigikogu asjadevalitseja Eugen Maddison on fikseerinud vaid lõppotsuse. Päevakorra esimese punktina on sedastatud K. Pätsi ja J. Laidoneri poolt antava informatsiooni ärakuulamine. Päevakorra teiseks punktiks oli Riigikogu tööde korraldamine ning selle all otsus: *Riigikogu töödega tulla lõpule käesoleva nädala reede õhtuks*.²³² Täpselt nii ka aset leidis, Riigikogu viimane istung toimus reedel, 16. märtsil 1934, päevakord oli pikk ja argine ning mitte millestki ei olnud aimata, et see peaks jääma viimaseks²³³. Vaevalt et see Riigikogu passiivsus nüüd ühemõtteliselt K. Einbundi teene oli, rohkem siiski rahvasaadikute eneste siiras soov aidata K. Pätsil peatada see vabadussõjalaste *kevadine lai vesi* ning naasta taas kord endiste mängureeglite juurde. 16. märts – 24. aprill 1934 Riigikogu K. Eenpalu spiikriks olles koos ei käinud, kuigi vastavat keeldu veel ei olnud. 24. aprilli määrusega 1934 lõpetas K. Päts Riigikogu kevadise istungijärgu ning saatis rahvasaadikud puhkusele²³⁴.

Vajadus seadusandluse järele ei kadunud aga kuhugi, ainult et nüüdsest peale ilmusid Riigi Teatajas avaldatud seadused dekreedide vormis. Samuti jätkas tööd – tegelikult pigem vaid kooskäimist – Riigikogu juhatus. Alates 17. märtsist 1934 kuni 19. septembrini 1934 jätkas juhatus K. Einbundi eesistumisel kooskäimist kord nädala-paari tagant. Arutlusele tulid jooksvad asjad (Mihkel Martna surmaga seonduvad formaalsused, mõningate Riigikogu liikmete vahetumine jmt) ning Riigikogu personaliga seotud detailid²³⁵. Samas kui Riigikogu seisukohavõttu nõudvaid dekreete muudkui aga kogunes ja parlamendi kokkukutsumine olnuks enam kui vajalik. Olukorra taoline ebamäärasus, nn vaikiva, tegevusetu parlamendi olemasolu kusagil riigivalitsemise piirimail, ei saanud kesta lõputult.

Parlamendi kokkukutsumise vormiliseks põhjuseks, 28. septembril 1934 erakorralise istungijärgu nime all, oli uue Riigikogu esimehe valimine, kuna K. Einbund oli alates 25. augustist 1934 Johan Müllerilt üle võtnud siseministeriumi juhtimise. Teise päevakorrapunktina oli ette nähtud Vabariigi Valitsuse seletus²³⁶. W. Tominga kohaselt olnud see parlamendi kokkukutsumine vaatamata K. Pätsi vastuseisule K. Einbundi ettevõtmine, kes lubanud K. Pätsile võita Riigikogu riigivanema poliitikale ja kes olla eelnevalt teinud tööd

---

²³² Protokoll nr 31, 13.03.1934. - ERA.80.5.284, l. 5.

²³³ V Riigikogu 122. koosolek, 14.3.1934. - Riigikogu V koosseis: täielikud protokollid ja stenograafilised aruanded III ja IV istungjärk. Tallinn, 1934, lk. 1463.

²³⁴ Tomingas: 403.

²³⁵ Koosoleku protokoll nr 147, 6.08.1934. - ERA.80.5.282, l. 178 – 192 .

²³⁶ Protokoll nr 148, 19.08.1934. - ERA.80.5.282, l. 195.

poliitilistes telgitagustes, et istungijärgul sujuks kõik tõrgeteta²³⁷. K. Einbundil Riigikogu K.Pätsi poliitikale võita ei õnnestunud, kuid parlamendi roll riigielu juhtimisel sai tema sisulise laialisaamisega paar päeva hiljem²³⁸ siiski kindlalt määratletud ja senise ebamäärase ootuse asemel olid jõuvahekorrad paika pandud.

28. septembril 1934 parlamendile peetud kõnes visandas K. Einbund valitsuse tegevuskava, mis oli tõenäoliselt samavõrra mõeldud ka laiemale avalikkusele ning kust võis juba selgelt välja lugeda, et valitsus oli võtnud riigivalitsemisel ohjad täielikult enda kätte, jättes parlamendile peamiselt vaid esindusfunktsiooni. Ehk otsesõnu: *Riigijuhtimise kohustus koostöös Riigikoguga lasub nüüd Riigivanemal ühes valitsusega. Riigivanemal ja valitsusel lasub mitte ainult täidesaatmise, vaid just riigi juhtimise kohustus, mis ulatub rahva elu kõigile aladele. See on rahva otsus, mida riigivalitsus peab täitma ja mida tuleb arvestada ka teistel riigiorganitel. Selles on riigikorra uuenemise peatum /---/.²³⁹ Ning programmi jätkudes veelgi konkreetsemalt: *Käsikäes sellega peab senine vastutustundetu ja äärmuseni viidud poliitiline võitlus andma aset kultuursele, positiivsele ja ühistahtelisele poliitilisele tegevusele. Selleks tuleb, tarbekorral ka eeskirjadega, reguleerida poliitiliste parteide tegevuspiire ja avaldusviise. /---/ Ka poliitiline kirjasõna, nagu kogu meie kirjasõna üldse, peab oma sisulise ja eetilise taseme kui ka väljendusviiside poolest paranema. Ka siin ei pääse mööda seadusnormide vajadusest.²⁴⁰ Seega parlament ja poliitiline tegevus laiemalt pandi sõltuma riigivanema ning valitsuse arusaamast kuidas juhtida riiki. Vältimaks igasuguseid illusioone ütles K. Einbund ühtlasi otse välja, et parteide tegevus allutatakse valitsuse kontrollile ning kehtima hakkab tsensuur. Oma seletusega edasi minnes loetles vastne siseminister ja riigivanema asetäitja hulga mastaapseid reforme, mis valitsusel kavas: haldusreform, kiriku, kooli, ühingute/organisatsioonide tegevust korraldava seadusandluse uuendamine jne. Läbivaks jooneks sealjuures oli riigi tugev tsentraliseerimine ja kõigi eluvaldkondade toomine üha enam keskvalitsuse otsese kontrolli alla. Sellest lähtuvalt ei mindud mööda ka vähemusrahvustest, kes nüüdsest *peavad seisma Eesti riiklike eesmärkide ja ühise isamaa teenistuses.²⁴¹***

---

²³⁷ Tomingas: 430 – 431.

²³⁸ Riigivanema otsus nr 798, 2.10.1934. - ERA.80.5.1619, l. 4.

²³⁹ V Riigikogu 123. koosolek, 28.08.1934. - Riigikogu V koosseis. Stenograafilised aruanded V istungjärk. Tallinn, 1934, lk. 1473.

²⁴⁰ V Riigikogu 123. koosolek, 28.08.1934. - Riigikogu V koosseis. Stenograafilised aruanded V istungjärk. Tallinn, 1934, lk. 1473.

²⁴¹ V Riigikogu 123. koosolek, 28.08.1934. - Riigikogu V koosseis. Stenograafilised aruanded V istungjärk. Tallinn, 1934, lk. 1474.

Eelkõige kõne lõpus ülesloetletud reformikavad näitasid, et istuv valitsus tegeles kaugelt enamaga kui *haige rahva arstimisega* aastase kaitseseisukorra erakorraliste volituste raames. Tegemist oli pigem pikaajalise kavaga kujundada ümber kogu ühiskond ja riigi toimimise struktuur, mille Eesti versiooni K. Einbund hiljem ise ristis juhitavaks demokraatiaks. Kui kõne esimene kolmandik oli standardne ja püsis kindlalt K. Pätsi poolt 15. märtsil 1934 peetud kõne joonel, korrates lugu viimasel hetkel ära hoitud riigipöördekatsest ning rahva haigusest, siis kõne viimane kolmandik läks tublisti kaugemale: *Ülesandeks ei ole mitte üksi rahvalitsusliku parlamentliku riigikorra hoidmine, meeolude juhtimine rahulikesse piiresse ja riigiorganite tegevuse korraldamine normaalaja tulekuks. /---/ Meie tunneme kõik, et rahva elule, meie senisele mõtteviisile tuleb anda uus suund väga paljus suhteis nii riiklikul, kultuurilisel kui ka sotsiaalsel alal, mida kannaks kasvav rahvuse romantika ja sellest hoovav tegude elurõõm ja vaimustus. Ükski rahvas ei ole tugev ilma ühiselt tuntud romantikata.*²⁴² Lisaks K. Einbundile kõneles valitsuse seletuse raames ka majandusminister K. Selter. Seejärel tuli Riigikogu poolt ettepanek lõpetada koosolek ning määrata järgmine koosolek 2. oktoobrile, et siis kuulata ära ka välisministri seletus ning anda hinnang valitsuse tegevusele.²⁴³

2. oktoobri Riigikogu koosoleku kõige olulisem punkt oli kindlasti läbirääkimised Vabariigi Valitsuse seletuse kohta. Valitsuse tegevust pooldavale seisukohale asusid Põllumeeste kogude, sotsialistide ja Vene vähemusrahvuste rühma esindajad, Rahvuslik Keskerakond loobus valitsuse tegevusele hinnangu andmisest ning asunikud, Marksistlik Tööraha Ühisus ja Rahvuslikust Keskerakonnast lahkunud M. Juhkam tulid välja terava kriitikaga kus nõudsid korrektset põhiseaduse järgimist ja parlamendi kaasamist riigi valitsemisse²⁴⁴. Huvitava formuleeringuga tuli välja Jaan Teemant, kes rõhutas alustuseks, et kõneleb enese, mitte rühma nimel, ning ütles seejärel, et usub demokraatliku korra ülemuslikusesse mistahes olukorras ning olevat kindel selle püsimises.²⁴⁵ M. Juhkam jäi viimaseks rahvasaadikuks kes sõna sai, seejärel esitas K. Einbund Riigikogu juhatusele riigivanema kirja mis nõudis Riigikogu erakorralise istungijärgu lõpetamist.²⁴⁶ A. Ots kirjutas oma mälestustes, et see M.

---

²⁴² V Riigikogu 123. koosolek, 28.08.1934. - Riigikogu V koosseis. Stenograafilised aruanded V istungjärk. Tallinn, 1934, lk. 1469 – 1473.

²⁴³ V Riigikogu 123. koosolek, 28.08.1934. - Riigikogu V koosseis. Stenograafilised aruanded V istungjärk. Tallinn, 1934, lk. 1489 – 1490.

²⁴⁴ Tomingas: 434 – 441.

²⁴⁵ V Riigikogu 124. koosolek, 2.10.1934. - Riigikogu V koosseis. Stenograafilised aruanded V istungjärk. Tallinn, 1934, lk. 1519.

²⁴⁶ V Riigikogu 124. koosolek, 2.10.1934. - Riigikogu V koosseis. Stenograafilised aruanded V istungjärk. Tallinn, 1934, lk. 1523.

Juhkami terav kõne oli teadlik provokatsioon: *Mulle jäi mulje, et Juhkami esinemine riigikogus toimus „tema majesteedi“ ülesandel, et provotseerida riigikogu laialisaatmist, sest umbusalduse hääletamisel oleks valitsus kukutatud.*²⁴⁷ See seisukoht on siiski küsitav, kõigepealt oli enam kui kahtlane, kas umbusaldushääletus oleks läbi läinud. K. Pätsi valitsuse ametisse määranud koalitsiooni avaldustest oli selgelt näha, et kuigi mõningase nurinaga, toetasid nad tema poliitikat ka käesoleval hetkel. Pealegi on raske uskuda, et K. Päts saatnuks kellegi parlamenti laiali rääkima ilma sellest eelnevalt K. Einbundile, kui võtmeisikule selles küsimuses, teatamata. M. Juhkam ise tunnistas ligi neli aastat hiljem Ed. Laamani, et Riigikogu laiali saatmist ta küll ette ei näinud: *Kõnet valmistades näinud ta bukinisti aknal Einbundi „Õigus[likku] riiki“ Kui kõnes selleni jõudis, läind saalis lahti naer. Naeru & kogude & asunike vastastike vahelehiüüete pärast pidanud ta kõnet paaril korral katkestama. Siis näinud et Einb[und] ilmselt närvi. Äkki keset J[uhkami] kõnet küsis sõna. Järgnevat finaali ootas J[uhkam] siiski kõige vähem.*²⁴⁸ Võimalik, et järgnev samm tuli üllatusena ka K. Einbundile enesele, temperamentse mehena võttis ta ehk M. Juhkami poolset naeruväärastamist kogu Riigikogu ees liiga valuliselt ja esitas riigivanema allkirjaga blankovolituse kompenseerimaks isiklikku haavumist. Tema otsest reageeringut kirjeldasid J. Zimmerman ja J. Seljamaa Ed. Laamani päeviku vahendusel järgmiselt: *Zimmerman: Einbund kaotas riigikogus Juhkami kõnest närvid. (Seljamaa: Einbund läinud põlema, tagunud käega lauale: Lõpp, lõpp, lõpp! – Kelle lõpp? – Riigikogule lõpp – Seda pole valitsuses arutatud! – Ma teen seda riigivanema nimel).*²⁴⁹ Kaudselt tuleb Ed. Laamani päeviku põhjal välja, et Riigikogu laialisaatmine ei olnud K. Einbundil / K. Pätsil eesmärgiks omaette ja pigem oli taoline asjade areng taunitav. K. Pätsi sõnade kohaselt olevat K. Einbund: *Riigikogu viimasest koosolekust kõlistanud enne et kõik korras. Siis aga ¼ tundi hiljem mitte oma häälega et kõik otsas.*²⁵⁰ Võiks arvata, et see *kõik korras* käis selle kohta, et enamus suurematest erakondadest on jätkuvalt valitsuse taga või passiivsed ning *kõik otsas* seda, et ta ilma sisulise vajaduseta, puhtalt isiklikust solvumisest, laskis käiku volituse mida tulnuks rakendada äärmise vajaduse korral. Pealegi öelnud K. Einbund ise, et Riigikogu kõnelenud laiali M. Juhkam²⁵¹.

---

²⁴⁷ Ots: 150.

²⁴⁸ Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. - *Akadeemia* 2004/4, lk. 906.

²⁴⁹ Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. *Akadeemia* 2003/12, lk. 2769.

²⁵⁰ Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. *Akadeemia* 2004/3, lk. 668.

²⁵¹ Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. *Akadeemia* 2004/4, lk. 906.

Määratlus vaikiv olek pärineb K. Einbundilt, kes kasutas seda väljendit oma seletuses Riigikogu rühmade ja erakondade esimeeste kokkusaamisel riigivanema juures mõni päev pärast parlamendi laialisaatmist 2. oktoobril 1934.²⁵² Samuti on K. Eenpalu tuntud ütluse järgi, et kaitseisukord on universaalne valitsemisvahend.²⁵³ Kaitseisukord Vabadussõja järgses Eestis ei olnud mingi iseäralik nähtus ja K. Pätsi kõrval olid seda erinevatel eesmärkidel kasutanud teisedki peaministrid, kuid 1934. aasta märtsis kehtima pandud kaitseisukorral oli siiski eriline roll järgnevate aastate Eesti riigi kujundamisel. Esialgu vaid pooleks aastaks kehtima pandud kaitseisukorda pikendati sügisest juba terveks aastaks. Juba 1934. aasta 28. septembri Riigikogu erakorraliselt kokku kutsutud istungijärgu päevakorrast puudus riigivanema poolt välja antud dekreetide läbihääletamine, kuigi dekreete, mida Riigikogule kinnitamiseks anda, oli juba enam kui küll.

1934. aasta september oli senise demokraatliku riigikorra autoritaarsega asendamise mõttes viljakas. Määratuna 27. augustil 1934 siseministriks ja ühtlasi peaministri asetäitjaks, asus K. Einbund kõigepealt koguma enda ümber inimesi, kellega oli eelnevail aastail pikalt koos töötanud ning keda ta usaldas. Riigikogu juhatuse protokollist 29. augustil 1934 pärineb otsus, millega lubati Riigikogu ametnikel ja teenistujatel olla ühtlasi valitsusasutuste teenistuses.²⁵⁴ Tõenäoliselt oli see otsus mõeldud eelkõige reaametnike tarbeks, keda K. Einbund tahtis siseministeeriumi töösse kaasata, kuid sisuliselt on ka Riigikogu Esimees ametnik. Järgnevate Riigikogu juhatuse otsustega 6. septembrist ning 9. oktoobrist 1934 toodi siseministeeriumi juurde üle Riigikogu asjadevalitseja Eugen Maddison, Riigikogu vanem asjaajaja ja rida asjaajajaid ning protokollide toimkonna juhataja²⁵⁵.

Seaduseelnõud, mis seejärel ministeeriumist järjekindlalt tulema hakkasid, kandsid vaieldamatult K. Einbundi poolt parlamendile 28. septembril 1934 lubatud põhimõtteid. Kõigepealt aga muudeti kaitseisukorda käsitlevat seadusandlust, et tasandada teed järgnevatele ümberkorraldustele ühelt poolt ja korraldada võimusuhteid triumviraadis teiselt poolt. Selle üheks ilminguks võib lugeda riigivanema otsust 5. septembrist 1934, mis sätestab järgmist: *1. Kaitseisukorra seaduse /---/ § 7 põhjal: Kaitsevägede ülemjuhatajal on õigus teostada oma ülesandeid sisekaitse alal Siseministeeriumi kaudu. 2. Käesoleva otsuse maksmahakkamisega kaotavad maksvuse Vabariigi Valitsuse otsused 12. ja 16. augustist*

²⁵² K. Einbundi seletusi ajakirjanikele, 5.10.1934. - ERA.1093.1.89, l. 30.

²⁵³ A. Roolaht. Nii see oli... Tallinn, 1990. lk. 128.

²⁵⁴ Koosoleku protokoll nr 146, 29.08.1924. - ERA.80.5.282, l. 193.

²⁵⁵ Koosolekute protokollid nr 147, 6.09.1934; nr 156, 9.10.1934. - ERA.80.5.282, l. 194 – 203.

1933 (RT 70 – 1933, artiklid 536 ja 537).²⁵⁶ Otsus kannab K. Pätsi ja K. Einbundi allkirja. Seejuures otsuses viidatud ja oma maksvuse kaotanud artikkel 536 ütleb järgmist: *1. Sisekaitse ülemal täita oma ülesandeid Kohtu – ja siseministeeriumi ja Kaitseministeeriumi ametiasutuste kaudu kokkuleppel vastavate ministritega. 2. Sisekaitse ülema kantseleiline asjaajamine panna piirivalve valitsuse kantselei peale.*²⁵⁷ Selle otsuse näol oli tegemist lihtsalt käsuliinide korrastamisega, kuid ühtlasi torkab silma, et kaitsevägede ülemjuhataja pandi sisekaitse alases tegevuses, kui mitte otsesesse sõltuvusse, siis teatavasse paarisrakendisse siseministeeriumiga. Samas kaotati sisekaitse ülema sõltuvus kaitseministeeriumist kui oma otsuste täideviija ühest kanalist. Kuigi kaitseministeerium ja kaitsevägede ülemjuhataja ei olnud otseselt samastatavad institutsioonid, pörkusid üldmõistetena sõjaväe ja siseministeeriumi, ehk siis konkreetsete isikute tasandil J. Laidoneri ja K. Einbundi, huvid korduvalt. Ed. Laaman on üles märkinud J. Laidoneri toetajate arvamuse, et J. Laidoneri mõju olevat riigipöördejärgsetes oludes tõusmas kuna K. Päts vajab sõjaväe toetust, samas püüdvat viimane seda mõju tasakaalustada tuues K. Einbundi siseministriks.²⁵⁸

Järgnevad sammud avaliku mõtte ja ühiskondliku algatuse pärssimiseks toetusid veel J. Laidoneri allkirja kandvale sundmäärusele, kus ühingute, seltside ja nende liitude asutamine, niisamuti perioodiliste trükitoodete väljaandmine toimus vaid siseministeeriumi loal.²⁵⁹ Senised muudatused kaitseseisukorra seaduses jätsid K. Einbundile kui siseministrile veel teatavad piirangud. Selleks et lõpetada alustatud tööd, valmis siseministeeriumis 15. novembril 1934 K. Einbundi allkirja kandev kaitseseisukorra seaduse muutmise seaduse eelnõu, mille seletuskiri oma teises osas sisaldas järgmist: *Kaitseseisukorra § 7 näeb ette, et riikliku korra ja ühiskondliku julgeoleku alalhoidmisele sihitud tegevust juhib kaitseseisukorda kuulutatud maa-alal: sõjahädaohu ja sõja puhul välja kuulutatud kaitseseisukorra ajal – Kaitsevägede Ülemjuhataja, teistel juhtudel aga – sisekaitse ülem. Arvestades seda, et sisekaitse ülema ülesannete teostamine oma peaülesande kõrval võib tegelikus elus osutada raskeks Kaitsevägede Ülemjuhatajale või vähemalt takistavaks ta tegevuses, kui ka seda, et igakord ei oleks ka nõutav, et need ülesanded teostaks tingimata Kaitsevägede Ülemjuhataja, tuleks näha ette võimalust, et need ülesanded saaks täita keegi*

---

²⁵⁶ Riigivanema otsus nr. 677 kaitsevägede ülemjuhataja õiguste teostamise kohta sisekaitse alal, 7.09.1934. - Riigi Teataja. 1934, nr. 73, lk. 1277 – 1278.

²⁵⁷ Otsus sisekaitse ülema ülesannete täitmisest, 25.08.1933. - Riigi Teataja. 1933, nr. 70, lk. 857.

²⁵⁸ Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. - *Akadeemia* 2003/12, lk. 2767.

²⁵⁹ Kaitsevägede ülemjuhataja sundmäärus nr. 17, 14.09.1934. - Riigi Teataja. 1934, nr. 75, lk. 1286.

*teine seaduses otseselt ettenähtud ametiisik. Käesoleva eelnõu järgi oleks Riigivanemal õigus panna sisekaitse ülema ülesanded Siseministrile, kellel niikuinii lasub sisemise julgeoleku eest hoolitsemine ja kelle käsutuses pealegi vastav julgeoleku aparaat. See ei tähenda, et siseminister teostaks neid õigusi paralleelselt: need õigused kuuluvad niisugusel juhul ainult Siseministrile.*²⁶⁰ Vastav seadus ilmus Riigi Teatajas 21. novembril 1934. aastal.²⁶¹ Sama kuupäeva kandis ka riigivanema otsus millega pandi sisekaitse ülema ülesanded siseministrile.²⁶²

Parandatud kaitseseisukorra seaduse väljakuulutamise ja sisekaitse ülemaks määramisega kindlustas K. Einbund oluliselt oma positsiooni triumviraadis ja riigivalitsemises. Rahuaegsel sisekaitse ülemal oli tsiviilliinis praktiliselt piiramatut tegevusvabadust. Kontrollorganiks, kellele võis esitada kaebusi sisekaitse ülema tegevuse vastu, oli Vabariigi Valitsus, kus K. Einbund ise oli asepeaministriks ja siseministriks²⁶³.

18. detsembril tuli K. Einbund välja esimese suurema määrusega, mis ammutas oma jõu sisekaitse ülema õigustest. Tegemist oli siseministri sundmäärusega nr. 19 mis kehtestas 28. septembril 1934 lubatud ajakirjanduse tsensuuri. Kaheteistkümne paragrahvi sisse mahtus keelde, ettekirjutusi ja norme mis pidid tagama valitseva seltskonna puutumatus ja hoidma nende viljeldava poliitika puhta igasugusest kriitikast.

Samaaegselt trükivabaduse ohjamisega pandi kinni ka parteiline liikumine. Erakondade tegevus oli peatatud juba J. Laidoneri 1934. aasta 22. septembri sundmäärusega²⁶⁴, kuid nende lõpliku sulgemise vormistas K. Einbund. Selleks tuli aga kõigepealt veelkord muuta kaitseseisukorra seadust. 2. märtsil 1935. aastal esitas siseminister riigivanemale vastava seaduse muutmise seaduse eelnõu ja seletuskirja: *Kaitseseisukorra seaduses Kaitsevägede Ülemjuhatajale ja sisekaitse ülemale antud õiguste hulgas, mis loetletud §9, puudub õigus sulgeda ühinguid ja liite või panna seisma nende tegevus. Kuna aga selleks oli vajadus, tuli Kaitsevägede Ülemjuhatajal võtta tarvitusele temale §17 põhjal antud erakordset õigust. Et aga selle järele võib kaitseseisukorra ajal alati olla vajadus, on otstarbekohasem seda õigust*

---

²⁶⁰ K. Einbundi seletuskiri, 15.11.1934. - ERA.14.2.84, l. 209.

²⁶¹ Kaitseseisukorra seaduse muutmise seadus, 21.11.1934. - Riigi Teataja. 1934, nr. 99, lk. 1686.

²⁶² Riigivanema otsus nr. 949, 30.11.1934. - Riigi Teataja. 1934, nr. 101, lk. 1716.

²⁶³ Kaitseseisukorra seaduse muutmise seadus, 21.11.1934. - Riigi Teataja. 1934, nr. 99, lk. 1686.

²⁶⁴ Kaitsevägede ülemjuhataja sundmäärus nr.18, 25.07.1934. - Riigi Teataja. 1934, nr. 79, lk. 1354.

*otsekohe seaduses ette näha. Seda taotlebki käesolev eelnõu.*²⁶⁵ Vastav seadus ilmus 1935. aasta Riigi Teatajas nr 20²⁶⁶ ja mõni päev hiljem järgnes sellele siseministri sundmäärus nr 21²⁶⁷ millega erakonnad lõplikult suleti. Suletuks nad ka jäid, vaatamata läbi kogu perioodi kesnud opositsiooni survele nende taaslubamiseks. Kuigi K. Eenpalu andis korduvalt mõista, et kunagi ja mingis vormis erakonnad tekivad uuesti, jäi see alati piisavalt umbmääraseks ega kohustanud millekski.

3.3 Juhitava demokraatia praktiseerimine

Põhjaks, millele 1930ndate aastate teisel poolel omariiklust ehitati, oli jätkuvalt rahvuslus. K. Eenpalu võttis selle valitsuse tegemistes kindlaks orientiiriks. Oma ideoloogilised veendumused oli ta kujundanud J. Tõnissoni käe all ja sellest Tartu koolkonna vaimususest oli kantud ka tema tegevus K. Pätsi valitsuses²⁶⁸. Oma ideaalides toetus ta suuresti sajandivahetuseaegsetele J. Tõnissoni ja Villem Reimani veendumustele. Selle seltskonna juhtmõteteks olid rahvuslik iseolemine ja iseteadvus, mis põhinesid lihtsal ja rangel luterlike kõlblusnormide järgimisel.²⁶⁹

Kuigi 1930ndateks olid K. Eenpalu ning J. Tõnissoni poliitikuteed lahku läinud, siis rahvuluse teemat K. Eenpalu ei hüljanud ja viis vastavat programmi ellu täies ulatuses. Tema eestvedamisel korraldati mitmeid kampaaniaid ja riiklike algatusi, mis olid suunatud rahvustunde edendamisele. Kodukaunistuskampaania, raamatuaasta, nimede eestindamine ja mitmed teised analoogsed ettevõtmised ilmestasid kogu K. Eenpalu võimuperioodi. Kindlasti oli siinjuures tegemist ka vajadusega juhtida rahva tähelepanu poliitiliselt sündmustikult kõrvale, kuid paljalt demagoogiaks seda kõike liigitada ei saa. Võrreldes K. Pätsi ja veelgi enam J. Laidoneri ülesastumistega oli K. Eenpalu sõnavõtmistes rohkem juttu rahvustervikust, ühiskohast ja kooshelist, samas kui K. Päts rääkis rohkem rahva haigusest, põetamisest, hooldamisest.

Konkreetselt riigi poliitilist ülesehitust puudutavas oli valitsuse sõnum rahvale oluliselt ebamäärasem. Kuigi, M. Raua sõnade kohaselt, ühes küsimuses oli valitsus kindlal

---

²⁶⁵ K. Einbundi seletuskiri, 2.03.1935. -ERA.14.2.86, l. 219.

²⁶⁶ Kaitseseisukorra seaduse muutmise seadus, 5.03.1935. - Riigi Teataja. 1935, nr. 20, lk. 442.

²⁶⁷ Siseministri sundmäärus nr. 21, 8.03.1935. - Riigi Teataja. 1935, nr. 21, lk. 466.

²⁶⁸ Raud: 189.

²⁶⁹ T. Karjahärm, V. Sirk. Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850 – 1917. Tallinn, 1997, lk. 214 – 216.

seisukohal: *tugevakäeline valitsus, erakondade keeld ja sõnavabaduse kitsendamine*. Need piirangud olevat kõik aga ajutised nähted ja kaovad uue põhiseaduse tultes.²⁷⁰ Taoliselt lähtepunktilt hakati riigikorra kontseptsiooni edasi arendama. Parlamentaarsest riigiideest siiski ei loobunud ja eelkõige riigivanema initsiatiivil hakati tegelema uue põhiseaduse loomise ideega. Sarmase sõnumiga tuli valitsus välja juba vahetult peale Riigikogu laialisaatmist 2. oktoobril 1934. Oma seletustes Riigikogu rühmade ja erakondade esimeeste kokkusaamisel riigivanema juures 5. oktoobril ütles K. Einbund järgmist: /---/ *meie ei või valimistele minna selle põhiseadusega, sest see põhiseadus annab kõige otsesemad võimalused diktatuuri maksmapanemiseks. /---/ Sel põhjusel tuleb rõhutada, et meie põhiseadus tahab muutmist. Sellega ei ole öeldud, missuguses korras ta maksma hakkab.*²⁷¹ Milline saab aga olema see uus ja parem korraldus jäi lahtiseks. Praktikas tähendas see seda, et esialgu pooleks aastaks välja kuulutatud kaitseseisukorda asuti edaspidi pikendama juba aastakaupa ning seadusloomes tugineti dekreedidõigusele. Samaaegselt töö uue valitsemiskontseptsiooni kallal siiski käis, kuigi näib, et Toompeal ja Kadriorus erinevate suunitlustega. Põhiseaduslikule korrale tagasipöördumise muutis keeruliseks vajadus arvestada demokraatia põhitõdedega. See oli pikk ning vaevaline tee, mille tipuks oli uue põhiseaduse kehtestamine riigivanema dekreediga. Kui veel lisada, et kaitseseisukord riigis jäi kehtima koos kõigi oma kitsendustega, on ilmne, et tegemist oli peamiselt vormilise aktiga.

Esialgu näis ka K. Eenpalul uue põhiseaduse väljatöötamisega kiire olevat, kuid peagi tema ind vaibus. Kui 1935. aasta maikuus ütles ta, et *sügisest tuleb põhiseaduse reform juba käima panna – aega ei saa enam viita*²⁷², siis septembris leidis ta juba, et kuigi K. Päts tahab parandused läbi viia talvel, oleks see liigne kiirustamine ja nii ruttu seda asja ikka ajada ei saa.²⁷³ Raske öelda, mis olid taolise kõikumise tagamaad. Võimalik, et esimene avaldus tulenes äsja asetleidnud erakondade lõpliku sulgemise otsusest – et pehmedada opositsiooni reaktsiooni oli jutt peatselt põhiseadusreformist igati mõistlik manööver. Vähe hiljem, kui oli juba selgunud, et vastasrind ka erakondade sulgemisotsuse ilma suurema kärata alla neelas, võis ka uue põhiseadusega venitama hakata ning keskenduda pigem kaitseseisukorrast tulenevate valitsemiseeliste tugevdamisele. Ühtlasi oli vaja ülesehitada see mehhanism, millega oleks tagatud valitseva seltskonna võimule jäämine ka pärast uue põhiseaduse kehtima hakkamist. Vahetult enne uue põhiseaduse jõusse asumist kehtestati dekreedid korras veel

---

²⁷⁰ Raud: 200.

²⁷¹ K. Einbundi seletusi ajakirjanikele, 5.10.1934. - ERA.1093.1.89, l. 31.

²⁷² Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. – *Akadeemia* 2003/12, lk. 2779.

²⁷³ Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. – *Akadeemia* 2003/12, lk. 2781.

trükiseadus, koosolekuseadus ning ühingute ja nende liitude seadus, et kindlustada autoritaarset valitsemisviisi ning piirata igati opositsiooni võimalusi naasta poliitikasse tõsiseltvõetava jõuna²⁷⁴. Mida aeg edasi, seda enam ilmnes K. Eenpalu kaugenemine erakondadele põhinevast demokraatiast ja püüded põlistada viimase aja autoritaarset valitsemispraktikat. Samas oli ta kindel, et taoline kindlakäeline valitsemisviis on vajalik rahva ja tema elu edenemise nimel.

Oma sõnavõttus Isamaaliidu keskkomitee täiskogu erakorralisel koosolekul 10. oktoobril 1938 käsitles K. Eenpalu uue riiklikku ideoloogia teemat pikemalt, vastandades seda 12. märtsile eelnenud ajajärgule : *Meie ise, austatud liidutegelased ja teised, kes täna siin on koos /---/ teame väga hästi, milles seisab 12. märtsi pöördel kujunenud ideestik. Kui palju oleme murdunud, arvates tollest ajast tänase päevani , meie avaliku arvamise vanast sisust. /---/ Me oleme olnud näitajad ja tõendajad, et rahva elus solidaarsuse ehitamine on väärtus, ja et vastand sellele on, mis lõhub rahva elu. Nõnda ühtluse ja ühiselu solidaarsuse apostlitena oleme jõudnud tulemuseni, millise töö tunnustajaiks oleme praegu.*²⁷⁵ Kõne jätkudes tuli peaminister ikka ja taas rahva ning tema solidaarsuse ja ühtsuse juurde tagasi, kus indiviidil ja tema pürgimustel oli vaid siis arvestatav mõte kui ta seeläbi teenis üldsuse huve: *See tähendab, et isikut ta tegevuse laiuses tuleb rahva huvides pidurdada ja piirata, s. t. et isikut ta vabadusetungides ja isegi otsinguis tuleb piirata selleks, et ühiselu kasvaks ja kosuks, et rahvas oleks kõva, kindel ja tugev, et tal oleks ühist vaimu ja eesmärke.*²⁷⁶ Olles mitutpidi rõhutanud solidaarsuse ja rahvusterviku olulisust püüdis K. Eenpalu sarnast filosoofiat ka riigivalitsemise tasandile üle kanda. Senise *kõikide võitlus kõikide vastu* parlamentaarse korra edasiarendusena tulnuks riik viia juhitava demokraatia alustele. */---/ demokraatlik ja samuti ka parlamentlik süsteem peab olema juhitiv süsteem. See süsteem ei pea olema rajatud aga meil varemalt maksvusel olnud parteide süsteemile, mis oli täis parteide omavahelisi võitlusi. /---/ Minu arvates parteid, kui need kunagi meil peaksid kujunema, peaksid end oma ideoloogiliste kallakutega istutama eesti rahva kehha, tema ajaloo, eesmärkide ja suundade külge.*²⁷⁷

Valitsusmeelse Tallinna Eesti Rahvuslaste klubi vanem K. Särgava on kirjutanud, et K. Eenpalu *pea ainsana püüdis idealistlik-ideoloogiliselt mõtestada meie riigireformi ning selle*

---

²⁷⁴ Graf: 389.

²⁷⁵ Sammume juhitava demokraatia radadel. - *Kaitse Kodu!* 1938, nr. 19, lk. 632.

²⁷⁶ Sammume juhitava demokraatia radadel. - *Kaitse Kodu!* 1938, nr. 19, lk. 633.

²⁷⁷ Sammume juhitava demokraatia radadel. - *Kaitse Kodu!* 1938, nr. 19, lk. 633.

*aluseid rahvusliku tunde tõstmise ning selle seostamise kaudu kogu riigipoliitikaga.*²⁷⁸ K. Eenpalu püüid sõnastada uut, hetkeolukorrale sekundeerivat riigivalitsemise ideoloogiat, oli igatahes tähelepanuväärne. Erakondadekeskne parlamentarism, kui pidev erihuvide võitlustanner, oli K. Eenpalu arvates tõestanud oma ebaproduktiivsust ja vääris seega kõrvaleheitmist. Selle asemele pakkus ta juhivat demokraatiat, mille ühendavaks aluseks oli rahvas ning rahvuslus jättes sellest välja n.ö maailmavaatelise võitluse. 24. ja 25. veebruaril 1938 toimunud Riigivolikogu valimised näitasid, et vähemalt vormiliselt oli erakondadevaba parlament võimalik. Saadikukandidaatide hindamisel ja valimisel pidi rahva jaoks aluseks olema kandidaadi isiklik teovõime ja populaarsus, mitte aga tema taga oleva partei programm²⁷⁹. Reaalsuses tähendas see valitsusmeelsesesse Isamaaliitu kuuluvate kandidaatide ülekaalukat võitu. Seda, et juhitava demokraatia seadusandlik võim oma enamuses peab tulema valitsuskuuleka ühenduse ridadest, tõi K. Eenpalu esile ka oma sõnavõtu kokkuvõttes: *Ja teie, isamaaliitlased, ühes muu rahva juhtiva osaga, teil on täita selles töös tähtis ülesanne. Teie peate olema rahva keskel peaajuks, juhtijaks ja mõtete levitajaks kõige selle üle, mis meie oleme teinud, mis me teeme ja mis meie ülesannete võitluses seisab alles veel ees. Meie mõttevool on tulnud võitjaks ja võitu peame me kandma täie vastutusega, kuid seejuures ka täie ühtehoidmisega eeloleva viie aasta jooksul. Kui meilt ühes rahvaga oodatakse tööd, siis on meie õigus ka nõuda, et kõik teisitimõtledjad meie tööle tõkkeid ette ei veeretaks ja seda alla ei kisuks.*²⁸⁰

Juhitav demokraatia ütles juba läbi oma nime, et taolise võimukorralduse juures oli kandev osa juhil ehk siis üldisemalt valitsusel. K. Eenpalu oma uut võimuideoloogiat käsitledes sellest instantsist suurt ei rääkinud. Mis tagab eliidi valitud suuna õigsuse, produktiivsuse ja üldise hüvangu? Sarnase küsimusega tuli 1939. aasta Riigivolikogu sõnavõttudes välja ka opositsiooni liige Oskar Gustavson, öeldes järgmist: *Ma olen veendunud selles, et härra peaminister valitseb riiki oma sügavamate tõekspidamiste põhjal, siira tahtega ausalt teenida oma isamaad ja rahvast. Aga ma paluksin, et peaminister võtaks teatavaks, et vastasrind taotleb sedasama. Vastasrind ei taha võitlust võitluse enda pärast, vaid võitleb ainult selleks, et saavutada sama eesmärki, mida härra peaminister arvab saavutada võivat ainult oma valitsemismeetoditega. Lahkumineku vastasrinnaga ei seisne niisiis mitte sihis, vaid ainult meetodis. /---/ Võithus käib vaid selle eest, missugust teed mööda jõuame kõige rutemini ja*

²⁷⁸ K. Säreava. Äärjoni möödunud aasta sisevalitsemisest. – ERK. 1939, nr. 1, lk. 23.

²⁷⁹ Graf: 384.

²⁸⁰ Sammume juhitava demokraatia radadel. – Kaitse Kodu! 1938, nr. 19, lk. 633.

*kõige paremini Rooma, see tähendab meie riigi ja rahva üldhüvangu püsivale kindlustamisele.*²⁸¹

Kuigi konkreetse riigiideoloogia raames oli K. Eenpalu juhi institutsiooni jätnud lahti rääkimata, oli ta vastavat küsimust varem siiski puudutanud. Vahetult enne 1934. aasta riigipööret kirjutas K. Einbund pikemalt teemal riigijuhid ja riigitegelased. Analüüsidest riigijuhi olemust mitme eri nurga alt, leidis ta kõigepealt, et tõelisi, valitseja võimetega juhte ei ole palju. Tõelisi valitseja omadusi ei olevat võimalik õppida, need peavad olema kaasasündinult inimese loomuses. Oma tegudes pidi juht lähtuma kõlbelistest alustest ning riiklikest vajadustest. Arusaama rahva ja riigi vajadustest sai juht aga läbi pikaajalise võitluse rahva eest, kasvades seeläbi hingelt kokku rahva võitlusideaalidega ning oma rahvuse missiooniga. Ehk otsesõnu: *Juhi hing ühtub rahvahingega ja rahvas on ettekujutus, et tema hing ühtub juhi hingega.*²⁸² Rahva ja juhi sümbioosiga K. Eenpalu ka jätkas: *Rahvas mõtleb ja teotseb oma juhtide kaudu, kuid rahva hing ja aju ei ole kunagi nii ahtakene, et see mahuks ühe juhi hinge ning võimeisse. Seepärast ongi rahval mitu juhti, kelle poole on pöördud ühtlaselt ootavad silmad ning ihkavad südamed. See teadmine kohustab moraalselt juhte, kuid kohustab ka rahvast juhtide vastu. /---/ Õeldust järgneb, et riigi- ja rahvajuhit on rahva hinge, südame, mõistuse ja tahte kehastaja, kujunenuna selleks püsiva võitlejana rahva püüete eest ja nende sihtide eest, mis järgnevad oma rahvuse ja riigi ideaalidest ning nende pühast missioonist.*²⁸³ Ühendades taolise juhikontseptsiooni K. Eenpalu nägemusega riigi uuest suunast laiemalt, tulid välja juhitava demokraatia peajooned, kus määrav osa oli juhil, kes oma tegemistes lähtus pikaajalisest poliitilisest kogemusest ja kõlbelisest äratundmisest. Parlamendil ja avalikkusel laiemalt oli täita valitsust tema ettevõtmistes toetav roll, ilma et neil olnuks võimalust või õigust panna kahtluse alla viljeldava poliitika peajooni. Seejuures oli kõiki ühendavaks eesmärgiks tugev riik ja eneseteadlik rahvus, mistõttu üksikisiku erahuvid nihkusid tahaplaanile. Üldjoontes leidis ta, et juhitiv demokraatia olevat edasiarenenud parlamentlik kord, mis olevat oma vormi saanud aja nõudmistest²⁸⁴. K. Eenpalu otsis põhimõtteliselt uut ja endisest ebaefektiivsest erakonnapoliitikast erinevat lahendust. 1938. aastal Riigivolikogu ees sõnastas värsket

²⁸¹ Riigivolikogu 62. koosolek, 16.02.1939. Riigivolikogu stenograafilised aruanded. I koosseis. 1939. III ja IV istungjärk. Tallinn, 1939, lk. 356.

²⁸² K. Einbund. Eestlane, austa oma riigijuhte. – K. Päts. Tema elu ja töö. Kaasaeglaste mälestusi. Tallinn, 1934, lk. 312 – 315.

²⁸³ K. Einbund. Eestlane, austa oma riigijuhte. – K. Päts. Tema elu ja töö. Kaasaeglaste mälestusi. Tallinn, 1934, lk. 316.

²⁸⁴ Sammume juhitava demokraatia radadel. - *Kaitse Kodu!* 1938, nr. 19, lk. 633.

peaminister oma lootused selles vallas: *Meie aga oleme harjumusest samastamas parlamentlikku riigikorda parteilise ja klassivõitluse korruga ja ei taha nagu tunnustada, et uuema aja riigipoliitilised otsingud võivad peatselt jõuda uuendatud alustele, kuigi nad veel ei ole leidnud küpsenud vormi.*²⁸⁵ Senikaua aga praktiseeris K. Eenpalu päevapoliitilistest nõudmistest välja kasvanud juhitavat demokraatiat ja lükkas opositsiooni erakondade avamist puudutavad nõuded järjekindlalt tagasi.

3.3.1 Riiklik tsentraliseerimine

Pikaajalise siseministrina oli K. Eenpalu omavalitsusreformiga tegelenud alates 1921. aastast, püüdes tagada keskvõimu senisest suuremat rolli omavalitsuste tegevuses. Kuni 1937. aastani olid erinevad seaduseprojektid jäänud siiski eelnõu tasemele. Alles kaitseseisukorrast tuleneva dekreedioiguse toel õnnestus omavalitsuste allutamine keskvõimu kontrollile ka seaduseks vormida. Vastava seadusandluse viibimise põhjuseid oli mitmeid, töö mahukuse ja esimeste ärevate aastate ebakindluse kõrval oli tõenäoliselt mitte vähem tähtsaks mõjuteguriks ka presidendi ja peaministri erinev nägemus reformi ulatusest. M. Raua hinnangul olid mõlemad mehed riigi haldusaparaati puutavas kogenud asjatundjad, kuid keskvõimu ning kohalike omavalitsuste vahekorra küsimuses erinevatel seisukohtadel. Vastandina K. Pätsile, kes pooldas omavalitsuste ulatuslikke võimupiire ning seeläbi riigi ehitamist alt üles, soovis K. Eenpalu kehtestada tsentraliseeritud valitsemisviisi, kus omavalitsuste mõjuvõim on väike ja riiki valitsetakse ülalt alla.²⁸⁶ Reforme riigi haldusaparaadis lubas K. Eenpalu juba oma Riigikogus ette kantud programmkõnes 28. septembril 1934: *Riigikorrastamise ülesannete reas tuleb nüüd omavalitsuste uuendus kiirelt teostamisele. Vallaomavalitsus kui algüksus muutub elujõulisemaks. Maakonna valitsemine usaldatakse keskvõimu esindajale, kelle tööle kaasaaitajaks kutsutakse seltskonna osavõttu. Järelevalve omavalitsuste tegevuse üle kõveneb. Omavalitsuse täitvaile organeile antakse rohkem õigusi ja omavalitsuse üksikjuhte koormatakse suurema vastutusega.*²⁸⁷ 28. oktoobril 1934 toimus Toompea lossi Valges saalis maavalitsuse juhtidega nõupidamine. Oma kõnes visandas K. Einbund eesoleva reformi lähtepunktid, mille alusel võib väita, et reform oli suunatud eelkõige valitsusele kuuleka käepikenduse loomisele maakondades, mitte riigi üldise haldusvõime tõstmisele ja

²⁸⁵ Riigivolikogu 8. koosolek, 24.05.1938. - Riigivolikogu stenograafilised aruanded. I koosseis. 1938. I ja II istungjärk. Tallinn, 1939, lk. 43.

²⁸⁶ Raud: 200.

²⁸⁷ V Riigikogu 123. koosolek, 28.08.1934. - Riigikogu V koosseis. Stenograafilised aruanded V istungjärk. Tallinn, 1934, lk. 1474.

elanikkonna heaolu tagamisele. K. Einbund lubas oma kõnes omavalitsustele küll teatavat tegevusvabadust, kuid ütles samas selgelt välja, et mingit keskvalitsuse poolt välja kuulutatud poliitikast erineva joone ajamist ei aktsepteerita: *Nüüdsest peale tuleb aga võtta juhtnööriks, et iga osakonna juhataja on vastutav oma esimehe ees. Esimees on vastutav valitsuse ees, arusaadavalt siseministri kaudu. See aga ei tähenda mitte, et osakonna juhatajal ei ole iseseisvat talitamisvõimalust ja otsustamise võimu. Siin peab maksma saama kord, mis on riigivalitsemises: iga ministeeriumi juht on iseseisva otsustamise alustega, aga kunagi ei otsusta ta teisiti ega lahus sellest, milline on valitsuse kurss ja milline on ta juhi – peaministri või riigivanema – tahtmine. Ka maavalitsuse osakonna juhtidel peab olema tarvilik iseseisvus ja nad peavad seda kaitsma maavalitsuse esimehe ees. Aga kui esimees ütleb, et asi läheb nõnda, siis see läheb ka nii.*²⁸⁸ Kõne jätkudes läks K. Eenpalu veelgi konkreetsemaks ja ütles otse välja, et omavalitsuste üle kehtestatakse lauskontroll ning mingit kohapealset isetegevust ette nähtud ei ole: *Maavalitsused eesotsas esimehega on riigivalitsuse silmeks kohapeal, on järelevalvajaks, et valitsemine kohal sünniks suunas ja viisil, mis antud riigi valitsuse poolt.*²⁸⁹ Maavalitsuste ülesanne oli eeskätt järelevalve elanikkonna üle, mitte aga regionaalse elu edendamine lähtuvalt kohalikest vajadustest ja eripärast. Määravaks sai valitsuse seisukoht, mingisugust diskussiooni ega kompromissi omavalitsuste ning valitsuse vahel ette nähtud ei olnud. Veelgi enam, kõne kokkuvõttes leidis K. Eenpalu, et kehtiv seadusandlus jäi ülalpool toodud kavale ilmselgelt alla ja seetõttu tuli esialgu tegutseda ka väljapool kehtivat korda, järgides Toompealt tulevaid suuniseid: *Juba alguses oli öeldud, et kõik seadused ei ole veel kohaldatud sellele, mida vaja. Ei saa aga oodata niikaua, kui seadused kohaldatakse, vaid maavalitsejad oma hea tahtmisega arvestavad suunda ja ülesandeid, mis tarvis on teha. Juhtudel, kus abinõudest kipub puudus, tuleb võtta käsitamisele parem arusaamine ja ministeeriumi abil jõutakse neis asjus ka sihile.*²⁹⁰ Siseministri sõnum maavalitsuse juhtidele oli, et nüüdsest tuleb neil tegeleda peamiselt valitsuse korralduste kohapealse täideviimisega ning kanda ette kui selles osas mingeid takistusi tekib. Kohalikku initsiatiivi võis ilmutada vaid etteantud suunal. Konkreetne seadusandlus viibis siiski veel ligi kolm aastat ja omavalitsused pidid tegutsema lähtudes eelpool toodud juhtnööridest.

K. Eenpalu armastas palju ka isiklikult mööda Eestit ringi sõita ja kohalike oludega personaalselt tutvuda. O. Angeluse järgi olid sihtkohad ja kohtumiste tase väga erinev: linna-

---

²⁸⁸ K. Einbundi seletused maavalitsuste juhtidele, 28.10.1934. - ERA.1093.1.89, l. 51 – 52.

²⁸⁹ K. Einbundi seletused maavalitsuste juhtidele, 28.10.1934. - ERA.1093.1.89, l. 53.

²⁹⁰ K. Einbundi seletused maavalitsuste juhtidele, 28.10.1934. - ERA.1093.1.89, l. 59.

ja vallavalitsused, politseiametkonnad, seltsimajad jne. Seejuures pidi kaasasolev adjutant märkmeid tegema ning järgmisel päeval andma ministrile vastava memo, mille põhjal K. Eenpalu asju korraldama asus, puutus see siis otseselt siseministeeriumi või mitte.²⁹¹

1938. aastal pandi dekreediga jõul maksma uus linna- ja maakonnaseadus. H. Tammer oma ülevaateartiklis tunnistas uue seadusandluse selgelt valitsusekeskseks: *See töö (omavalitsusreform – M. R.) on viidud nüüd lõpule, kusjuures on tulnud ilmsiks tsentralistlik tendents omavalitsuste lähema sidumisega valitsusega, valitsuse suurema kaasärääkimise õiguse omavalitsuste kujundamisel ning isikuvalimiste põhimõtte sisseviimisega volikogude valimisel /---/. Uut tüüpi omavalitsustes rahva tahteavaldustega konkureerib seega õige tugeval määral valitsuse juhtiv tahe.*²⁹² Samal ajal viidi läbi ka valdade reform, mille käigus valdade arvu vähendati 365-lt 248-le, kusjuures uued vallavanemad ning vallavanemate abid kinnitati siseministri poolt.²⁹³ Kõnekas oli ka linna- ja vallavolikogude valimise seaduse vastuvõtmine 1939. aasta Riigivolikogus. Põhiline vaidlus käis selle üle, kas volikogude valimine peaks toimuma proportsionaalse või enamusvalimise süsteemi alusel, valitsus pooldas viimast võimalust. Kui vallavolikogude juures saavutas valitsus oma tahtmise latusalt, siis linnavolikogude puhul tuli kasutada mõningast survet: *Proportsionalismile lähenev seisukoht, mis linnad oleks muutnud ainult üheks valimisringkonnaks, võetigi kord juba vastu, kuid valitsuse esindaja nõudmisel anti seaduseelnõu siis komisjoni tagasi. Komisjonist uuesti Riigivolikogu täiskogu ette ilmudes oli aga selle meelsuses sündinud muutus ja endine enamusvalimise vastane otsus hääletati maha.*²⁹⁴ Sellega oli pikale veninud omavalitsusreformile joon alla tõmmatud ja viimase nelja aasta praktika, kus omavalitsus oli peamiselt vaid keskvõimu käepikenduseks valitseva poliitika realiseerimisel ka seadusandlikult fikseeritud.

3.3.2 Riiklik Propaganda Talitus ja Isamaaliit

Üheks esimeseks sammuks uue ideoloogia toomisel rahvani oli Valitsuse Informatsiooni ja Propaganda Talituse loomine Siseministeeriumi juurde. Et sellega oli kiire, näitab K. Einbundi vastavale seaduseelnõule kaasa pandud seletuskiri, kust ilmneb, et sisuliselt tegeleti asjaga juba enne vastava institutsiooni olemasolu: *Kuna juba tegevusse astunud*

²⁹¹ O. Angelus. Im estnischen Innenministerium. - *Baltische Hefte*, 1972, Bd. 18, lk. 182.

²⁹² H. Tammer. Eesti sisepoliitiline elu 1939. a. – *Eesti Kroonika* 1939. Tartu, 1940, lk. 32.

²⁹³ H. Tammer. Eesti sisepoliitiline elu 1939. a. – *Eesti Kroonika* 1939. Tartu, 1940, lk. 32 – 33.

²⁹⁴ H. Tammer. Eesti sisepoliitiline elu 1939. a. – *Eesti Kroonika* 1939. Tartu, 1940, lk. 33.

*informatsiooni- ja propagandaametil puudub igasugune seaduslik alus, siis oleks ta tegevuse õigustamiseks esialgu vähemalt vaja Vabariigi Valitsuse sellekohane põhimõtteline otsus.*²⁹⁵ Vastav seadus pandi maksma 26. septembril 1934.²⁹⁶ Institutsiooni juhatajaks määrati seadusega siseministri abi, kes muuhulgas sai loa osaleda sõnaõigusega Vabariigi Valitsuse koosolekuil. Talituse ülesandeks oli informatsiooni andmine valitsuse ja ta asutuste tegevuse kohta ning riikliku ja rahvusliku propagandatöö korraldamine.²⁹⁷ Tegemist oli esmapilgul täiesti mõistliku seadusega, mille abil pandi käima iga riigi jaoks vajalik suhtlemine võimu ja kodanike vahel. Tegelikult jõu ja sisulise õiguse asuda kontrollima ajakirjandust, avalikku diskussiooni ühiskonnas ja võimaluse suunata inimeste meelsust andsid järgnevad siseministri sundmäärused ja ettekirjutised. Detsembris 1934 jõustunud siseministri sundmäärus, mis luges üles kõik käsud ja keelud seoses ajakirjanduses avaldatavaga, pani oma üheksandas paragrahvis järelevalve selle täitmise üle Informatsiooni Talitusele.²⁹⁸ Sundmääruses sätestatu andis Valitsuse Informatsiooni ja Propaganda Talitusele juba hoopis suurema kaalu kui tema asutamise seaduses oli ette kirjutatud. Ülesandeid lisandus veelgi, kasvas asutuse mõjuvõim ja menetletavate valdkondade hulk.

Ligi aasta peale Valitsuse Informatsiooni ja Propaganda Talituse asutamist jäid talle seadusega ette nähtud piirid kitsaks ja vajasisid korrigeerimist. Muutuste põhjenduseks tõi vastav ringkiri välja järgmist: *Dekreediga 19. septembrist 1934 asutati valitsuse informatsiooni ja propaganda talitus Siseministeeriumi juurde. Juba talituse asutamisel oli selge, et tema õige asukoht oleks vabariigi valitsuse juures või ta oleks tulnud kutsuda ellu iseseisva asutisena. Kuid asja uuduse ja vastava aparaadi puudumise tõttu tuli algul leppida selle moodusega. Tegelikult elu ja talituse igapäevaga kasvav ülesannete hulk, samuti vajadus suuremaks iseseisvuseks talituse tegevuses, on teinud möödapääsematuks teise mooduse tarvitusele võtmise.*²⁹⁹ Institutsioon sai uueks nimetuseks Riiklik Propaganda Talitus ja nüüdsest oli ta iseseisev asutus otsese alluvusega peaministrile. Lisaks senistele kohustustele oli muu hulgas veel välja toodud Propaganda Talituse juhi ülesanne varustada valitsust üldinformatsiooniga.³⁰⁰ Uuele seadusele järgnes kohe ka K. Eenpalu käskkiri, mis määras Riikliku Propaganda Talituse tööalade uue sisemise jaotuse: *poliitiline osakond,*

²⁹⁵ K. Einbundi seletuskiri, 18.09.1934. - ERA.14.2.84, l. 61.

²⁹⁶ Valitsuse informatsiooni ja propaganda talituse seadus, 1.10.1934. - Riigi Teataja. 1934, nr. 81, lk. 1396.

²⁹⁷ Valitsuse informatsiooni ja propaganda talituse seadus, 1.10.1934. - Riigi Teataja. 1934, nr. 81, lk. 1396.

²⁹⁸ Siseministri sundmäärus nr. 19, 21.12.1934. - Riigi Teataja. 1934, nr. 107, lk. 1831.

²⁹⁹ Riikliku Propaganda Talituse ringkiri, 19.09.1935. - ERA.1093.1.3, l. 5.

³⁰⁰ Riikliku Propaganda Talituse ringkiri, 19.09.1935. - ERA.1093.1.3, l. 5.

*informatsiooni osakond, kultuurosakond, üldosakond ja talituse kantselei.*³⁰¹ Kui senine Valitsuse Informatsiooni ja Propaganda Talitus oli jagatud kaheks, vastavalt informatsiooni ja propaganda osakonnad, ning põhiliselt tegeles informatsiooni väljastamisega, selgitustöö ja propagandaga, siis värskelt ümberkorraldatud asutus asus üha rohkem tegelema informatsiooni kogumisega ning avaliku diskussiooni kontrollimisega. Toonase Riikliku Propaganda Talituse informatsiooni osakonna sekretäri A. Roolahe järgi oli talitusel isegi vastav informaatorite võrk, kelle maksti erifondist³⁰². Poliitilise osakonna kaudu kontrollis Riiklik Propaganda Talitus ühtlasi Isamaaliitu ning omas seeläbi sisuliselt kogu maad katvat informaatorite võrku.³⁰³ 1935. aasta lõpuks oli K. Eenpalu poolt loodud Valitsuse Informatsiooni ja Propaganda Talitus kasvanud organisatsiooniks, mis ühelt poolt varustas teda teabega riigis toimuvast kõige laiemas ulatuses, ning teisalt ka kontrollis selle informatsiooni töötlemist ja ühiskonda tagasi suunamist.

Lisaks n.ö põhikirjajärgsele infokogumisele valitseva korra huvides tegeles Riiklik Propaganda Talitus ka materjali hankimisega otseselt K. Eenpalule: *Peaminister Kaarel Eenpalu ja välisminister Karl Selteri väga jahedatest suhetest tingituna olid Riikliku Propaganda Talituse ametnikud kohustatud oma heasüdamlikku ja tarka šeffi varustama ka välispoliitilise informatsiooniga.*³⁰⁴

Riikliku Propaganda Talituse kampaaniad leidsid kaasaegsete hinnanguis ka üksjagu kriitikat. W. Tomingas kirjutab: *Algusest lõpuni jäi Propagandatalitus bürokraatlikuks kroonusutuseks ega leidnud poolehoidu rahva seas. /---/ Oodatud vaimustuse, elevuse ja spontaanse kaasalöömise asemel aga reageeris rahvas Propagandatalituse pingutustele vaid puiselt ja leigelt, või vastumeelselt.*³⁰⁵ Niisamuti nentis Propaganda Talituses ametis olnud A. Roolaht, et mitte alati ei olnud Propaganda Talituse kampaaniad veenvad. Nii näiteks jätsid rahva täiesti ükskõikseks 1935. aasta vabadussõjalaste riigipöördekatsele järgnenud riigijuhtide tarka ja ettenägelikku tegevust ülistavad kampaaniad.³⁰⁶ Seevastu oli viljakam Propaganda Talituse igasugune keelav ning valitsusele negatiivse informatsiooni liikumist takistav ja suunav tegevus. Kuigi ei suudetud võita rahva valdavat poolehoidu valitsuse suunale hoiti avalik kriitika ning opositsioon siiski ära.

³⁰¹ K. Eenpalu käskkiri nr 4, 5.10.1935 . - ERA.1093.1.3, l. 10.

³⁰² Roolaht 1990: 182.

³⁰³ J. Ant. Eesti 1939 – 1941: Rahvast, valitsemisest, saatusest. Tallinn, 1999, lk. 33.

³⁰⁴ Roolaht: 305.

³⁰⁵ Tomingas: 523.

³⁰⁶ Roolaht 1990: 123.

Isamaaliit loodi 7. märtsil 1935. Tema asutamisplaanid ulatusid aga vahetusse 1934. aasta riigipöördejärgsesse perioodi. Novembris 1934 tõi K. Selter Ed. Laamaniga vesteldes välja, et rahvaga suhtlemiseks olevat valitsusel vaja eelkõige organisatsiooni³⁰⁷. Mõni kuu hiljem teatas K. Einbund ajakirjanikele, et senised erakonnad keelatakse ära ja asemele luuakse täiesti uus ja valitsuskuulekas.³⁰⁸ Seda, et loodud Isamaaliit oli valitsusaparaadi käepikendus ning suures osas vaid fassaadiks valitsuse poliitikale, näitasid K. Eenpalu enese sõnad, et kui Isamaaliidule argipäevaks mingit muud väljundit ei leia, *siis paneme kasvõi nimesi ümber ristima*.³⁰⁹ Taoline Isamaaliidu poliitilise programmi puudumine leidis kriitikat mitmete omaaegsete tipp-poliitikute seisukohtades. J. Laidoneri ning J. Zimmermanni arvates puudus taolisel moodustisel ilma eeskava ja programmiga nii mõte kui tulevik.³¹⁰ Tõenäoliselt kehtinuks need sõnad saajaprotsendiliselt veel aasta tagasi, kuid Isamaaliit oli loodud arvestades riigipöörde järgseid hetkeolusid ja vajadusi. Ta ei saanudki omada mingit iseseisvat parteiprogrammi ja maailmavaadet, positsioneerida end skaalal parem-vasak. Isamaaliit oli ühendus, mis pidi hõlmama endasse kõik senised erinevad poliitilised suundumused ja koondama need puhtpragmaatilisest alusest lähtuvalt rahvusluse ning omariikluse idee ümber. Ta ei pretendeerinud mingi ühe ühiskonnakihi või grupi huvide kaitsele ning maailmavaate esiletoomisele. Isamaaliidu põhikiri ütles: *Isamaaliit sihi saavutamiseks arendab kogu Eesti rahva kooskõlalist edendamist ja ühtekuuluvuse vaimu, kõikide rahvakihtide kindlat koostööd, üksmeelsust ja riiklikku mõtlemisviisi, et ühendada Eesti rahvast Eesti isamaa eesmärkide teenimisele, oma riikliku võimu kaitsel ja juhtimisel*.³¹¹ Liidu loomise tarve seisnes ühelt poolt valitsuse vajaduses näidata rahvale oma jõudu ning kohalolekut ja teiselt poolt anda rahvale võimalus sellest osa saada. Isamaaliit ei olnud mitte üks partei teiste hulgas, kes pidanuks konkreetse programmiga enesele toetajaskonda hankima, vaid ainus poliitiline ühendus mis pakkus kodanikele võimalust osaleda päevapoliitikas.

Liidu organiseerimine käis kiiresti ja tõrgeteta, 1935. aasta juuni lõpuks olid Isamaaliidu komiteed kõikides maakondades ning Tallinnas ja Tartus. Aasta lõpuks oli üle riigi asutatud

---

³⁰⁷ Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. – *Akadeemia* 2003/12, lk. 2770.

³⁰⁸ Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. – *Akadeemia* 2003/12, lk. 2772.

³⁰⁹ Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. – *Akadeemia* 2003/12, lk. 2774.

³¹⁰ Graf: 360.

³¹¹ Graf: 359.

420 liidu osakonda.³¹² Liidust ei kujunenud siiski massiorganisatsioon. Mitmed autorid on välja toonud, et Isamaaliit oli eelkõige K. Eenpalu positsiooni tugevdamiseks loodud ühendus. Elmar Tambek kirjutas oma mälestustes otse, et Isamaaliit oli mõeldud K. Eenpalu seljataguse kindlustamiseks igaks elujuhtumiks, k.a tema pürgimustes presidendiks³¹³. Sarnast mõtet, et Isamaaliit oli suuresti K. Eenpalu isiklik ettevõtmine, jagas ka toonane majandusminister Karl Selter: *Isamaaliidu on ta (K. Eenpalu – M. R.) oma politseiliste meetoditega mokka pannud – on teinud sellest oma kodakondlaste killa, aga mitte rahvusliku liidu.*³¹⁴ Isamaaliitu luues lootis K. Eenpalu juba sama aasta lõpuks saada kokku 4000 liikmelise kongressi³¹⁵. Kuigi reaalsus jäi loodetule alla olid liidu kongressid siiski suurejoonelised ettevõtmised, kus oma programmiliste kõnedega astus üles poliitiline eliit ja kus kuulutati välja riigi järgnevate aastate arengutee.³¹⁶

Peale esindusfunktsioonide täitis Isamaaliit ka informatsiooni kogumise ja levitamise ülesannet, olles seeläbi oluliseks suhtlemiskanaliks valitsuse ja rahva vahel. Ed. Laaman on oma päevaraamatus irooniaga pooleks ära toonud Isamaaliidu kohta käiva vestluskatke: *Vagunis keegi küsib kuidas teil isamaaliit. – Eks need ole vallavanem, vallasekretär, konstaabel, koolijuhataja. – Meil just seesama.*³¹⁷ Taoline praktika, et autoritaarsusesse kalduv võim rohkem – vähem sundparteistab oma ametnikkonna, on läbi aegade olnud laialt levinud ning põhjusi selleks on mitmeid. Muu hulgas muutub taoline ametnikkond, tänu oma vahetule kontaktile rahvaga, heaks valitsuse seisukohtade levitajaks ja teistpidi inimeste arvamuste edastajaks valitsusele.

3.4 K. Eenpalu positsioon võimuladvikus

1934. aasta sügiseks oli võim koondunud kolme mehe kätte. Järgnevad viis aastat kujundasid Eesti riigi arengut riigivanem K. Päts, kaitseväge ülemjuhataja J. Laidoner ning siseminister ja riigivanema asetäitja K. Eenpalu. See kolmik ei olnud oma tegevuses kaugeltki üksmeelne, valitsemisaeg oli täis rivaalitsemist ja vastuolusid. Ometigi püsis taoline kolmikvõim ilma suuremate kriisideta kuni iseseisva Eesti riigi sisulise lõpuni ning toimus seejuures küllaltki

---

³¹² Graf: 360.

³¹³ E. Tambek. Tõus ja mõõn. Osa I. Toronto, 1964, lk. 210.

³¹⁴ Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. – *Akadeemia* 2003/12, lk. 2781.

³¹⁵ Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. – *Akadeemia* 2003/12, lk. 2774.

³¹⁶ Graf: 361.

³¹⁷ Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. – *Akadeemia* 2003/12, lk. 2783.

produktiivselt. Müüt nn Pätsi kuldsest ajast ei ole iseenesest puhas mütoloogia ega järgneva okupatsiooni pinnalt kasvanud reaktsioon, materiaalne heaolu kasvas ja sellest tulenevalt laienes ka riigi kultuuriline kandevõime.

On vaevalt usutav, et K. Päts, J. Laidoner ja K. Eenpalu olid omavahel võimu jagamises n.ö kokku leppinud. Levinud on seisukoht, et K. Eenpalu kaasati riiki pöörama kui mees, kes tundis suurepäraselt siseministeriumit, politseid ning üldse kogu riigi enesekehtestamise argipäeva.³¹⁸ Oma rolli mängis kindlasti ka asjaolu, et kaasates K. Eenpalu, kõrvaldati ühtlasi potentsiaalne opositsioonipoliitik. Mitte vähem oluline kaalutlus K. Eenpalu kaasamisel oli võimalus temaga tasakaalustada J. Laidoneri mõjuvõimu³¹⁹. Selles suunas ka täitis K. Eenpalu talle pandud lootused: *Kohe pärast oma (küll nähtavasti ligi neli kuud viibinud) siseministriks nimetamist K. Eenpalu asus murendama J. Laidoneri seisundit sisekaitse ülemana ja võis selle kolm kuud hiljem riigivanem K. Pätsi ning enda allakirjutatud aktidega täiesti tema käest ära võtta.*³²⁰

Rääkides K. Eenpalust kõrvuti K. Pätsi ja J. Laidoneriga tõi Voldemar Kures välja järgmise tööjaotuse poliitilise ladviku hulgas: *K. Eenpalut ei saa küll lihtsaks K. Pätsi käskude täitjaks lugeda, kuid ta ei saanud ka kuigipalju iseseisvalt tegutseda. /---/ Kuid Päts hindas Eenpalu otsustavust ja administratiivseid kogemusi ja teadis väga hästi, et ta valitsemishimulisena on valmis teostama ka mõningaid teistele riskantseina paistvaid ülesandeid. /---/ Kindral Laidoner tegutses rohkesti välispoliitiliste küsimustega, ta pidas end välisprobleemide alal asjatundjaks.*³²¹ Seega domineeris K. Päts oma visiooniga, mida K. Eenpalu reaalsuseks pidi vormima ning J. Laidoner sisepoliitikast märkimisväärselt osa ei võtnud. Sarnast käsitlust pakub ka Martti Turtola oma K. Pätsi käsitlevas raamatus: *Üldiselt võib öelda, et sisepoliitika oli enam Pätsi ala. Pärast 1934. aasta riigipööret keskendus ta Eesti poliitilise süsteemi muutmisele ja uuendamisele autoritaarses ja korporatiivses suunas. /---/ Avalikud esinemised välis- ja kaitsepoliitika vallas jäid sisepoliitikaga võrreldes väheseks.*³²² M. Raud, vastupidiselt kahele eelnevale autorile, pakkus aga sisepoliitilist initsiatiivi K. Eenpalule: *Sest Siseministeriumi juhi pea oli täis igasugu algatusi ja neid kõiki tahtis ta ise juhtida. /---/ Ta tõmbas kaasa ka K. Pätsi, kes ikka tundis vaimustust uutest positiivsetest kavatsustest. /---/ K.*

³¹⁸ I. Raamot: 404.

³¹⁹ M. Ilmjärv. Konstantin Päts ja Nõukogude Liidu Tallinna saatkond: aastad 1925 – 1934. – *Acta Historica Tallinnensia* 1999/3, lk. 207.

³²⁰ Marandi 1997: 49.

³²¹ Laaman: 318 – 321 .

³²² M. Turtola. President Konstantin Päts. Tallinn, 2003, lk. 175.

*Eenpalu hakkas teostama „juhitavat demokraatiat“ ja seadis üles rahvusterviku nõude. Ta lõi Isamaaliidu. /---/ Isamaaliidu asutamine leidis K. Pätsi heakskiidu. Isamaaliit oli aparaat, mida K. Eenpalu ise juhtis Propagandatalituse kaudu.³²³ Sarnast tööjaotust leiab veel A. Roolahe kirjeldusest riigivalitsemise kohta: Päts võttis endale liitlaseks kavala ja suure organiseerimisvõimega Kaarel Eenpalu. Ja see hakkas rassima. Päts aga oli esialgu tagasihoidlik ja vaikne.³²⁴ Rääkides 1930ndate teisest poolest läks A. Roolaht veelgi kaugemale: Valitsuse juhina oskas Eenpalu anda presidendile, mis presidendi kohus, aga seejuures ometi hoida patuga pooleks püsti illusiooni, nagu eviks presidendi institutsioon mingit iseseisvust. /---/ oskas ta hoida nii presidenti kui riiki ohjades.³²⁵ Vast kõige konkreetsema tööjaotuse pakkus Ed. Laamani päevaraamatu lehekülgedel välja omaaegne diplomaat ja poliitik Karl Kornel: *Toompeal vana (K. Päts – M. R.) juhib majandust Laid[oner] välispoliitikat, Eenpalu – sisepoliitikat. Muud – täidesaatvad jõud.*³²⁶*

Seega leiab erinevaid arusaamu sisepoliitilise võimu jagamises, konkreetsema hinnangu andmise teeb raskemaks asjaolu, et vaadeldava viie aasta jooksul suhted triumviraadis üksjagu muutusid. K. Eenpalu positsioon ei olnud 1938. aastal enam sama mis 1934. aastal. K. Päts, kutsudes ta 1934. aasta sügisel sise- ja asepeaministriks, ei osanud tõenäoliselt sel hetkel ette näha seda aktiivsust ja reformide mastaapsust millega K. Eenpalu välja tuleb. Aja möödudes K. Eenpalu osa riigi autoritaarsel valitsemisel süvenes, iga järgneva ettevõtmisega muutis ta riigi üha enam sõltuvaks keskvõimust. Taoline riigi täielik ümberkorraldamine ei jätnud eriti ruumi poolikutele lahendustele, kord juba alustatu tuli samas vaimus ka lõpuni viia. K. Eenpalu tundis tänu oma pikale siseministri ja spiikri kogemusele riigivalitsemise tehnikat kuni peensusteni ning erinevalt teistest samaväärse kogemusega poliitikutest, oli ta valmis oma nägemust vajadusel ka kõva käega ellu viima.

1934. aasta riigipööre kaotas senised koalitsioonisisestest vastuoludest tingitud takistused ning võimaldas ellu viia pikemaajalisi reforme. Loomulikult ei puudunud vastuolud ka vaikiva ajastu valitsuses, triumviraadisisesed mõtted riigi valitsemisemisest olid üksjagu erinevad – seda nendivad mitmed autorid³²⁷. Erinevaid reforme, nii poliitikat, majandust kui kultuuri puudutas, viidi siiski läbi mitmeid. August Ots loetles oma tagasivaates

---

³²³ Raud: 200 – 201.

³²⁴ Roolaht: 88.

³²⁵ Roolaht: 92.

³²⁶ Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. – *Akadeemia* 2003/12, lk. 2775.

³²⁷ Ruusmann 1997:114; Raud: 200.

vaadeldaval ajajärgul Eesti elu kõige enam mõjutanud ettevõtmistmisi: perekonnanimede eestistamine, rahvaarvu suurendamise problemaatikaga tegelemine, tööstuse laiendamine ja suurettevõtete juhatuste eestistamised, omavalitsuste ümberkorraldamine, kutsekodade loomine, uue kriminaal- ja tsiviilseadustiku väljatöötamine, kohtute korraldamine; lisaks paljud väiksemad algatused³²⁸.

K. Eenpalu energilisele tegutsemisele triumviraadis aitas ilmselt kaasa ka lihtne asjaolu, et ta oli K. Pätsist neliteist aastat noorem mees ja täie tervise juures. Mitmed kaasaegsed on välja toonud, et president oli oma viimasel paaril-kolmel võimuaastal väsima hakanud ning tihtipeale tervisega hädas. Kõige kujundlikumalt on selle aspekti välja toonud M. Raud: *Aastal 1938 oli Eesti poliitilisel võlvil kaks tähte, üks vajuva, teine tõusva kallakuga. Need olid vananev ja haigusest puretud president ja parimasse meheikka jõudnud ning energiast ja tegevusihast purskav peaminister. /---/ K. Pätsi haigus sünnitas muret. Ka tekkis nagu iseendast küsimus, mis saab siis ja kelle kätte läheb valitsusevõim, kui presidendi haigus areneb niikaugele, et teeb võimatuks riigi juhtimise töö. Sellele paistis olevat vaid üks vastus: riiki hakkab juhtima kõvakäeline peaminister K. Eenpalu, kelle kätte juba nüüd olid niidid koondatud.*³²⁹

Võimulpüsimise eeldusi näevad asjaosalised ise erinevalt: *Nagu Seltergi, arvas E[enpalu], et Päts ja Laid[oner] olla kinni usus et nende head teod peavad neid rahva ees aitama. Tema aga lugevat kõige tähtsamaks (Clemenceau!) organisatsioonilist seljatagust.*³³⁰ K. Päts hakkas, vähemalt retoorika tasemel, üsna varsti peale riigipööret rääkima uuest konstitutsioonist ja naasmisest parlamendi juurde, K. Eenpalu seevastu nägi vestluses I. Raamotiga riigi tulevikku mujal: *Ta väitis, et kõige pealt tuleb rahvast harjutada praegusele juhtivale demokraatiale rajatud riigikorraga ja siis rahvas aja jooksul vastavalt ümber kasvatada. Selleks on ehk 25 aastat vähe ja tuleks arvestada umbes 35 aastat. /---/ Rahvas peab harjuma mõttega, et teda valitsetakse ja et see on ühes korralikus riigis õige ja tarvilik.*³³¹ Teisisõnu, kui riigivanem ja kaitseväge ülemjuhataja panid ennast sõltuvusse rahva usaldusest ja tahtest, siis siseminister otsustas kodanikud ümber kasvatada ja muuta võimulpüsimise puhtmehhaaniliseks protsessiks.

---

³²⁸ Ots: 146.

³²⁹ Raud: 218.

³³⁰ Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. – *Akadeemia* 2003/12, lk. 2771.

³³¹ Raamot 2013: 453.

Tulenevalt eelpool toodud erinevatest lähenemistest võimul püsimise tagatistesse, on ka mõistetav, miks K. Eenpalu positsioon triumviraadis aastatega tugevnes. Eesti iseseisvumine ja Vabadussõda kaugenesid iga aastaga ning argipäev tuhmistas toonaste kangelaste aupaistet üha enam, vähendades seeläbi ka K. Pätsi ja J. Laidoneri usalduskrediiti. Pealegi on elavast kangelasest väga keeruline luua müüti mis matakts enda alla kõik negatiivse. Lugu nn Pätsi kuldsest ajastust sai siiski alguse sõjajärgses paguluses, kui otsesed asjaosalised oma käegakatsutavate pahedega olid saanud minevikuks.

K. Eenpalu pakkus rahvale eesmärgiks välja Eesti riigi edendamise ja rahvusromantismi. See idee ei olnud omaaegses Euroopas eriti originaalne kuid teostus oli arvestataval tasemel ning andis K. Eenpalu poolt kureeritud institutsioonidele üha parema positsiooni kindlustamiseks tema mõjujõudu riigivalitsemises kõige laiemalt. Kujuka näite sellest, kuidas otsuste langetamine ja võim üha enam ühte keskusse hakkas koonduma, leiab M. Rault: *Pandi käima rahvuslikud ja kultuurilised üritused. Neid hakkas juhtima Siseministeerium oma äsjaloodud Propagandatalituse kaudu. Tekkis omapärane nähtus: Siseministeerium hakkas töötama paralleelselt Haridusministeeriumiga ja teostama tema ülesandeid.*³³²

K. Eenpalu oli ühtlasi riigi poliitilise elu suunamisele pretendeerivate organisatsioonide, nagu Isamaaliit ja Põhiseaduse Elluviimise Rahvarinne, taga. Needki organisatsioonid taotlesid eelkõige rahva sidumist viljeldava valitsemispraktikaga ning rõhutasid isamaalisust ja riiklust³³³. Kuigi ei puudunud konkreetsed osutamised triumviraadi liikmete personaalsetele teenetele riigi edendamisel, oli Isamaaliit siiski eelkõige riigivalitsemise struktuuri toetav moodustis. Tema mõjujõud rajanes eelkõige liidu puhtpragmatilisel ülesehitusel mitte sinna kuuluva ühiskonna eliidi autoriteedil. M. Graf leiab, et Isamaaliit oli oma ettevõtmistes edukas tänu sinna kuuluvatele riigi- ja omavalitsusametnikele, lisaks muidugi riigi otsene toetus³³⁴. K. Eenpalu töö tulemuslikkusest loodava organisatsiooni läbi enesele seljataguse kindlustamisel, annab tunnistust ka J. Laidoneri kriitika, kus oli tunda teatavat ärevust: *Isamaaliidust arvas (J. Laidoner – M. R.) et ilma eeskavata, ainult valitsuse toetamiseks pole mõtet. Valitsus saab ju läbi ilma selletagi.*³³⁵ Ja vähe hiljem veelgi konkreetsemalt: *L[ai]d[oner] kuri et keelust hoolimata politseid isamaaliidusta[ta]kse.*³³⁶

---

³³² Raud: 200.

³³³ Graf: 359.

³³⁴ Graf: 362.

³³⁵ Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. – *Akadeemia* 2003/12, lk. 2776.

³³⁶ Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. – *Akadeemia* 2004/1, lk. 199.

Tõenäoliselt oli K. Eenpalu tugevuseks vaikiva ajastu riigivalitsemisel konkreetselt sõnastanud eesmärgid ja kindel suundumus. Nii avalikkuses kui eravestlustes oli ta korduvalt välja öelnud, et tema eesmärgiks oli juhitav demokraatia, kus autoritaarse valitsuse tagatiseks on tsentraliseeritud riik ja bürokraatia. See avas aga ühtlasi tee ka kriitikatulvale ja hilisemale arusaamale K. Eenpalust kui nn hea K. Pätsi kurjast geeniusest. Laidoneri sisepoliitilistest ambitsioonidest on võrreldes riigivanema ja tema asetäitjaga tunduvalt vähem teada. Enamasti tuuakse selle asemel esile tema huvitatus välispoliitikast, mis jättis K. Eenpalule sellevõrra rohkem ruumi edendamaks oma sisepoliitilist joont. Päris valutult see muidugi ei toimunud ja kokkupõrkeid kahe mehe vahel tuli ette läbi kogu vaadeldava ajajärgu, kuid mingiks märkimisväärseks konkurendiks J. Laidoneri lugeda ei saa³³⁷.

3.5 K. Eenpalu 1938. aasta valitsus

1. jaanuarist 1938 hakkas Eestis kehtima uus põhiseadus, mis oli küll vormiliselt demokraatlik, kuid sisuliselt jätkas autoritaarse valitsemise praktika toetamist. Valimised uues põhiseaduses ette nähtud Riigivolikogusse toimusid 24. ja 25. veebruaril 1938 ning ülekaaluka enamuse saavutas seal valitsusmeelse Rahvarinde taha koondunud seltskond. 24. aprillil 1938 valiti K. Päts Eesti Vabariigi esimeseks presidendiks. Presidendi kompetensi kuulus uue valitsuse ametisse nimetamine. K. Eenpalu esildisel nimetas K. Päts 9. mail 1938 ametisse valitsuse kuhu kuulusid peaministri K. Eenpalu kõrval O. Kask - sotsiaalminister, K. Selter - välisminister, A. Tupits - põllutööminister, N. Viitak - teedeminister, A. Assor - kohtuminister, A. Jaakson - haridusminister, P. Lill - sõjaminister, L. Sepp - majandusminister, R. Veermaa - siseminister. Seejuures oli tähelepanuväärne, et pooled neist ministritest tulid väljastpoolt Riigikogu³³⁸. Järjekordne märk sellest, et valitsus ja president toetusid riigi valitsemises eelkõige isiklikule veendumusele ja vastutusele, mitte aga rahva mandaadile.

Uus valitsus ei olnud K. Eenpalu poolt kokku pandud, V. Kures kirjutab, et uue valitsuse koostas K. Eenpalu presidendi näpunäidete järgi.³³⁹ Uuele põhiseadusele üleminek ja sellest tulenev autoritaarse valitsemispraktika vormiline legitiimsus tõenäoliselt nõrgendas K. Eenpalu positsiooni võimuladvikus. Vastuolusid presidendi ja peaministri vahel kirjeldab M.

---

³³⁷ Marandi: 49.

³³⁸ Graf: 388.

³³⁹ Laaman: 318.

Raud, lisades et K. Päts soovis peagi K. Eenpalu välja vahetada, kuid pelgas viimase üleminekut opositsiooni ridadesse.³⁴⁰ Siiski olevat vähemalt korra üritatud peaministrit tagandada, selleks esitas L. Sepp lahkumispalve, millega pidid ühinema A. Jaakson ning N. Viitak. Arvestati, et taoline aktsioon on küllaldane põhjus kogu valitsuse vahetuseks, kuid pärast pikemaid läbirääkimisi K. Eenpaluga võttis L. Sepp oma lahkumisavalduse tagasi.³⁴¹ Vastumeelsust K. Eenpalu jätkamise suhtes riigi eesotsas kostus mujaltki, J. Puhk sõnade kohaselt teinud üheksa Riiginõukogu liiget omavahel salahääletuse, keda ei tahaks näha uues valitsuses. Kõige enam vastuhääli sai K. Selter, tema järel K. Eenpalu.³⁴² Ed. Laamani päeviku 1. mai sissekandes 1938 on ühtlasi kirjas, et *Peaministri kohta pakutud uueste Uluotsale, aga see kindlalt loobunud – tahta ülikooli juurde jääda. Olnud jutt isegi Strandmanist.*³⁴³

Peaministri ja presidendi vahekorrad jäid pingeliseks kuni K. Eenpalu lahkumiseni. Vastastikuse ebasümpaatia põhjuseid oli kindlasti mitmeid, kuid presidendi pahameele ühe ilmse põhjusena oli aimata kartust, et K. Eenpalu valitseb riiki üle tema pea. M. Raua järgi soovinud ta valitsuse eesotsas näha kedagi teist kuna K. Eenpalu tegutsenud liiga impulsiivselt ja radikaalsete võtetega, valitsusjuhina tahtnuks K. Päts näha meest, kes oleks vähem aktiivne ja vastaks rohkem uuele olukorrale³⁴⁴. Ed. Laamani päeviku lehekülgedel heitis K. Päts peaministrile ette Rahvarinde vähest aktiivsust Riigivolikogus ning K. Eenpalu tegevusest tulenevat rahulolematust³⁴⁵.

K. Eenpalu sai tõenäoliselt aru oma keerulisest positsioonist, arvates siiski, et valitsuskriisi 1938. aasta sügisel veel ei tule.³⁴⁶ Senikaua kui president tema ametisolekut toetas ei olnud peaministrit praktiliselt võimalik välja vahetada. Presidendi toetus aga püsis. Kaasaegsed on mitmel pool täheldanud, et vaatamata ilmselgele vastumeelsusele üksteise suhtes ei saanud nad ka teineteise toetuseta hakkama. Üheselt mõistetavat seletust sellele oli siis, ja on ka täna, keeruline leida. J. Teemant märgib Ed. Laamani päevaraamatus. *Pole ühtki kelle ees P[äts] E[enpalu]t maha ei tee – ometi hoiab sellest kinni. Järelikult peab mingi fakt olema, mis neid*

---

³⁴⁰ Raud: 218 – 219.

³⁴¹ Raud: 219.

³⁴² Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. – *Akadeemia* 2004/4, lk. 891 – 892.

³⁴³ Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. – *Akadeemia* 2004/4, lk. 892.

³⁴⁴ Raud: 219.

³⁴⁵ Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. – *Akadeemia* 2004/5, lk. 1186.

³⁴⁶ Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. – *Akadeemia* 2004/4, lk. 902.

seob.³⁴⁷ M. Raud ja K. Päts ise põhjendasid K. Eenpalu ametishoidmist kartusega, et vastasel korral läheks ta opositsiooni poole üle ning pööraks ka Riigivolikogu enamuse ümber.³⁴⁸ Taoline seletus mõjub vähemalt opositsiooni osas otsitult. On vähe usutav, et keegi võtnuks K. Eenpalu avaldusi tõsiselt kui ta liitunuks opositsiooniga ning hakanuks kritiseerima neid riigivalitsemise põhialuseid, mille loomise juures oli temal enesel olnud määrav osa. Opositsioonil, kes 1938. ja 1939. aastal oma põhinõudena kutsus presidenti ja valitsust üles taastama erakondadekeskset demokraatiat, olnuks K. Eenpalu toetusega väga vähe peale hakata. Pigem mõjunuks ta nende mainele kahjulikult. Seega jääb üle uskuda, et K. Eenpalut oli eeskät vaja säilitamaks senist autoritaarset valitsemispraktikat. Juba 1937. aastal oli K. Ast eravestluses Ed. Laamanile sõnastanud valitseva grupi dilemma: *Enne oli rahvas psühoosis, nüüd Toompea – hirmupsühoosis – kardab tiigri seljast maha tulla. /---/ Ainuke võimalus veel, et kui parlament koos ja president valitud, siis paari aasta pärast see parlament saadetakse laiali ja siis toimitatakse korralikud valimised.*³⁴⁹

Uuesti ellukutsutud parlament suuri muutusi senises riigivalitsemise korras enesega kaasa ei toonud. Opositsioonil erilist mõjujõudu Riigivolikogus ei olnud, mistõttu valitsuse käed olid senise poliitika jätkamiseks üsna vabad. Taolise Riigikogust lahutatud valitsuse eripäraks oli tema suur töökoormus. Ilma parteiaparaadi toe ja kaastöötaja jäi sellevõrra enam nn musta tööd ministrite eneste õlule. Valitsuse koosolekud toimusid mitu korda nädalas ning kestsid pikalt, reeglina seitse-kaheksa tundi. Harvad ei olnud ka kümnetunnised koosistumised ja enamgi veel. Tihti võtsid valitsuse koosolekutest osa ka president ja sõjavägede ülemjuhataja. Uue valitsuse esimese ametisoldud kuu jooksul ei puudunud K. Päts üheltki valitsuse istungilt,³⁵⁰ olles vastavalt põhiseadusele ühtlasi koosoleku juhatajaks. Haruldased ei ole presidendi osalemised hiljemgi. Seejuures kanduvad aasta lõpus presidendi juhatamisel peetavad valitsuse istungid Toompealt üle Kadriorgu ja muutuvad ajaliselt lühemateks. Iseküsimus muidugi, kuivõrd tõsise töö tegemise kohaks valitsuse koosolekud üldse olid. Istungitel külaliseks olnud V. Kures hindab neid üsna väheviljakateks: *Valitsuse koosolekud hiigla pikad – enam klubi anekdootide ja loraga.*³⁵¹ Riigikontrolör K. Soonpää leidis samuti, et valitsuse koosolekutel oli liiga palju asjatuid jutte maast ja ilmast ning otsuste langetamine

³⁴⁷ Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. – *Akadeemia* 2004/5, lk. 1183.

³⁴⁸ Raud: 219.

³⁴⁹ Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. – *Akadeemia* 2004/3, lk. 679.

³⁵⁰ Valitsuse koosoleku protokoll nr 42, 4.5.1928; valitsuse koosoleku protokoll nr 43, 6.5.1938; valitsuse koosoleku protokoll nr 44, 11.5.1938; valitsuse koosoleku protokoll nr 45, 13.5.1938; valitsuse koosoleku protokoll nr 46, 19.5.1938; valitsuse koosoleku protokoll nr 47, 25.5.1938. - ERA.31.2.619 – 625.

³⁵¹ Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. – *Akadeemia* 2004/3, lk. 694.

kulges vaevaliselt.³⁵² Valitsuse koosolekute ülalkirjeldatud iseloom näitab, et istungid ei olnud kohaks, kus võideldi oma poliitilise platvormi elluviimise eest, pigem oli tegemist vormilise aruteluga otsustatud põhimõtete täideviimisel. Pikalevenivaid valitsuse koosolekuid põhjendab teisalt suur seadusloome produktsioon. K. Eenpalu loetles 1938. aasta Riigivolikogu ees valitsuse töösuundadest rääkides üles 46 seaduseelnõud, mis oli kavas sügise istungjärgu jaoks ette valmistada ja parlamendile esitada, lisaks jooksev igapäevatöö³⁵³.

1938. aasta valitsuse märkimisväärsemaks ettevõtmisteks sisepoliitikas oli katse läbi suruda julgeoleku seadust. Selle seaduseelnõu raames püüdis K. Eenpalu fikseerida 1938. aastal uueks ideoloogiaks tõstetud juhitava demokraatia toimimismehhanisme. Uue trükiseaduse kehtima hakkamisega 19. aprillil 1938, vahetult enne uue Riigikogu kokku tulemist, astuti selles suunas tubli samm edasi. Sisuliselt oli tegemist K. Eenpalu 1934. aastal välja antud sundmääruse nr 19 vormistamisega seaduseks. K. Eenpalu ise seletas, et tellis vastava seaduseelnõu esialgu kohtuministeeriumilt, kuna seal aga sellega rahuldavalt toime ei tulnud andis ta selle E. Madissoo kätte kohendada³⁵⁴. E. Madissoo hinnangu järgi oli kohtuministeeriumi poolt tehtu sõnavabaduse piiramise ülim saavutus: *Mida kauem treiti, seda hullemaks läks – lõpuks niisugune, et selle järel ei tohi ma isegi enam kirjutada.*³⁵⁵ Kokkuvõttes sai seadustatud versioon trükisõna üle igakülgse kontrolli. K. Eenpalu filosoofia valitsuse ja ajakirjanduse vahekorra ei oleks ka mingisugust teist tulemust võimaldanud: *Ajakirjandus on võim. Ja kuidas saavad 2 võimu koos olla? Üks peab ikka üle olema.*³⁵⁶

Analoogsest totaalsusele pretendeerivast vaimust oli kantud ka julgeoleku seaduse eelnõu. Sisuliselt oli tegemist kaitseseisukorra erakorraliste õiguste sissekirjutamisega normaalaja seadusandluse, mis muutnuks Eesti politseiiriigiks. Valitsus tuli vastava seaduseelnõuga Riigivolikogu ette 4. aprillil 1939 ja palus see kiireloomulisena ka koheselt arutlusele võtta.³⁵⁷ Seaduseelnõu osutus siiski liiga radikaalseks. Riigivolikogu üldkomisjoni sõnavõttudes sai julgeoleku seaduse eelnõu raames tugeva kriitika osaliseks valitsuse viimase aja tegevus

---

³⁵² Karl Soonpää päevik 1939 – 1940. – *Akadeemia* 1990/8, lk. 1671.

³⁵³ Riigivolikogu koosolek nr 8, 24.5.1938. - Riigivolikogu stenograafilised aruanded. I koosseis I ja II istungjärk. Tallinn 1938, lk. 55.

³⁵⁴ Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. – *Akadeemia* 2004/4, lk. 894.

³⁵⁵ Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. – *Akadeemia* 2004/4, lk. 894.

³⁵⁶ Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. – *Akadeemia* 2004/4, lk. 894.

³⁵⁷ Graf: 404 – 405.

laiemalt ja tõdeti, et riik on kaldumas diktatuuririikide kiiluvette Saksamaa eeskujul³⁵⁸. Ed. Laamani info kohaselt olevat O. Köster ja J. Tõnisson lisaks teatanud presidendile, et kui seda seadust hakatakse jõuga läbi suruma, siis tulevat neid Riigikogust ratsapolitseiga välja viia.³⁵⁹ 18. aprillil 1939 otsustaski Riigivolikogu üldkomisjon lükata seaduseelnõu arutlemise edasi sügisesse ning 22. aprillil möönis valitsuski, et elnõu ei ole kiireloomuline ja võib oodata.³⁶⁰ Rohkem see küsimus päevakorda ei kerkinud ja jäi seega K. Eenpalu viimaseks suuremaks ettevõtmiseks riigi põhimõttelise ümberkorraldamise vallas.

Parlamendi tegevusseastumisega kaasnes vajadus muuta senist paindumatut kõva käe poliitikat. Kuigi opositsiooni kaal mõne konkreetse hääletamisprotseduuri juures oli väike, mõjutasid tema sõnavõttud siiski avalikku arvamust nii tavakodaniku mõistes kui ka Riigikogusiseselt. Opositsiooni valitsust ja riigikorda kritiseeriv suund oli jõud, mida valitsus kas ei tahtnud või ei suutnud aktsepteerida. Kuigi K. Eenpalu pidi isegi tõdema, et valitsust toetav Rahvarinde nime all kokku saadud moodustis on ebakindel ja grupihuvidest lõhestatud seltskond³⁶¹, uskus ta jätkuvalt jäiga liini toimumisse ja keeldus vastasrinnaga kompromissile minemist. Julgeoleku seaduseelnõuga välja tulemine oli tõenäoliselt sisepoliitilise olukorra alahindamine ja soovimatus tunnistada realiteete. Mõneti tähelepanuväärne on, et rääkides olukorrast riigis, tõi Riigikogu vastasrind oma põhiargumendina välja vajaduse rahvusliku terviku järele³⁶². Erinevus valitsuse rahvusterviku ideoloogiast seisnes aga selles, et rahvast tuli koondada tulenevalt tema enese tahtest mitte valitsuse nõudest.³⁶³ K. Soonpää leidis, et K. Eenpalu valitsuse väljavahetamise taga oligi suuresti tema paindumatus muutunud oludes ja usalduse kaotus pea kõikides ringkondades: *Käsenkeelan kord peab vist andma ruumi niisugusele, kus kõiki seltskondlisi jõude oleks võimalik rakendada meie riigi alleshoidmisele. Valimiste mahhinatsioonid on kõigutanud rahva usku aususesse ja seda võib parandada ainult uus mees. /---/ Uus õhkkond on tarvilik – nii tarvilik, et seda ka Eenpalu truomad pooldajad (Assor) juba tunnevad.*³⁶⁴

---

³⁵⁸ Graf: 405.

³⁵⁹ Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. – *Akadeemia* 2004/6, lk. 1413.

³⁶⁰ Graf: 405.

³⁶¹ Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. – *Akadeemia* 2004/5, lk. 1186.

³⁶² Riigivolikogu koosolek nr 20, 19.10.1938. - Riigivolikogu stenograafilised aruanded. I koosseis I ja II istungjärk. Tallinn, 1938, lk. 221.

³⁶³ Riigivolikogu koosolek nr 20, 19.10.1938. - Riigivolikogu stenograafilised aruanded. I koosseis I ja II istungjärk. Tallinn, 1938, lk. 221.

³⁶⁴ Karl Soonpää päevik 1939 – 1940. – *Akadeemia* 1990/8, lk. 1666.

3.6 K. Eenpalu lahkumine poliitikast

K. Eenpalu valitsuse väljavahetamisele aitas tublisti kaasa II Maailmasõja puhkemine ja sellest tulenev olukorra pingestumine ka Eesti sisepoliitikas. Euroopa maailmasõdade vahelise julgeolekusüsteemi järkjärgulist murenemist viimaste aastate jooksul olid jälginud ka Eesti liidrid. Ühe vahendina päästa Eesti omariiklus nägid poliitikud rahva toomist ühtse tervikuna valitsuse taha. H. Tammer oma 1939. aasta sisepoliitika ülevaates märkis, et tulenevalt ähvardavast välisohust oli opositsioon põhimõtteliselt valmis minema valitsusega koostööle: *Et K. Eenpalu vastasrind oli küllaltki teadlik aegade erakordsusest ja kõigil lasuvast vastutusest, seda tõendasid J. Tõnissoni sõnad: „Tuleb teha ettevalmistusi moraalseks mobilisatsiooniks. Rahvusliku ühisrinde loomine riigikaitse ja rahvusliku julgeoleku huvides on möödapääsmatu ja ühtlasi kiireim ülesanne. Ilma mingi erandita võime ütelda, et ka need, kes on praegusele režiimile vastu, on valmis rakenduma tõsiselt tööle mitte ainult riigikaitse, vaid ka välispoliitika alal. Kuid see üksi ei aita, kui vastasrind oma valmisolekut avaldab, vaja on ka tarvilisi eeldusi luua.“* Need sõnad olid öeldud aprillikuus riigikaitsemaksu seaduse puhul. Selle soodsa võimaluse laskis K. Eenpalu mööda.³⁶⁵ Siiski püsis K. Eenpalu valitsus ametis kuni 1939. aasta oktoobrini. Enne lahkumist tuli valitsusel aga vastu võtta üks Eesti riigi jaoks pöördelise tähtsusega otsus – sõlmida vastastikuse abistamise leping Nõukogude Liiduga.

Pärast baaside lepingu sõlmimist muutus valitsuse olukord üha ebakindlamaks, opositsiooni surve tugevamaks. Kokkulepe N. Liiduga andis vastasrinna nõudmistele laiema koalitsiooni järele tublisti kaalu juurde ja oli ilmne, et valitsemine endist viisi, informeerides ja kaasates kodanikke vastavalt valitsuse paremale äranägemisele, hakkas ennast ammendama. K. Soonpää teatel käisid vahetult peale pakti sõlmimist presidendi jutul J. Tõnisson, O. Gustavson ja O. Köster, kes nõudsid valitsuse ümberkujundamist kuna riik olevat viidud kuristiku äärel³⁶⁶. Oktoobri algusest jutud valitsuse ümberkujundamisest üha sagesid, 10. oktoobril vaagides J. Uluotsa kandidatuuri valitsusjuhi kohale leidis A. Assor: *et hindab Eenpalut sellel kohal (peaministri toolil – M. R) kõrgemalt, aga viimane on omadega läbi, kuna tal pole kuskil pool enam usaldust.*³⁶⁷ K. Eenpalu senine valitsemispraktika hakkas ilmselgelt ajale jalgu jääma, tema viimase aja suverääne tegutsemine tugines suuresti

³⁶⁵ H. Tammer. Eesti sisepoliitiline elu 1939. a. – *Eesti Kroonika* 1939. Tartu, 1940, lk. 39 – 40.

³⁶⁶ Karl Soonpää päevik 1939 – 1940. – *Akadeemia* 1990/7, lk. 1375.

³⁶⁷ Karl Soonpää päevik 1939 – 1940. – *Akadeemia* 1990/8, lk. 1665.

vastasrinna ignoreerimisele ja tuntavale Rahvarinde ülekaalule Riigivolikogus. 1939. aasta lõpuks oli ta aga oma seljataguse suures osas kaotanud ning ka Rahvarinne muutus üha ebakindlamaks toetuspinnaks. Jäiga liini poliitika oli end ammendanud ja sellega ühes K. Eenpalu potentsiaal. Sellest sai aru ka peaminister ise, 1939. aasta lõpus Võrumaa Isamaaliidu koosolekul peetud kõnes rääkis K. Eenpalu ühtlasi oktoobri valitsusevahetusest: *Kuid hoolimata kõigest, millised ka olid eelmise valitsuse tulemused, seisis üks osa ikka opositsioonis. Rahvusvahelise olukorra tagajärjel tekkinud seisukord, kus lepingu alusel võõrad väed tulid meie maale, tekkis selline meeleolu ja arusaamine, et nüüd peab andma võimaluse ka opositsioonil tulla valitsuse töö juure, et kanda ühist vastutust. Opositsiooni ridades on oldud arvamisel, nagu peituks kogu kurja juur üksnes minus. Seepärast astusime Rahvarinde juhid ühisele nõupidamisele, kus tulime arvamisele, et koostöö võimalusi tuleb anda kõigile. /---/ Ühtlasi tulime arvamisele, et sel raskel ajal, millal meie rahva tunded on pingul, ei tohi olla valitsuse kriisi kui niisugust, ning vastavalt sellele toimuski nii, et üks valitsus lahkus ja samal päeval teine astus ametisse. Valitsus esitas oma lahkumispalve patriootlikus tundes, kuna oli tarvis seda teha siserahu huvides. Seda tunnistas tarvilikuks ka Vabariigi President, ilma et tal oleks olnud umbusaldust valitsuse ja minu kui Peaministri vastu.*³⁶⁸

K. Eenpalu esitas lahkumispalve 4. oktoobril 1939, nädal aega hiljem nimetati ametisse J. Uluotsa valitsus. K. Eenpalu valitsusele sai saatuslikuks välispoliitilise olukorra teravnemine. Osa kaasaegseid on väitnud, et K. Eenpalu valitsuse väljavahetamise taga oli kartus, et K. Eenpalu võib osutada Nõukogude Liidule vastuvõetamatuks partneriks: *K. Eenpalu oli kommunistide silmis kõige vihatum mees ja tema ametisse jäämise korral oleksid konfliktid Nõukogude Liiduga olnud paratamatud.*³⁶⁹ Samasugusel arvamisel oli A. Taska, kes leidis, et K. Eenpalu suutnuks punaste õnnestustegevuse ära hoida ja selles kartuses nõudsid venelased ta lahkumist.³⁷⁰ Vaieldamatult oli K. Eenpalu näol Eestis tegemist ühe põhimõttekindlama kommunistliku liikumise vastase tegelasega, kuid on kaheldav, kas see läbirääkimistes Nõukogude Liiduga mingit tähendust omas. Samavõrra alusetud olid kartused, et K. Eenpalu energilise patrioodina võinuks omaltpoolt anda venelastele alust rahulolematuseks. Riigikogu välis- ja riigikaitse komisjonide koosolekul 2. oktoobril 1939, kus arutati pakti sõlmimist Nõukogude Liiduga, lubas K. Eenpalu igakülgset valitsusepoolset lepingust kinnipidamist ja

---

³⁶⁸ Peame kindlalt toetama valitsust. – *Uus Eesti*, 05. 12.1939.

³⁶⁹ Raud: 224.

³⁷⁰ A. Taska. Kaarel Eenpalu. Lund, 1991, lk. 244.

ootas seda ka kodanikelt: *Nüüd pean aga rahvale selgeks tegema, et kavatseme lepingut ausalt täita – see on väga oluline.*³⁷¹

Peaministrikohalt taandununa K. Eenpalu eesti poliitikas enam märkimisväärselt kaasa rääkida ei jõudnud. Kuni arreteerimiseni 1940. aasta suvel töötas ta Eesti Fosforiidi juhatuse esimehena. Sellele ametikohale valiti ta aktsionäride 1939. aasta 3. novembri peakoosolekul.³⁷² Mõni nädal hiljem, 29. novembril, kinnitati K. Eenpalu veel ka riikliku osalusega ettevõtete rahastamisega tegeleva asutuse AS Keskkassa juhatuse ja nõukogu esimeheks.³⁷³

K. Eenpalu tegevus vaikival ajastul on kinnistanud temast pildi kui paindumatust ametnikust, kes rahvusromantilise võõba all üritas põlistada autoritaarset Eestit. Kas see oleks tal pikemas perspektiivis õnnestunud, on kahtlane, veelgi enam, kas ta ise oleks seda soovinud? Tema 30ndate teises pooles praktiseeritud kindlakäeline valitsemisviis oli tõenäoliselt rohkem ajendatud 1920ndate sisepoliitilistest hirmudest ning tagasilöökidest kui võimuihast ja enesekesksusest. Tema püüd luua tugevat rahvusriiki prevaleeris tõenäoliselt soovi ees tagada isiklike hüvesid. Arvestamata viimast kahte ametiposti, mis osutavad teatavas mõttes nn kuldsele käepigistusele poliitikukarjääri lõppedes, ei ole viiteid, et K. Eenpalu oleks oma poliitilist võimu kuidagi otseselt isiklikes huvides kasutanud. 1920ndatel opterus Eestisse K. Eenpalu lallepoeg Viktor Einbund. Tõenäoliselt K. Eenpalu mõjutusel astus ta politseikooli ning suundus hiljem poliitilisse politseisse tööle. Tema karjääris ei ole silmatorkavat tempokust ega ootamatut edutamist, 1939. aastaks jõudis ta Pärnu abikomissari ametipostini.³⁷⁴ Kuigi ilmselt noorema sugulase suhtes positiivselt meelestatud, ei paista, et K. Eenpalu oleks tema karjäärile või elukorraldusele oma mõjuvõimuga kaasa aidanud. K. Eenpalu tütre Anne Eenpalu vahendatud perekonnapõlvkonna kohaselt olevat vanaisa V. Eenpalut toetanud küll pulmades juures, andes noormehele mõnisada krooni ja juhtnöörid asjakohase garderoobi muretsemiseks.³⁷⁵

Juba Rootsis paguluses märkis ajakirjanik Voldemar Kures oma päevaraamatusse ühe K. Eenpalut puudutava vestluskatke omaaegse tipp-poliitiku Johannes Klesmentiga, kus viimane

---

³⁷¹ Taska: 188.

³⁷² Peakoosoleku protokoll, 3.11.1939. – ERA.4200.1.1, l. 41-42.

³⁷³ Erakorralise koosoleku protokoll, 29.11.1939. – ERA.891.2.28089, l. 3.

³⁷⁴ Eenpalu end. Einbund, Viktor Johani pg. - ERA.1.5.130, l. 6 -127.

³⁷⁵ Intervjuu Anne Eenpaluga 7.02.2016. Autori valduses.

meenutas: *Tal ei onud tungi eriliselt raha ja rikkuse järele /--/. See talu, mis tal oli, sel oli ju võlga peal. Ta oli helde teiste suhtes, igale kirjanikule, kes oma esikteosega tuli/---/maksis 500 kr. peaministri summadest. Klesment: Esindussummad ei olnud suured, aga kui raha vaja oli, leidis ta selle alati.*³⁷⁶

---

³⁷⁶ V. Kures. Seitsme lukuga suletud raamat II köide. Tartu, 2006, lk. 196.

KOKKUVÕTE

Käesolev töö vaatles K. Eenpalu maailmavaatelist arengut peamiselt aastatel 1904 – 1939 ning selle peegeldumist tema poliitilises tegevuses. See 35 aastane periood jagunes kolmeks suuremaks etapiks mida käsitleti erinevate peatükkidena.

I peatükis ilmnes, et K. Eenpalu maailmavaatelse kujunemise lähtepunktiks oli sünnitalu, mis oli omas ajas eesrindlik ning edukas majapidamine. K. Eenpalu noorusaeg möödus Tartus, ta õppis H. Treffneri gümnaasiumis ning Tartu ülikoolis. Sellel ajal puutus ta juba sisuliselt kokku erinevate ühiskondlik-poliitiliste mõttevooludega ning osales aktiivselt vastavatel aruteludel. Ta organiseeris ka ise ringi Amicitia, et edendada sisulisi arutelusid ühiskonda puudutavatel teemadel. Lisaks koolile mõjutasid tema maailmapilti omaaegne aktiivne seltsielu ning 1905. aasta revolutsioonisündmused. Ise hindas ta just viimast üheks keskseks maailmapildi mõjutajaks. Paljude kaasaegsete silmis oluliseks suunajaks saanud sotsialismi asemel pöördus K. Eenpalu rahvusluse ning kohaliku elu edendamise poole. Ülikooli päevil tegeles ta mitmekülgse rahvaharidustööga. Naastes vene sõjaväest 1917. aasta sügisel, asus K. Eenpalu intensiivselt tegutsema omariikluse huvides. Sealpeale algas ka tema poliitiline tegevus. Eesti Asutava Kogu valimistel 1918 kandideeris ta Eesti Iseseisvuse Liidu nimekirjas, mille rahvuspatriootliku programmi avaldas ta vähe hiljem eraldi raamatukesena. Tema tegevus 1917. ja 1918. aasta Tartus ning järgnev osalus Vabadussõjas oli kantud tugevast patriotismist ning veendumusest, et eesti rahvas väärrib oma iseseisvat riiki. Sellel Lõuna-Eesti perioodi oli K. Eenpalu maailmavaade peamiselt kantud aatelisusest C. R. Jakobsoni, J. Tõnissoni, V. Reimani vaimus ning omariikluse rajamisega seonduvast patriotismist, mida vormisid sajandialguse Tartu vaimne õhkkond ning Vene impeeriumi lagunemisest tingitud poliitilised muutused.

1919. aastal siirdus K. Eenpalu Tallinna ning võttis järgnevalt osa kõigist eesti esinduskogudest, olles sealjuures ligi kuus aastat Riigikogu esimees, juhtis põgusalt Riigikontrolli, ning tegutses seejärel pikalt siseministrina. Siseministrina kujundas ta välja eesti politsei ning pidas pikaajast võitlust kommunistlike riigikukutajatega. Nendes ametites puutus ta vahetult kokku reaalse tööga omariikluse rajamisel ja hoidmisel. Ilmnes, et erinevate poliitiliste jõudude arusaamad Eesti riigi kujundamisest võisid olla väga erinevad ning seetõttu viis parlamentaarne debatt tihtipeale pigem ummikusse ning vaitsuskriisidesse. 1923. aastal liitus ta Põllumeeste kogude erakonnaga ning asus üha jõulisemalt tegelema

põllumeeste huvide esindamisega, paar aastat hiljem sai ta ka teluperemeheks ning nihkus oma tõekspidamistes üha enam agraarsete vaadete poole. Tema initsiatiivil ühendati 1932. aastal kaks suuremat põllumeeste erakonda Riigikogus. Eesmärgiks oli luua üks domineeriv agraarierakond, et tagada töörahu parlamendis ning suunata riik enam arvestama põllumeeste huvidega. Ühenderakonnal ei olnud siiski pikka iga ning see lagunes 1933. aastal. Sellel parlamentaarse Eesti perioodil kaugenes K. Eenpalu laialdase rahvavõimupõhisest demokraatiast. Väheviljakas koalitsioonipoliitika ning sagedased valitsuskriisid ajendasid teda riigi arenguks olulise stabiilsuse allikaid otsima mujalt.

1934. aasta K. Pätsi ja J. Laidoneri riigipöörde järel liitus K. Eenpalu peagi valitsusega siseministri ja peaministri aestäitjana. Uutes, dekreediseadustega valitsetavates oludes asus K. Eenpalu aktiivselt ellu viima riigi tsentraliseerimisele ning autoritaarse võimu kindlustamisele suunatud poliitikat. Tuginedes kaitseseisukorra seadusele ja dekreedide korras kehtestatavale õigusloomele viis K. Eenpalu läbi mitmeid riigi arengut puudutavaid reforme, nende hulgas ühena mahukamatest omavalitsusreformi. Sellel perioodil tuli K. Eenpalu välja juhitava demokraatia kontseptsiooniga, mille kohaselt tulnuks rahvas ümber kasvatada poliitilise eliidi maailmanägemisest lähtuvalt. Selles visioonis peegeldus K. Eenpalu soov jätkata Eesti riigi arendamist tema noorepõlvest pärit rahvusromantilisest vaimust kuid ilma parlamentaarse võitlusega. K. Eenpalu kui tegudeinimese jaoks oli üliliberaalse parlametaarse võitluse tingimustes toimunud riiklik ülesehitustöö osutunud väheviljakaks, pigem riigi edenemist pärssivaks.

II Maailmasõja puhkemisega muutus poliitiline olukord Eestis nii välis- kui sisepoliitiliselt pingelisemaks ning viimase viie aasta autoritaarse valitsemise praktika jooksis ummikusse. Vältimaks sisepoliitilistest pingetest ajendatud suuremat kriisi astus K. Eenpalu 1939. aasta oktoobris peaministri kohalt tagasi ning taandus päevapoliitikast.

Oma veendumustes Eesti riigi ja ühiskonna korralduse osas läbis K. Eenpalu huvitava arengutee, olles alguses veendunud laia rahvavõimu pooldaja, jõudis ta oma poliitilise karjääri lõpul teise äärmusse. Pidades Asutava Kogu päevil isegi presidendi institutsiooni rahva võimu potentsiaalselt ahistavaks instrumendiks, toetas ta kümme aastat hiljem ülimalt presidendikeskset vabadussõjalaste põhiseadust ning sõnastas üsna pea juba ka juhitava demokraatia põhimõtted, kus rahvavõimul oli vaid niipalju kohta kui see toetas valitsuse programmi. Tõenäoliselt oli oma osa taolisel äärmusel jõudmisel pikaajalisest võimul

püsimisest tingitud reaalsustaju hägustumisel ning enesekriitika vähenemisel, kuid ilmselt ka teataval riigimehelikul vastutusel. Kuigi ebaeenvalt ja robustselt, püüdis ta siiski mõtestada uut valitsemiskorda ning viia ellu oma maailmavaadet noorepõlve ideaalidest lähtuvalt, selmet tegeleda pelgalt võimulpüsimisega kui eesmärgiga iseeneses.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE ROLLE KAAREL EENPALUS IN DER ESTNISCHEN INNENPOLITIK

(The Role Of Kaarel Eenpalu in Estonian Domestic Policy)

Vorliegende Arbeit betrachtet der ideologische Bildung K. Eenpalus und seine Rolle in der estnische Innenpolitik zwischen den beiden Weltkriegen. Die Arbeit ist in drei Kapitel unterteilt.

In der erste Kapitel wird K. Eenpalu frühes Leben in Tartu beobachtet, ihre Studium in H. Treffners Gümnasium und der Universität Tartu. Es wird beschreibt den entwicklung ihre Weltanschauung durch ehemaligen aktiven sozialen Leben und die Ereignisse der Revolution von 1905. Während dieser Zeit K. Eenpalu Weltanschauung wurde hauptsächlich entwickelt bei Zeitgeist der C. R. Jakobson, J. Tõnisson, V. Reiman, also bei patriotische Fühlungen verbunden mit Unabhängigkeit.

In der zweite Kapitel wird K. Eenpalus politische Aktivität ab 1919 in Tallinn beobachtet. Während des Zeitraums 1919-1933 war er Mitglied alles Parlaments, dadurch sechs Jahre Vorsitzender der Parlaments, Kontrolleur des Landes 1919 – 1920 und mehr als sechs Jahren Innenmimister. Als Innenminister prägte er die estnische Polizei und führte langer Kampf gegen Kommunisten.

Seit 1923 konzentrierte er sich auf die Vertretung der Interessen der Landwirte mit dem Ziel, eine Mehrheit im Parlament zu erreichen. Als dies fehlschlug, begann er nach anderen Wegen zu suchen, um ihre politischen Ideen umzusetzen.

In der dritte Kapitel wird K. Eenpalus Aktivität während autoritäre Zeit Estlands (1934 – 1939) betrachtet. Es wird betrachtet die Rolle K. Eenpalus in diesem Zeit und bringt heraus seiner Beitrag bei der Bildung der Periode. Er führte eine planmässige Politik durch, um autoritäre Staatsordnung einzuführen. Dabei war er ziemlich erfolgreich. Wegen des Anfang der zweiten Weltkrieg musste seine Regierung aber zurücktreten.

Im Werk ist benutzt die Erinnerungen und die Quellen aus estnischen Staatsarchiv, ebenfalls die Presse.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Arhiiviallikad

EAA = Rahvusarhiivi Ajalooarhiiv, Tartu

- EAA.1767. Eesti Üliõpilaste Selts
EAA.2623. Tartu linnavalitsus
EAA.2840. Tallinna kinnistusamet

EKM EKLA = Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv, Tartu

- EKM EKLA.193. Eesti avalikkude tegelaste elulugude kogu
EKM EKLA.194. Eesti biograafiline leksikon
EKM EKLA.226. Helmi Mäelo

ERA = Rahvusarhiivi Riigiarhiiv, Tallinn

- ERA.1. Politseitalitus
ERA.14. Siseministeerium
ERA.15. Asutava Kogu Valimiste Peakomitee, Asutav Kogu
ERA.31. Riigikantselei
ERA.63. Riigimaade ja Metsade Valitsus
ERA.75. Tartu-Valga Prefektuur ja selle eelkäijad
ERA.80. Riigikogu I - V koosseis
ERA.497. Korraldusvalitsus
ERA.891. Kaubandus-Tööstuskoda ja allasutused
ERA.1093. Informatsiooni Keskus
ERA.R-1937. Eesti Asutava Kogu valimiste keskkomisjon
ERA.2124. Vabadussõja Ajaloo Komitee töökomisjon
ERA.2966. Tartu Linnavalitsus
ERA.4200. Aktsiaselts Eesti Fosforiit
ERA.4922. Eesti Rahvaerakond

Publitseeritud allikad

- Asutava Kogu I istungjärgu protokollid nr. 1-27. Tallinn 1919.
- Asutava Kogu II istungjärgu protokollid nr. 28-97. Tallinn 1919.
- Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. - Akadeemia 2003, nr. 7.- 2004, nr. 10.
- Eesti põllumeeste poliitika. Viies raamat. Tallinn, 1929.
- Einbund, Karl. Vaba iseseisev Eesti I. Tartu, 1918.
- Karl Soonpää päevik 1939 – 1940. – Akadeemia 1990/7 – 1990/12.
- I Riigikogu I istungjärgu protokollid nr. 1-18. Tallinn, 1921.
- I Riigikogu II istungjärgu protokollid nr. 19-39. Tallinn, 1921.
- I Riigikogu III istungjärgu protokollid nr. 40-63. Tallinn, 1921.
- I Riigikogu VI istungjärgu protokollid nr. 117-130. Tallinn, 1922.
- I Riigikogu VIII istungjärgu protokollid nr. 143-184. Tallinn, 1922.
- I Riigikogu IX istungjärgu protokollid nr. 185-221. Tallinn, 1923.
- V Riigikogu II istungjärgu protokollid nr. 14-64. Tallinn, 1933.
- Riigikogu V koosseis: täielikud protokollid ja stenograafilised aruanded. III ja IV Istungjärk. Tallinn, 1934.
- Riigikogu V koosseis. Stenograafilised aruanded V istungjärk. Tallinn, 1934.
- Riigikontroll 1918 - 2008. Sissevaateid ajalukku, dokumente, artikleid. Koostaja Küllö Arjakas, Toomas Mattson. Tallinn, 2009.
- Riigivolikogu stenograafilised aruanded. I koosseis. 1938. I ja II istungjärk. Tallinn, 1939.
- Riigivolikogu stenograafilised aruanded. I koosseis. 1939. III ja IV istungjärk. Tallinn, 1939.

Kirjandus

- Angelus, Oskar. Im estnischen Innenministerium. – Baltische Hefte. Hannover, 1972, 18. Bd.
- Ant, Jüri. Eesti 1939 – 1941: Rahvast, valitsemisest, saatusest. Tallinn, 1999.
- Ast, Karl. Demokraatliku Eesti loojakul. Akadeemia 1989, nr 3, lk. 614 – 615.
- C. R. Jakobsoni hauasamba avamisel: Väandra Kurgjal, 14. augustil 1927.a. Koostanud A. Jürgenstein. Tallinn, 1927.
- Eenpalu, K. Sammume juhitava demokraatia radadel. – Kaitse Kodu, 1938, nr 19, lk. 632 – 633.
- Eesti Vabadussõda 1918 – 1920 I. Tallinn, 1996.
- Elango, Õie; Ruusmann, Ants; Siilivask, Karl. Eesti maast ja rahvast: Maailmasõjast

maailmasõjani. Tallinn 1998.

Graf, Mati. Parteid Eesti Vabariigis 1918 – 1934. Tallinn, 2000.

Grönberg, Artur. Eesti Üliõpilaste Seltsi ajalugu II. Montreal, 1985.

Ilmjärv, Magnus. Konstantin Päts ja Nõukogude Liidu Tallinna saatkond: aastad 1925 – 1934. – Acta Historica Tallinnensia, 1999, nr 3, lk. 207.

Karjahärm, Toomas; Sirk, Väino. Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850 – 1917. Tallinn, 1997.

Kirs, Ernst. Kord olin ma röövlite päälük... Tallinn, 1996.

Koguteos A. Haava, M. Hermann, A. Tamm 70 a. sünnipäevaks. Tallinn, 1934.

Koolipoisid Vabadussõjas. Koostanud M. Jürjo, A. Nõmm, H. Ojalo. Tallinn, 2017.

K. Päts. Tema elu ja töö. Kaasaegsete mälestusi. Tallinn, 1934.

Krikk, Mai. Eesti poliitiline politsei. Tallinn, 2002.

Krikk, Mai. Eesti politsei loomine ja areng 1918 – 1940. Tallinn, 2001.

Kures, Voldemar. Seitsme lukuga suletud raamat II köide. Tartu, 2006.

Laaman, Eduard. Jutustusi endisest Euroopast. Tartu, 2011.

Laaman, Eduard. K. Päts. Poliitika- ja riigimees. Örebro, 1949.

Lattik, Jaan. Teekond läbi öö I. Tartu, 2015.

Lokk, Vitali. Eesti rahvusväeosad 1917 – 1918. Tallinn, 2008.

Lugusid Julius Kuperjanovist. Koostaja Julius Kuperjanovi Selts. Tartu, 2010.

Marandi, Rein. Must-valge lipu all. II osa. Illegaalne vabadussõjalus (1934 – 1937). Uppsala, 1997.

Nivanka, Erika. Soome lahe kahel kaldal. Tallinn, 2010

Ots, August. Mehed sündmuste kurvidel. Stockholm, 1976.

Pusta, Karl Robert. Saadiku päevik. Tallinn, 2010.

Raag, Arno. 3 nädalat punast diktatuuri. Tartu, 2015.

Raamot, Ilmar. Mälestused. Tallinn 2013.

Raamot, Mari. Minu mälestused. Tartu, 2009.

Raud, Märk. Kaks suurt. Jaan Tõnisson, Konstantin Päts. Tallinn, 1991.

Rei, August. Mälestusi tormiselt teelt. Tallinn, 2010.

Roht, Richard. Sõjasõit. Mälestusi ilmasõjast. Tartu, 2017.

Roolaht, Andrus. Nii see oli... Tallinn, 1990.

Ruusmann, Ants. Eesti Vabariik 1920 – 1940. Sisepoliitiline areng. Tallinn, 1997.

Rütli, Oskar. Oskar Rütli mälestusi. Ühe Eesti sugupõlve tööst ja võitlusist (1871 – 1949). New York, 1964.

Särgava, Karl. Äärjoooni möödunud aasta sisepoliitikast. – ERK. 1939, nr 1, lk. 23.

Tambek, Elmar. Tõus ja mõõn. Osa I. Toronto, 1964.

Tammer, Harald. Eesti sisepoliitiline elu 1939. a. – Eesti Kroonika 1939. Tartu, 1940, lk. 32 – 40.

Taska, Artur. Kaarel Eenpalu. Lund, 1991.

Tomingas, William. Mälestused. Vaikiv ajastu Eestis. Tallinn, 1992.

Turtola, Matti. President Konstantin Päts. Tallinn, 2003.

Treffoonia 1883-1978. HTG mälestusteos. Toimetanud V. Kangro, A. Raag, I. Rebane. New York, 1977.

12. märtsi radadel. Toimetajad H. Rahamägi ja J. Veelman. Tallinn, 1936.

Käsikirjad

Kiiver, Külliki. Kohalike omavalitsuste reformikavad ja reformid (1918 – 1939). Magistritöö. Tallinn, 2010. (TÜ Raamatukogu)

Käsik, Auli. Kaarel Eenpalu raamatukogunduslik tegevus: Diplomitöö. Tartu, 1995. (Tartu Linnaraamatukogu)

Suulised allikad

Anne Eenpalu (s. 1954) intervjuu (7.02.2016) (autori valduses).

Perioodika

Kaja 1920

Maa Hääl 1933

Postimees 1915, 1918, 1920, 1932,

Päevaleht 1933

Riigi Teataja 1933, 1934, 1935

Tallinna Teataja 1919

Uus Eesti 1938, 1939

Vaba Maa 1920, 1923

Vikerkaar 1924

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Martin Raat

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose magistritöö „Kaarel Eenpalu roll Eesti sisepoliitikas“, mille juhendaja on dotsent Ago Pajur
  - 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
  - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 10.05.2017